

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI

RECEP PEKER' İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ

(5 Ağustos 1946 - 9 Eylül 1947)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
UĞUR DERELİ
93081002

DANIŞMAN

PROF. DR. ÖZCAN MERT

İSTANBUL 1996

İÇİNDEKİLER

Önsöz.....	V
Kısaltmalar.....	VI

**BİRİNCİ BÖLÜM
GİRİŞ**

A – Recep Peker’in biyografisi.....	1
1. Öğrenim hayatı ve askerî faaliyetleri.....	1
2. Siyasî faaliyetleri.....	1
B – Recep Peker’in başbakan olduğu sırada Türkiye’nin içinde bulunduğu ortam ve şartlar.....	8

**İKİNCİ BÖLÜM
RECEP PEKER’İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ**

A – Recep Peker neden ve nasıl başbakan olmuştur ?.....	13
B – Demokratik gelişmeler.....	17
1. Peker Hükûmeti’nin kurulması ve mecliste ilk günler.....	17
2. Hükûmet programı görüşmeleri ve ilk çatışma.....	19
3. Basın kanununda yapılan değişiklikler.....	23
4. Komünistlik suçlamaları ve aşırı sol hareketler tavrılar.....	25
a) İnsan Hakları Cemiyeti olayı.....	25
b) Hükûmetin aldığı tedbirler.....	27
c) T.B.M.M.’nde İçişleri Bakanı’nın komünist faaliyetlerle ilgili açıklamaları.....	29
d) Hasan Ali Yücel - Kenan Öner davası.....	33
5. Mecliste “ psikopat “ suçlaması.....	35
6. D.P.’nin I. Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı.....	43
a) Kongrenin çalışmaları.....	43
b) Kongrenin yankıları.....	49
c) C.H.P.’nde tepkiler.....	51
7. Mahalli idareciler kongresi.....	53

8. İki parti arasında siyasî gerginliğin tırmanmaya başlaması..	55
9.12 Temmuz Beyannamesi'ne uzanan süreç.....	62
a) Beyannameye zemin oluşturan olaylar ve görüşmeler.....	62
b) 12 Temmuz Beyannamesi.....	67
c) Beyannamenin yankıları ve sonuçları.....	69
C – Ekonomik gelişmeler.....	72
1. Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu ; 7 Eylül 1946 kararları.....	73
2. Sendikalar kanunu.....	78
D – Eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler.....	81
1. Hükûmet programında eğitim ve uygulamalar.....	81
2. III. Millî eğitim şûrası.....	82
3. Din öğretimi sorunu.....	83
4. Köy enstitülerinde “ ıslah “ ın başlaması.....	87
5. Kültürel gelişmeler.....	93
E – Dış politika	96
1. Türk - Sovyet ilişkileri.....	96
2. Türk - Amerikan ilişkileri.....	100
3. Doğu'lu devletlerle ilişkiler.....	106
4. Türk - Yunan ilişkileri.....	107
F – Recep Peker neden ve nasıl başbakanlıktan istifa etmiştir ?.....	109

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ.....	119
BİBLİYOGRAFYA.....	123

ÖNSÖZ

Recep Peker, cumhuriyet tarihimizin önemli devlet adamlarından biridir. Özellikle adı tek - parti dönemi ile özdeşleşmiştir. Sert, otoriter ve her alanda devletçiliği kayıtsızca savunan bir C.H.P.' li olarak tanınmıştır.

1946 yılı Türkiye' de çok partili hayatın en önemli dönemecidir. 21 Temmuz 1946' daki tek dereceli milletvekili genel seçimlerinden sonra, iktidar ve muhalefet partilerinden oluşturulan parlamento, Türkiye'de oldukça hassas şartlar altında çalışmak zorunda kalmıştır. Ülkemizin hiç bitmeyen " *geçiş dönemleri* " nden belki de en önemlisinde; " *çok partili hayata geçiş* "te, kurulan ilk hükümetin başında Recep Peker gibi " *tek - partinin katı savunucusu* " olarak bilinen birinin bulunması, söz konusu hükümetin icraatına tarafımızdan ilgi uyandırmıştır. Aynı zamanda çok partili hayata geçişin Türkiye manzaralarını, sorunlarını ve tartışmalarını tasvir etmek arzusu da buna eklenince böyle bir araştırma ortaya çıkmıştır.

Dönemi aydınlatacak kaynaklar olarak başta, iktidar gazetesi Ulus ve muhalefet sempatisini Vatan gibi gazetelerin koleksiyonları olmak üzere, T.B.M.M. Tutanak Dergisi ' nden yararlanılmıştır. Ankara' da bulunan Cumhuriyet Arşivi' nden 1946 - 1947 yılları için araştırma izni alınmadığından, Cumhurbaşkanlığı Arşivi kapalı, İnönü Vakfı Arşivi de henüz araştırmaya açılmadığından dolayı, araştırmamızı şüphesiz daha sağlıklı belgelere dayandırmak imkânı elde edilememiştir. Yine de dönemi yaşayanların anı kitaplarından ve 1946 - 1947 Türkiye' sinden bahseden her türlü araştırmadan istifade edilme yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmada öncelikle Recep Peker'in biyografisi ile hangi ortam ve şartlarda, neden ve nasıl başbakan olduğu anlatılmış, başbakanlık dönemi iç politika ve dış politika olmak üzere başlıca iki ana bölümde ele alınmıştır. İç politika bölümünde, demokrasi, ekonomi, eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmeler üzerinde durulmuş, dönemin özelliğinden ve olayların yoğunluğundan dolayı, " *demokratik gelişmeler* " diğer kısımlara göre daha geniş bir yer tutmuştur. Peker Hükümeti döneminin dış politika olayları incelendikten sonra, son bölümde Recep Peker' in neden ve nasıl başbakanlıktan ayrıldığı, görünen sebeplerin dışında, istifayı hazırlayan asıl etken olarak, Cumhurbaşkanı İnönü' nün eğilimleri ve onunla Peker' in ilişkileri anlatılarak aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmanın sonuçlanmasında bana yardımcı dokunan herkese samimi teşekkürlerimi sunuyorum. Başta öğretmenlik hayatımda kendisini örnek aldığım, konunun belirlenmesinde ve çalışmanın tarih metodu çerçevesi içinde yürütülmesinde, engin sabrı ile beni yönlendiren , çok değerli hocam **Prof. Dr. Özcan Mert' e**, bana araştırma yapmak için her türlü zaman ve gönül rahatlığını sağlayan saygıdeğer okul yöneticilerim **Hüseyin Can** ve **bayan İsmet Çınar'a**, maddî ve tabii ki manevî yardımlarını esirgemeyen sevgili halalarım **Gülşen Toraman** ve **Sevim Özdemir' e**, yeğenim **Yıldıray Toraman' a**, bana hep güvenen annem **Aysel** ve babam **Süleyman Dereli ' ye** özellikle teşekkür borçluyum. Çalışmamdaki her türlü hatadan da, kendimin sorumlu olduğumu belirtmek gereğini duyuyorum.

Uğur DERELİ

KISALTMALAR

a. g. d.	: adı geçen dergi
a. g. e.	: adı geçen eser
a. g. m.	: adı geçen makale
bk.	: bakınız .
B.M.	: Birleşmiş Milletler
c.	: cilt
C.H.P.	: Cumhuriyet Halk Partisi
C.D.T.A.	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
D.P.	: Demokrat Parti
gös. yer.	: gösterilen yer
I.M.F.	: International Many Form
s.	: sayfa
T.B.M.M.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi .
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti .
T.T.K.	: Türk Tarih Kurumu .

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

A- Recep Peker'in biyografisi

1. Öğrenim hayatı ve askerî faaliyetleri

Recep Peker, 5 Şubat 1888'de İstanbul'da doğmuştur. Mustafa Şahabettin'in oğlu olup, 1895 - 1907 yılları arasında orta ve yüksek öğrenimini İstanbul'da tamamlamıştır. Koca Mustafa Paşa Askerî Rüştiyesi ve Kuleli Askerî İdadisi'ni bitirdikten sonra Harbiye Mektebi'nden 1907'de, mülazım (teğmen) rütbesiyle mezun olmuştur.

Genç bir subay olarak Yemen'e tayin edilen Recep Bey, burada vazifesinden arta kalan hayatının uzun saatlerini kitap okuyarak, pek azını da satranç tahtası başında geçirmiştir. 1911 - 1912 yıllarında Trablusgarp'ta İtalyanlar'a karşı savaştıktan sonra, 1912- 1913 Balkan Savaşları'na katılmıştır. Ardından 1914 - 1918 yıllarında I. Dünya Savaşı'nda Rumeli ve Kafkas cephelerinin çeşitli tümen, kolordu ve ordu karargâhlarında görev almıştır.

1911'de girdiği Erkân-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi)'ni savaşlar dolayısıyla 1919'da, sınıf birincisi olarak bitirmiş ve kurmay olmuştur. Recep Bey, bu okulda, 4 Şubat 1920'ye kadar Harp Tarihi Muallim Muavinliği yapmıştır. Bu tarihten sonra Ankara'ya gelerek Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti hizmetine girmiştir. Büyük Millet Meclisi'nin henüz açılmadığı günlerde, Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Ziraat Mektebi'ndeki karargâhında aktif bir kurmay subay olarak göze çarpmıştır. Genelkurmay Başkanlığı'nda *İstihbarat Dairesi Başkanlığı* yapan Recep Bey, 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra, Genelkurmay'daki görevi ile beraber ilk meclisin Katib-i Umumîliği'ne getirilmiştir. Milli Mücadele'de binbaşı rütbesiyle 20. Kolordu'da görev yapan Recep Bey'in Gaziantep'in kurtarılmasında hizmetleri olmuştur.

2. Siyasî faaliyetleri

Recep Bey, İkinci B.M.M.'ne 11 Ağustos 1923'de Kütahya milletvekili olarak girmiştir. 15 Eylül 1923'de Halk Fırkası Kâtib-i Umumîliği'ne getirilerek, firkanın ilk genel sekreteri olmuştur (1). Halk Fırkasının 23 Ekim 1923 tarihli Dahiliye Vekâleti (İçişleri Bakanlığı)'ne verilen kuruluş dilekçesinde Mustafa Kemal Paşa ile beraber Recep Peker'inde imzası vardır (2). Halk Fırkası genel sekreteri olduğu bu yıllarda Hakimiyet-i Milliye gazetesini başyazarlığını da üstlenmiştir.

(1) Utkan Kocatürk, Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 - 1938), 2. baskı T.T.K. Basımevi, Ankara 1988, s. 395.

(2) a. g. e., s. 398.

Recep Bey, 6 Mart - 22 Kasım 1924 arasındaki ikinci İsmet (İnönü) Paşa kabinesinde önce Maliye Vekilliği yapmış ve ikinci kez Halk Fırkası Kâtib-i Umumîliği'ne seçilmiştir. 21 Mayıs 1924'te Dahiliye Vekaleti'ne Kütahya milletvekili Ferit Bey'in istifası üzerine atanmıştır (3). Bu vazifesinin yanında, Mübadele, İmar ve İskân Vekilliği'ne vekâleten tayin edilmiştir. Mübadele İmar ve İskân Bakanlığı'na vekâlet ederken, bu bakanlıkla ilgili bir gensoruya cevap vermek için 6 Kasım 1924 'de çıktığı meclis kürsüsünden zamanın muhaliflerine cesaretle karşı çıkmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini kazanmıştır. Konuşmasında hükûmete yöneltilen eleştirilerin mecliste açıkça dile getirilmesini istemiştir. Aleyhte söz alanlardan Rauf Bey'in "Şiarımız, mesleğimiz, bilâ kaydü şart, hakimiyet-i milliye esastır" dedikten sonra, mecliste yükselen "Cumhuriyet" seslerine, "Hakimiyet-i millîyenin yegâne tecelligâhı olan Büyük Millet Meclisi'dir" şeklinde cevap verip ısrarla "Cumhuriyet" sözünü söylememekte direnmesi üzerine Recep Bey, kendisine son derece sert eleştirilerde bulunmuştur. Rauf Bey'in cumhuriyete bağlılığından kuşku duyduğunu, onun bunu kürsüden reddetmedikçe kuşkusunun da süreceğini söylemiştir. Rauf Bey bu sözlere "Bir takım arkadaşlarımız, milletin bu hakkını meclisten alıp şu veya bu makama meclisi fesih ve kanunları red hakkını vermek zihniyet ve istikâmetini gösterdiler. İşte ben buna muhalifim" şeklinde karşılık verirken, Recep Bey'e göre bunlar boş sözlerdir ve Mustafa Kemal Paşa da onunla aynı fikirdedir. Nutuk 'ta "Rauf Bey halifeci ve sultancı olmadığını ifade ederken riyaset-i cumhur makamının reisicumhur aleyhinde olduğunu izâh ve ilân ediyordu. Rauf Bey Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti şeklinde musır idi... İsmi tebeddüsûyle, yani cumhuriyet ünvanı alınmış olamakla beraber, teşkilâtın o mahiyetin mahfuziyetini temin etmek istiyordu. Ne için ? Çünkü ; riyaset-i cumhur makamı, hilafet ve saltanat makamlarının hukukunu almak istidadında imiş. Efendiler, istihhat diye ortaya atılan bu sözler, Recep Bey' in dediği gibi malayani değil de nedir ? Bu gibi sözlerle kurulan mantık mukalata değil de nedir ?" demiştir (4).

Recep Bey' in prensipli ve cesaretli devlet adamı vasfını ortaya koyan bir başka örnek olay da, yine bu Dahiliye Vekâleti döneminde görebileceğimiz, " Ermeni zenginlerine ait yolsuzlukları "incelemede etkin rol oynamasıdır. Bu olayda eski Osmanlı vatandaşı olan azınlıklardan bazı kimseler devlet görevlilerine rüşvet vererek Türkiye' ye dönmenin ve eski mallarını geri almanın imkânını bulmuşlardı. Yolsunluklarla ilgili eleştiriler özellikle eski dahiliye vekili Ferit Bey' in üzerinde toplanmıştı. Recep Bey yolsuzluk konusunu incelemek için atanan özel soruşturma kurulunun bağımsız şekilde ve kanunî ölçülerle çalışmasını sağlamıştır. Bu kurulun verdiği raporları 1924 yılının Temmuz ayı ortalarında birer birer basına açıklayarak (5), zamanının nüfuzlu zümresine karşı devlet otoritesini tüm sert tepkilere rağmen korumayı başarmıştır. Recep Bey' in her görevinde ve daha sonra Başbakanlığı döneminde gözettiği önemli prensip "devlet otoritesinin muhafazası" olmuştur.

(3) a. g. e., s. 414.

(4) Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk- Söylev, yay. ; İsmail Arar, Uluğ İğdemir, Sami N. Özerdim c. II, 3. baskı, T.T.K. Basımevi, Ankara 1989, s. 1153 - 1164.

(5) Mete Tunçay, T.C.'nde Tek - Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931), 3. baskı, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 98.

Bu otoriteyi kırmaya çalışan bazı valilere karşı harekete geçmiş, azimli bir prensip adamı sıfatıyla çalışma arkadaşlarının sevgi ve saygısını kazanmıştır (6).

Recep Peker, Dahiliye Vekilliği görevinden 22 Aralık 1924 'te bakanlar kurulu ile birlikte istifa etmiştir. Aynı gün kurulan Ali Fethi (Okyar) Bey kabinesinde yine aynı göreve getirilmiştir. Onun Fethi Bey' in vekilleri arasında, İsmet Paşa' nın kabinesinden kalan yalnızca üç kişiden biri olması anlamlıdır (7). Zira o güne kadar Cumhuriyet Halk Fırkası içinde Mustafa Kemal' in taraftarı, köktenci diye bilinen bir grup vardır. Bu grup zaman zaman Ali Fethi Bey Hükûmeti döneminde varlığını belli etmiştir. Recep Bey, söz konusu grubun önderi sayılmış ve bu nedenle hükûmet değişikliklerinde de makamını korumuştur. Ali Fethi Bey Hükûmeti'nin kısa ömrü boyunca (22 Aralık 1924 - 3 Mart 1925) bakanlıklarda yapılan değişikliklerden ikisi Recep Bey' in önderi olduğu grubun etkinliği ile ilgilidir. Ali Fethi Bey kabinesinin düşürülmesinde de yine bu grup rol oynamıştır (8). Recep Bey, bu kabinedeki görevinden, hükûmet düşmeden önce 5 Ocak 1925 ' te istifa etmiştir. Onun bu istifası mecliste tartışılmadığı için sebepleri konusunda şimdilik kesin bilgilere sahip değiliz. İsmet Paşa hatıralarında " Şeyh Sait isyanı sırasında Recep Bey' in isyanı daha endişeli bir hava içinde karşılıyarak işi başbakanın daha fazla ciddiye aldığı için ihtilâfa düştüklerini ve bu sebepten ayrıldığını " yazmaktadır (9). İstifaya sebep olarak gösterilen bir başka olay Recep Bey' in Ali Fethi Bey' in görüşünün karşısında olarak büyük kentlerin (İstanbul' u kastederek) şehreminlerinin (belediye başkanlarının) seçimle değil de tayinle iş başına getirilmesinde ısrar etmesi ve bu konuda başbakanla tartışmasıdır (10). Sebep her ne olursa olsun, Recep Bey' in istifasından sonra, kısa bir süre içinde Ali Fethi Bey Hükûmeti'nin düşmesi onun parti içindeki etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Hatta o günlerde Ali Fethi Bey 'in yerine Recep Peker' in getirilmesi beklentileri dahi olmuştur (11). Recep Bey dahiliye vekilliğinden istifa ettiği gün getirildiği parti genel sekreterliği görevinden 3 Mart 1925' te istifa etmiş ve aynı gün, 3. İsmet Paşa kabinesinde milli müdafa Vekilliği' ne atanmıştır. 24 Aralık 1927' de meclisin ve hükûmetin yenilenmesinden sonra bu bakanlıktan ayrılmış, ve 3 Nisan 1928' de Cumhuriyet Halk Partisi meclis grubu başkanvekilliğine seçilmiştir. 11 Ekim 1928' te ise Nafia Vekilliği' ne tayin edilmiş, 25 Eylül 1930' da da bu görevinden istifa etmiştir. 9 Mart 1931' de üçüncü defa parti genel sekreterliğine getirilmiştir. Bu görevi 15 Haziran 1936' ya kadar tam 5 yıl 3 ay 1 hafta sürmüştür. Bu uzun dönem boyunca Recep Bey, partiye yeni bir şekil vermeye çalışmıştır. Tek partili cumhuriyette en uzun süre görevde kalan genel sekreter olan Recep Peker Cumhuriyet Halk Partisi' ne kendi kişiliğinin damgasını vurmaya başarmıştır.

(6) Ahmet Emin Yalman, " İnsanların Kıymeti ", Vatan, 11 Ağustos 1946.

(7) [diğerleri Abdulhalik Bey (Renda) ve Şükrü Bey (Kaya)' dır]

(8) Tunçay, a. g. e., s. 138 - 139.

(9) İsmet İnönü, Hatıralar, c. II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1987, s. 198.

(10) Tunçay, a. g. e., s. 138.

(11) Erik Jan Zürcher, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Türkçeye çeviren: Gül Çağalı Güven, Bağlam Yayınları, İstanbul 1992, s. 103.

Çeşitli konularda konuşmalar yaparak ve sonra bunları yayınlayarak tek partinin ideolojisi üzerine kendi yorumlarını C.H.P. örgütüne ve bütün ülkeye benimsetmeye çalışmıştır. 1931 yılında kurulan " *Halk Hatipleri Teşkilâtı* " onun çizgisini yansıtacak " *ses büyüteçleri olarak düşünülmiştir* " (12).

Bu dönemde kurulması tasarlanan bir muhalefet partisine dahi Peker' in isim sahipliği yaptığı görülmektedir. Ahmet Ağaoğlu, muhalif partiye " *serbest* " adını Recep Bey' in bulduğunu ve bu adı Mustafa Kemal' in benimsediğini yazmıştır (13).

Recep Bey' in yıldızı Mustafa Kemal' in 1930 Kasım ayından başlayıp, 3 ay süren yurt gezisi sırasında daha da parlamıştır. Bu gezide bulunan Ahmet Hamdi Başar, Mustafa Kemal' in gezi sırasında parti için bir program çalışmaları içinde bulunduğunu kaydeder (14). Bu çalışmalarda Cumhurbaşkanı'nın beğenisini kazanan Recep Bey' in C.H.P.' nin 1931' deki üçüncü kurultayından ve seçimlerden önce parti genel sekreterliğine getirilmesi bundan dolayıdır (15).

Başlangıçta Atatürk'le Peker' in siyasî yaklaşımları aynı noktada birleşmiş görülmektedir. Atatürk siyasî hayatta doktrin ve nazariyeleştirme işlerine daima karşı olmuştur. Recep Peker' in de 13 Mayıs 1935 ' de partinin program tasarısını kongreye sunarken yaptığı konuşmada " parti programının hayat anlayışı nazariyecilikten değil hayattan gelir " şeklindeki sözleri, Atatürk' ün bu tutumuna paraleldir (16). Ancak zaman geçtikçe oluşturulan parti programlarındaki ifadeler ile onları yorumlayan parti önderlerinin anlayışları arasında çatışmalar olmuştur. Kemal Atatürk' ün başlangıçta uygulanan " *tedricî değişme* " (milleti adım adım istenilen gayeye doğru götürmek) metodu, yerini Recep Peker' in zorla değiştirme felsefesine bırakmıştır. Peker, "İnkılâbın" tanımını ve Türk inkılâbı' nın açıklamasını yaparken, " sosyal bünyeden geri eğri, fena, eski, haksız ve zararlı ne varsa bunları birden yerinden söküp onların yerine ileriye, doğruyu, iyiyi ve yeniyi ve faydalıyı koymaktır... İnkılâpları yapmak için çok defa zor kullanmak lâzımdır. Bunları devirmedikçe inkılâbı yapmanın imkânı yoktur. Öte taraftan alışılan alıştığını bırakıp alışmadığını girinceye kadar aklıdan ve suurundan gelmese bile kendi alışkanlık duygularından birçok mukavemetlere maruz kalır. Bu bakımdan da Türk inkılâbı en ziyade zor kullanmayı gerektiren bir hususiyet gösterir " demiştir (17).

(12) Tunçay, *a. g. e.*, s. 318.

(13) Ahmet Ağaoğlu, *Serbest Fırka Hatıraları*, 2. baskı, Baha Matbaası, İstanbul 1969, s. 16.

(14) Ahmet Hamdi Başar, *Atatürk' le Üç Ay ve 1930' dan Sonra Türkiye*, Tan Matbaası, İstanbul 1945.

(15) Tunçay, *a. g. e.*, s. 308.

(16) Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, cilt III, 11. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 456.

(17) Recep Peker, *İnkılâp Dersleri*, 4. baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 1984, s. 18 - 19.

Recep Peker' in savunduğu ve açıkladığı bu düşünceler, onun genel sekreterliğinde C.H.P.' nin, böyle bir zor havası içinde kendisini yavaş yavaş devlet ve milletle bir tutmaya başladığı eleştirilerine neden olmuştur (18).

Parti-devlet özdeşliğini savunan Recep Peker'in bu görüşleri 1935 Kurultay'ında kabul edilmiştir. Parti genel sekreteri içişleri bakanı olmuş, valiler vilâyet parti teşkilâtlarının başına getirilmiştir. Bölge müfettişleri hem parti hem de hükümet işlerini kontrol etmekle görevlendirilmişler ve nihayet bütün millet C.H.P. üyesi sayılmıştır. Recep Peker' in yaptığı siyasî parti tanımını 1945 yılına kadar hakim olmuştur. Buna göre " Bir siyasî parti devletin idaresi konusunda benzer görüşlere sahip bulunan insanların meydana getirdiği bir topluluktur. Hükûmetin siyaset konusundaki görüşlerini gerçekleştirebilmek için bunlar birbirine güvenmek ve inanmak zorundadırlar. C.H.P. içinden çıktığı grubun bütün ekonomik toplumsal ve siyasal ihtiyaçlarına programında yer verilmelidir " (19).

Recep Peker, devrimcilik ve devletçilik ilkelerinin parti programına girmesini sağladığı gibi " halkçılık " anlayışını da benimsemiştir. Recep Peker, halkçılıktan ne anladığını şöyle açıklamıştır : " Millet ve milliyet mefhumlarını anlamış vatandaşların kütleleşmesi ancak bu mefhumların halkçılık zihniyeti ile incelenmesi sayesinde mümkün olur. C.H.P. tek vatandaşın olduğu kadar çalışma zümrelerinin hususî menfaatlerini de devletin memleketin umumi menfaatleri çerçevesi içinde temin olunabildiğine kanidir. Biz sınıflaşmayı reddediyor bunun yerine milletçe kütleleşmek fikrini müdafa ediyoruz... " Bir başka konuşmasında da " Halkçılık kanunlar önünde Türk vatandaşlarını mutlak ve kati müsavatını emreder. Halkçılık Türkiye' de imtiyazlı tabakaların mevcudiyetlerini reddeder. Halkçılık sınıf mücadelesini kabul etmez. Çalışma zümreleri arasında ahenk tesisini takip eder... " (20).

Tek - partinin ideolojisinde önemli değişiklikler yapmağa çalışan Recep Peker'in bu görüşleri hayata da geçirilmiştir. 1936 yılında çıkarılan " İş Kanunu " buna örnek gösterilebilir. Recep Peker bu kanun hakkında ; " İş kanunu bir rejim kanunu olacaktır. Bu kanunla Türkiye' de iş hayatı, yeni rejimin istediği ahenk ve çalışma yoluna girecektir... Yeni iş kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hatta yollarını ortadan silip süpürecektir. Bu konuda iş hayatında muvazene kurulacaktır " şeklinde konuşmuştur (21).

(18) Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi - Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 68.

(19) gös. yer.

(20) Tunçay, a. g. e., s. 101.

(21) Doğan Avcıoğlu, Türkiye' nin Düzeni, c. I, Tekin Yayınevi, İstanbul 1990, s. 470.

Peker'in bu halkçılık anlayışı için, " *Halkevleri* " ona göre bir araç olarak düşünülmüştür. Recep Peker' in genel sekreterliği boyunca, 19 Şubat 1932 ' de 4 il merkezinden başlayarak yurdun dört bucağında açılan halkevlerinin sayısı 120' yi aşmıştır. Peker halkevlerinin amaçlarını " halkı birarada ve birlikte çalıştırmak esasının kurulması " ve " halkı bir kütle haline getirmek " olarak belirtmiştir (22).

Peker bütün bu görüşlerinin komünizmle karıştırılmaması için özen göstermiştir. Aslında iradeye ve kuvvete verdiği önem bakımından " Kadrocu " lara çok yakın olmasına rağmen, bu harekete karşı çıkış sebebini, onların yabancı ideolojilerin etkisinde bulunmaları olarak göstermiştir. Ona göre Kadro yayınları, ekonomik gelişmeleri baltalayıcı, rejimin temellerini sarsıcıdır. Hatta bu konuda Mustafa Kemal' e de yakınmıştır (23).

Recep Peker' in C.H.P. üzerindeki tesiri önemlidir. Partinin adının başına " *Cumhuriyet* " isminin konması onun buluşunun sonucudur. Yukarıda görüldüğü gibi partinin altı prensibinin formüle edilmesinde ve bunların izâhlarının yapılmasına Peker' in büyük hizmeti ve rolü vardır. Partinin " *altı oklu remzi* " dahi onun icadıdır (24).

Türkiye' de " *şef* " kavramı üzerinde duran ve " *millî şef* " deyimini ilk kullananların başında da Recep Peker gelmiştir. Atatürk' ün ölümünden sonra cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü' ye " *millî şef* " denilmiş olmakla birlikte, Türk siyasî hayatında bu kavramın ortaya atılışı daha eskilere gitmektedir. 1933 ' de Recep Peker, parti genel sekreteri olarak bir konuşmasında; " ... Millî şeflerin hükümlerine candan uyan ve inanan disiplinli bir cemiyet kurmak zorundayız " demiştir. Recep Peker bir süre sonra da şefi " ruhundaki coşku ve sıcakla çevresini ısıtan ve aydınlatan, insanları kendine ve birbirlerine bağlayan, saptadığı amaca ilerleten bir kişi " olarak tanımlamış ve " şefin etkinliği olmaksızın hiçbir toplumda dirlik ve düzenlik olmayacağını " söylemiştir (25).

Recep Peker' in zaman zaman aşırıya giden görüşleri Atatürk' ün dikkatini çekmiştir. Peker 1935 kongresinden önce, 27 Haziran 1935' de Avrupa' da özellikle İtalya ve Almanya' da o zaman oldukça dedikodulara sebep olan, uzun ve masraflı bir inceleme seyahatine çıkarak, kurultaya sunulmak üzere yeni bir tüzük ve program tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı, Başbakan İsmet İnönü tarafından onaylanarak Çankaya' ya sunulmuştur.

(22) Çetin Yetkin, Türkiye' de Tek - Parti Yönetimi (1930 - 1945), Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1983, s. 89.

(23) a. g. e., s. 121.

(24) Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasî Tarihinde C.H.P.' nin Mevkii, Ankara 1965, s. 201.

(25) Yetkin, a. g. e., s. 158.

Atatürk, " İsmet Paşa Recep' in marifeti olan bu saçmaları okumadan imza etmiş olmalı " diyerek taslağı geri çevirmiştir. Hasan Rıza Soyak, bu taslak hakkında şunları yazmaktadır ; " ... başta azası mahdut , fakat kudret ve salahiyeti sınırsız bir heyet tasavvur ediliyordu. Bütün kararları bu ölü heyet, veriyor, B.M.M. bir şekilden ibaret kalıyordu... İtalya ve Almanya' da olduğu gibi üniformalı gençlik teşkilâtı kuruluyordu... Bir kelime ile ve tam manası ile faşizm... " (26).

İsmet Paşa' nın desteklemesine rağmen Recep Peker, " *Rusya' da Stalin' in yaptığı gibi partinin kontrolünü eline geçirmek istediği gerekçesi ile* " 1936 yılında Atatürk tarafından C.H.P. genel sekreterliğinden azledilmiştir (27).

Recep Peker parti genel sekreterliğinin yanı sıra, ilk dört inkılâp tarihi profesörlerinden biri olarak da düşüncelerini gençliğe anlatma olanağını bulmuştur. Üniversitelere konulan " *İnkılâp Târîhi* " dersleri onun eseridir. Bu dersin diğer hocaları , Mahmut Esat Bozkurt , Hikmet Bayur ve Yusuf Kemal Tengirşenk'tir. İnkılâp Tarihi 1934' te bütün üniversitelerin programına mecburî okutulan dersler olarak konulmuştur. Peker, 1942 yılına kadar fakültelerin yanında yüksek okullarda ve harp akademilerinde inkılâp tarihi dersleri vermiştir. İnkılâp dersleri hem üniversiteden naklen olarak İstanbul radyosundan verilmiştir, hem de Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilmiştir. Parti gazeteleri ve dergiler de Peker' in devrimler konusundaki aşırı sayılabilecek görüşlerini ülkenin her yanına yaymışlardır. İnkılâp dersleri kitabı Ülkü dergisinin ilavesi olarak okuyuculara dağıtılmıştır (28). Peker' in 1934 - 1935 okutma yılında Ankara Hukuk Fakültesi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde verilen İnkılâp Dersleri yayınlanmış bulunmaktadır. Ayrıca 1931' de basılan Vatandaş İçin Medenî Bilgiler kitabının ikinci cildi Afet İnan' la beraber Recep Peker tarafından yazılmıştır.

Recep Peker 1936 yılının 15 Haziran'ında parti genel sekreterliğinden azledildikten sonra,17 Ağustos 1942' de Şükrü Saraçoğlu kabinesinde tekrar içişleri bakanı olarak görev almıştır. Bu görevinden de 19 Mayıs 1943' te istifa etmiştir. 31 Ekim 1945' te ikinci defa olarak C.H.P. meclis grup başkanvekilliğine seçilmiştir. Bu arada nihayet İnönü'nün direktifi ile çalışma bakanlığının kuruluşunu gerçekleştiren Peker olmuştur (29).

21 Temmuz 1946' daki genel seçimlerden sonra Recep Peker 5 Ağustos 1946'da Başbakan' lık görevini üstlenmiştir.

(26)Tunçay, a. g. e., s. 323.

(27)Karpat, a. g. e., s. 68.

(28)Tunçay, a. g. e., s. 321.

(29)Sadı İrmak, Millî Mücadele' de Atatürk' ün Çevresi, İlk Mücahitler, Gümüş Matbaası, İstanbul 1986, s. 238.

B – Recep Peker' in başbakan olduğu sırada Türkiye' nin içinde bulunduğu ortam ve şartlar

Recep Peker' in başbakanlığa getirildiği 1946 Ağustos'undaki siyasî ve ekonomik şartlar, II. Dünya Savaşı'nın sonrasında dünyada gelişen ve ülkemize kaçınılmaz şekilde yansıyan politik gelişmelerin ürünüdürler.

Barışın başladığı yıllarda Türkiye' nin en önemli sorunu, harb içinde düştüğü yalnızlığın savaştan sonra Sovyetler Birliği karşısında devam etmesi idi. Savaş yıllarında Türkiye' nin tarafsızlığından müttefik devletler memnun kalmamışlardı. Bunun yanında " *Varlık vergisi* " (30) uygulaması batıda ırkçılık olarak algılanmış ve olumsuz bir iz bırakmıştır. Sovyetlerin oluşturduğu tehdit karşısında Türkiye' nin A.B.D. ve İngiltere' yi kendi tarafına çekmesi gerekiyordu. Oysa bu devletlerin kamuoyları, Türkiye'ye anti-demokratik görüntüsü sebebiyle sempati ile bakmıyorlardı (31).

Müttefikler San Francisco Konferansı'nda (1945), " yeni dünya düzeni " nin insanların hürriyeti esası üzerine kurulmasını kararlaştırmışlardı. Bunu gerçekleştirmek için bir " *Birleşmiş Milletler* " teşkilâtı kurulacaktı. Bir ülkede hürriyetin bulunması da muhalefetin olması ile mümkündü (32). Artık Avrupa'da müttefik orduların yardımıyla çok partili ve serbest seçim esasına dayalı liberal demokrasiler kurulacaktı. Batı ittifakı içinde yer almak isteyen Türkiye'nin bu önemli siyasal gelişmelerin tamamen dışında kalması elbette düşünmezdi (33).

Fakat Türkiye' de, II. Dünya Savaşı'nın totaliter diktatörlükleriyle çağrışım yaptırarak bazı siyasal kurumlar işlevini tamamlamasına rağmen hâlâ varlığını sürdürmekteydi. Örneğin C.H.P. 'nin parti anlayışı ile, " *değişmez* " olduğu resmen kabul edilmiş " *millî şef* " kavramı bunlar arasında idi. Uluslararası politikada beliren yeni güç dengesinin Türkiye' nin iç politikasını da yakından etkilemesiyle tek parti yönetimini sona erdirecek süreç başlamıştır. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, savaş sonrası dünyada hakim duruma geçen demokratik ideolojilere Türkiye' nin kendi siyasal rejimini uydurması zorunluluğu gibi " *dış siyasal şartlar* " çok partili hayata geçişi hızlandırmış ise de, bu olayı siyasî, sosyal, ekonomik iç gelişmelerle, cumhuriyetin temelinde var olan liberal fikirler hazırlamıştır (34).

(30) Varlık Vergisi Kanunu 1943 yılının ilk günlerinde T.B.M.M.' nde kabul edilmiştir. Kanun, savaşın başından itibaren geçen zamanda elde edilen servet ve kazançlara hükümet tarafından el konulmasına olanak veren bir düzenlemeydi. Yasaya göre bütün savaş zenginlerinin vergilendirilmesi öngörülmüştür ama uygulamada müslüman Türklere hoşgörü gösterilirken ekonomide önemli yeri olan gayrimüslim azınlıklara katı davranılmıştır. Bk. Cemil Koçak, " Siyasal Tarih 1923 - 1950 " *Çağdaş Türkiye 1908 - 1980*, c.IV, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 130.

(31) Yetkin, *a. g. e.*, s. 245.

(32) Tekin Erer, *Türkiye' de Parti Kavgaaları*, 2. baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul 1966, s. 198.

(33) Koçak, *a. g. m.*, s. 134.

(34) Karpat, *a. g. e.*, s. 123.

Türkiye'de demokrasiye geçiş mücadelesinin bayrağını siyasetçilerden önce basın açmıştır. 1945 'te San Fransisco Konferansı'nı gazeteci olarak yakından izleyen Vatan başyazarı Ahmet Emin Yalman, demokrasinin bayraktarı olarak belirlemiştir (35). Özellikle Vatan ve Tan gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi kurulmuştur. C.H.P.' nin yayın organı Ulus' ta Falih Rıfık Atay' ın, Ahmet Emin Yalman' la giriştiği şiddetli polemik, hükûmeti tenkitten duyulan korkuları da dağıtmıştır (36).

T.B.M.M.' de ise hükûmete karşı ilk fiilî muhalefeti Hikmet Bayur yapmağa başlamıştır. 1945 yılı ilk baharında " *çiftçiyi topraklandırma kanunu* " ve aynı sıralarda " *1945 bütçe kanunu* " görüşmelerinde Bayur' un muhalefetinden sonra diğer milletvekillerine de cesaret gelmiştir. Birleşmiş Milletler Anayasası onaylanmak üzere T.B.M.M.'ne getirildiğinde muhalefet kendini ilk defa açığa vurmuştur. Adnan Menderes tek - parti idaresini sözünü hiç sakınmadan eleştirmiştir. Bunda şüphesiz Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' nün " demokrasi prensiplerini daha fazla uygulayacağını " belirten 19 Mayıs 1945 tarihli nutkunun rolü vardır. 1945 yazına doğru iç ve dış gelişmelerin baskısı altında C.H.P. ' nin görüşleri yavaş yavaş ama derinden değişmeye yüz tutmuştur (37). C.H.P. içinde çok partili hayata geçişin ağır ve kontrollü olmasını isteyen bir grup olmakla birlikte, 7 Haziran 1945 'teki " *dörtlü taktir* " olayıyla parti içinde çok partili rejime doğru bir hareket başlamıştır. İzmir milletvekili Celâl Bayar, Aydın milletvekili Adnan Menderes, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars milletvekili Fuad Köprülü parti grubunda bir önerge vermişlerdir. Bu şahsiyetler önergelerinde, " millî hakimiyetin tek tecelli yeri olan Büyük Millet Meclisi'nde hakikî bir murakabenin sağlanmasını, demokratik müesseselerinin serbestçe doğup yaşamasına engel olan ve anayasanın halkçı ruhunun takyit eden bazı kanunlarda değişiklik yapılmasını ve parti tüzüğünde de yine bu maksatların icap ettirdiği tadillerin hemen icrasını " teklif etmişlerdir. İstekler özellikle üç noktada toplanmıştır; Kanunlardaki ve parti tüzüğündeki anti-demokratik hükümlerin tasfiyesi, meclisin hükûmeti gerçekten denetlemesine imkân verilmesi ve seçimlerin serbestçe yapılması. Bu teklifleri, parti grubu reddetmiştir (38). 1945 yılı baharından itibaren yapılan demokrasi vaadlerine ters düşen bu karar, C.H.P. 'lilerin otoriter tepki alışkanlıklarını henüz yitirmedikleri veya kendi içinden bir muhalefet partisi çıkarabilmek için kasten bunu yaptığı şeklinde yorumlanmıştır. Oysa kısa bir süre önce İstanbul ara seçimlerinde, adayları eskiden olduğu gibi parti merkez komitesince tespit edilmeden serbestçe gösteren, bu tavrı ile demokratik niyetlerini sergilemek isteyen C.H.P. karşısında kamuoyu taktir sahiplerini takdir ettiğini belli etmiştir (39).

(35) Şevket Süreyya Aydemir, İkinci Adam, cilt II, 6. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991, s. 438.

(36) Karpat, a. g. e., s. 132.

(37) a. g. e., s. 128.

(38) Cem Eroğul, Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 11.

(39) Karpat, a. g. e., s. 130 - 131.

Türkiye'de 6 Haziran 1945' te ilk muhalefet partisi olarak Millî Kalkınma Partisi kurulmuştu. Dörtlü Takrir'in reddinden sonra da Celâl Bayar başkanlığında yeni bir partinin doğacağı duyulmaya başlanmıştır. Önergeleri reddedilen " Dörtler " -den ikisi Adnan Menderes ve Fuad Köprülü bir süre sonra *Vatan* gazetesinde açık muhalefete geçmişlerdir. Bu yayın üzerine parti divanı toplanıp 21 Eylül 1945 'te oybirliği ile bu iki milletvekilinin ihracına karar vermiştir. Refik Koraltan 2 Ekim'de *Vatan* gazetesine bir beyanat vererek arkadaşlarının ihracını tüzüğe aykırı olduğunu iddia edince o da aynı akibete uğramıştır. Celâl Bayar, Eylül sonun da milletvelikliğinden istifa etmekle beraber parti üyesi olarak kalmış idi. Aralık'ta partiden de istifa edince Dörtlü Takrir sahiplerinin yeni bir parti kuracakları haberleri doğrulanmaya başlamıştır. Zaten 1 Aralık'ta basına verdiği demeçte Celâl Bayar, yeni bir parti kuracaklarını açıklamıştır. Üç gün sonra ise İsmet İnönü, Celâl Bayar' ı davet edip konuşmuştur. Cumhurbaşkanı'nın da onayını alan kurucular, 7 Ocak 1946' da resmen Demokrat Parti'yi kurmuşlardır (40). Böylece 1 Kasım 1945' te T.B.M.M.'ni açış konuşmasında " bizim tek eksikimiz hükûmet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır " diyen ve 1947 seçimlerinin tek dereceli yapılacağını söyleyen İnönü'nün muhalefet partisi kurulması arzusu gerçekleşmiştir. Demokrat Parti'nin liberal vaatlerle dolu bir programla ortaya çıkması karşısında İnönü, 25 Nisan 1946'-da C.H.P. kurultayını olağanüstü toplantıya çağırmıştır. 10 - 11 Mayıs günlerinde toplanan kurultay, tek dereceli seçimi, sınıf esasına üzerine parti kurulabilmesini ve " *değişmez* " parti başkanlığının seçime tâbi başkanlık haline getirilmesini kabul etmiştir (41). Kimilerine göre İnönü' nün kurultayda hem parti başkanı hem de cumhurreisi olarak kalacağını beyan etmesi bir intihardır. Zira alışılmamış serbestiler verildikten ve parti mücadeleleri ile serbest seçim neticesine terk ve teslim olunduktan sonra hâlâ iktidarda kalabileceğine İnönü ve partisi nasıl inanabilirdi ? (42) C.H.P. aslında bir muhalefet partisinin ülkede kök salmış kendi partisi karşısında tutunabileceğini pek tahmin etmemiştir.

Bununla beraber demokratların elinden liberalleşme silahını almaya çalışmıştır. İlk olarak köylüler gözetilerek toprak kanunu çıkarılmış, arkasından 23 Ocak 1946' ta da toprak mahsulleri vergisi kaldırılmıştır. Aynı ay içinde bu defa işçiler yararına , işçi sigortaları kanunu yürürlüğe girmiştir (43). Oysa bütün bunlara rağmen D.P., Ocak ayından yaza kadar ülkedeki tüm muhalefeti kendi tarafına çekmiştir. " *Partinin biricik özel vasfı hükûmete muhalif oluşudur* " (44). Ülkenin birçok kasabasında ve köylerinde vatandaşlar, D.P.' nin birer şubesini açmışlar, sonra merkezle temasa geçmişlerdir. D.P.' nin hızla örgütlenmesi karşısında C.H.P telaşa kapılmıştır (45). C.H.P. meclis grubu ülkeyi 23 bölgeye ayırarak parti müfettişlerini bu bölgelere yollamış ve ani olarak seçim hazırlığına girmiştir (46).

(40) Eroğul, a. g. e., s. 12.

(41) a. g. e., s. 15.

(42) Ahmet Hamdi Başar, Yaşadığımız Devrin İçyüzü, Ayyıldız Matbaası, Ankara 1960, s. 35.

(43) Eroğul, a. g. e., s. 15.

(44) Karpat, a. g. e., s. 138.

(45) Erer, a. g. e., s. 280.

(46) Celal Bozkurt, Siyaset Tarihimizde C.H.P. - Dünü, Bugünü, İdeolojisi - Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme, basım yeri ve yılı yok, s. 59.

C.H.P. Eylül ayında yapılması gereken belediye seçimlerini Mayıs ayına alınca D.P., seçimleri boykot etmiştir. 1947 ' de yapılması gereken seçimlerin 21 Temmuz 1946' ya alınması kararını da eleştirmesine rağmen seçimlere girme kararı almıştır (47). Genel seçimlerin propaganda dönemi oldukça hareketli geçmiştir. C.H.P. iktidar olanaklarını doğal olarak kulanma yoluna gitmiştir. Ulus ve Tanin gibi hükümet yanlısı gazetelerde yer alan makaleler radyoda okunmuştur. D.P.' liler jandarmanın kendi yandaşlarına dayak attığı iddialarını sürekli tekrarlamışlardır (48).

Seçimlerden sonra muhalefet büyük hayal kırıklığına uğramıştır. D.P., 465 milletvekili için 273 aday göstermiş bunlardan sadece 62' si seçilebilmiştir. Oysa demokratların bundan çok daha fazla desteğe sahip oldukları kesindi. Seçim sona erdiğinde İçişleri Bakanlığı'na ve vatandaşlara dürüst bir seçim vaad eden Cumhurbaşkanı İnönü 'ye yurdun her tarafından protesto telgrafları yağmıştır. Özellikle D.P.' nin İstanbul il başkanı Avukat Kenan Öner seçim sonuçlarına şiddetli itirazlarda bulunmuş vali ile tartışmalara girmiştir. D.P.' nin listesinden İstanbul' da bağımsız aday olarak seçimlere giren Maraşel Fevzi Çakmak Kadıköy'de kendisine verilen oyların Recep Peker' e devredildiğini bir protesto ile valiye bildirmiştir (49).

Ege bölgesi'nde büyük protesto gösterileri yapılmıştır. İzmir' de halk valilik makamının önünde toplanmış ve sonuçlara karşı çıkmıştır. 26 Temmuzda İzmir' de ve Bursa' da, 31 Temmuz da Adana' da binlerce kişi gösteriler düzenlemiştir. Başkent Ankara' da 4 Ağustos' da, Cebeci Meydanı'nda yaklaşık elli bin kişinin katılımıyla yapılan miting , ertesi gün meydandan T.B.M.M. kapısı önüne kadar taşınmıştır (50).

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra istifa eden Şükrü Sarçoğlu' nun yerine, Başbakan olarak, 5 Ağustos 1946' da, İstanbul milletvekili Recep Peker tayin edildiğinde ülkedeki siyasî hava işte böylesine gergindir. Şikâyetler kesilmek bilmediği gibi, muhalefet partisi D.P., meclisi meşru saymadığını açıklamıştır.

Belirtilen ortam ve şartlarda, siyasî havanın yumuşatılması yanında rejimde ve parti içinde başlayan liberalizasyonun devam ettirilmesi gerekiyordu. Zira İnönü bunu bizzat istiyor ve kendi kontrolünde gelişmesine dikkat ediyordu. Seçim sonunda C.H.P. iktidarını korumuştur ama halk tarafından pek tutulmadığını da anlamıştı. D.P. ise bu seçimler dolayısıyla ne kadar güçlü olduğunu öğrenmişti (51).

Bu yeni dönemin demokrasi tarihimiz açısından hassas bir özellik taşıdığı, o günlerin sıcaklığı içinde dahi hissediliyordu. Yeni dönemin şartlarına uyacağı izlenimlerini vermesine rağmen Recep Peker, tek - parti döneminin sert tutumlu bir idarecisi olarak tanınıyordu.

(47) Erer, a. g. e. s. 280.

(48) a. g. e., s. 286.

(49) a. g. e., s. 314.

(50) a. g. e., s. 339.

(51) Karpat, a. g. e., s. 147.

Ülkenin içinde bulunduğu " *değişime açık* " siyasî koşullar, " *ekonomik durum* " açısından da geçerliydi. II. Dünya Savaşı'ndan Türkiye, dış borçlarını ödemiş, önemli miktarda altın ve döviz rezervi yapmış olarak çıkmıştı. Ancak savaş sona erip Avrupa ülkeleri üretimlerinin hızla artması karşısında, fiyatlar gerilemiş ve ülkeye bol miktarda tüketim eşyası girmeğe başlamıştı. Bundan dolayı eldeki döviz stokları da erime sinyalleri vermeğe başlamıştı. Bu durum karşısında, dünyadaki ekonomik gelişmelere paralel olarak, savaş içinde son derece şiddetlenen müdahalecilik akımlarından gerekmekte idi (52). Bunların yanında toplumun belli kesimleri, 1946 rejiminde hükûmetten değişik beklentiler içinde idi. Savaş yıllarının bazı politikaları, egemen sınıfların belli kanatlarında önemli tepkiler yaratmıştı. Varlık vergisi İstanbul'lu gayrimüslim zenginleri, Toprak Mahsülleri Vergisi, Köy Enstitüleri ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu büyük çiftçi kanadını derinden endişelendirmişti. Büyük sermaye sahipleri de, C.H.P. iktidarını ancak önemli bir bünye değişikliğine uğradığı takdirde desteklemeğe devam edeceklerini belli etmekte ve Demokratlara daha çok yakınlaşma eğiliminde idiler (53). Kısaca siyasal alanda beklenen liberalizasyon gibi ekonomiyi dünya ekonomisine entegre etmeğe yönelik liberalizasyon da Peker Hükûmeti'ni beklemekteydi.

Eğitim ve kültür hayatında da aynı şekilde, nelere mâl olacağı kestirilmeyen değişim ve yumuşama isteyen bir ortam vardı. Özellikle köy enstitüleri uygulaması ve dinin ihmal edildiği konularındaki eleştiriler, C.H.P. içinde dahi duyulmaktaydı. Denilebilir ki köy enstitüleri bir siyasî propaganda aracı haline gelmişti. Değişiklik isteyen C.H.P. liler bu etkili " siyasî malzeme " nin D.P.' ye kaptırılmasından endişe ediyorlardı.

(52) Zeyyat Hatipoğlu, Gelişme İktisadı ve Türkiye' nin İktisadi Gelişimi, İstanbul Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1981, s. 67.

(53) Korkut Boratav, " İktisat Tarihi (1908 - 1980) ", Çağdaş Türkiye, c. IV, Cem Yayınevi, İstanbul 1992, s. 314.

İKİNCİ BÖLÜM RECEP PEKER'İN BAŞBAKANLIK DÖNEMİ

A – Recep Peker neden ve nasıl başbakan olmuştur ?

Recep Peker ' in neden başbakanlığa getirildiğini iki açıdan ele almak gerekir. Birincisi, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' nün o dönemdeki eğilim ve düşünceleridir. İkincisi ise Recep Peker' in konumudur.

İnönü' nün 1945' ten sonra geçmek zorunda olduğu çok partili sistemde izlediği metod, bugün artık net bir şekilde görebilmektedir. Öncelikli olarak İnönü, kendi partisi C.H.P. içinde yeni, liberal bir anlayış getirecek hareketlere ve gençlere fırsat tanımak, onlara zemin hazırlamak eğiliminde olmuştur. Yeni dünya şartlarına eski alışkanlıklarını ortaya koyarak karşı çıkabilecek " müfrit " grup ise aşama aşama tasfiye edilecektir. Başlıca iki büyük parti olacaktır ve İnönü cumhurbaşkanı olarak bu iki parti arasında " hakem " rolünü oynayacaktır. Kendisi bunu hiçbir zaman yazılı olarak ortaya koymasa dahi, demokrasi tarihinin 1946' dan sonraki ilginç olayları tesbitimize kuvvet kazandırmaktadır. İnönü kendisine hakem rolü oynatabilecek olayların aktif olarak içinde bulunmuştur (1).

1946 Mayıs'ında doğu illerine yaptığı bir gezi sırasında kendisine ağır eleştirilerde bulunan Ahmet Emin Yalman hakkında, İsmet İnönü şöyle demiştir; "Bilirsiniz tiyatro eserlerinde muharrir bir kahramanı canlandırırken onun karşısına antagonist dedikleri bir şahıs çıkararak kahramanı daha iyi tecessüm ettirir. Karşımda Ahmet Emin gibi birisinin vücûduna zaruret var, olmazsa bir tane yaratmak lazım" (2).

Böyle bir eğilimdeki İnönü' nün kafasındaki başbakan tipi de Recep Peker' e uymaktadır. Gerçi Hilmi Uran, anılarında, İnönü' nün başbakanlığı önce kendisine teklif ettiğini, kabul etmemesi üzerine yine kendisinin önerisi ile Peker' in bu göreve atandığını yazmaktadır. Uran' a göre İnönü, Peker' i istemeyerek, kerhen başbakan yapmıştır. Hatta onun sertliğinden, geçimsizliğinden endişelendiğini saklamamıştır (3). Oysa o günkü siyasî atmosfere bakıldığında, 1942 ' den beri başbakan olan Şükrü Saraçoğlu 'nun muhalefetin yoğun eleştirileri ile, özellikle seçim döneminde yıpratıldığı (4), kabineyi onun kurmayacağına bilindiği, zira bunu hem İnönü' nün, hem parti yönetiminin, hem de kendisinin istemediği görülmektedir (5). Bu durumda yeni rejimin yumuşak, uzlaşmacı ve demokrat yönünü temsil edecek İnönü için, arandığı sertlikte bir başbakan olarak Peker'in ismi, İnönü'nün eğilimlerine uygundur (6).

-
- (1) Ali Gevgili , Yükseliş ve Düşüş, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1981, s. 32 - 33.
 (2) Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken, (1933 - 1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 194.
 (3) Hilmi Uran, Hatıralarım, Ankara 1959, s. 457.
 (4) Hikmet Bila, C.H.P. Tarihi (1919 - 1979), Ankara 1979, s. 209.
 (5) Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa' lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944 - 1950), 3.baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara 1990, s. 133 ; Uran, a. g. e., s. 456.
 (6) Toker, a. g. e., s. 133.

Olay Recep Peker'in konumu açısından ele alındığında, başbakanlığın kendisi için beklediği bir görev olduğu görülmektedir. 1945' ten itibaren Recep Peker, parti içi muhalefetin önde gelen isimlerinden biri olarak belirmiştir. Hükûmete karşı meclisteki eleştirilere destek vermiştir. Onun beğenmediği Şükrü Saraçoğlu'nun kendisidir. Çünkü Recep Peker, ondan çok daha iyi bir başbakan olacağına inanmaktadır. 1945 Ocak ayında Şirket- i Hayriye'yi satın almak kararının mecliste kanunlaşması görüşmelerinde Recep Peker' in " bu kararın özel sermayeyi ürküteceğini, güvensizlik vereceğini " (7) söyleyerek tasarının reddini teklif etmesi dikkat çekmektedir. Katı bir devletçi olarak bilinen Peker' in bu teklifi kabul edilmese de, hükûmetin kararına red oyu veren 7 kişiden biri olarak (8) Saraçoğlu Hükûmeti'ne karşı tavrını açıkça yansıtabilmiştir. Bu olayın ardından bütçe oylamasından hemen sonra yapılan, 29 Ocak 1945' teki hükûmet için güven oylamasında yine red oyu vermiştir. Red oyu verirken, Celâl Bayar ve arkadaşları ile karıştırılmaması gerektiğini kürsüye gelerek açıklama gereği duyan Peker' in, C.H.P. içinde başbakanlığa oynadığı, en azından o göreve gelme isteği taşıdığı anlaşılmaktadır (9).

Peker, 1946 seçimleri propagandası sırasında Kütahya'da yaptığı konuşmada, Türkiye'de hiçbir zaman tek-parti diktatörlüğü kurulmadığını en kısa zamanda demokratik rejimin hızla gelişeceğini söyleyerek, yeni şartlara uyacağı görüntüsü vermiştir. Hatta bu seçim döneminde C.H.P. adına en olumlu konuşan kişilerin başında gelmiştir (10).

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra T.B.M.M.' ne İstanbul milletvekili olarak giren Peker, 5 Ağustos 1946' da, yeniden Cumhurbaşkanı seçilen İnönü (11) tarafından, bakanlar kurulunu teşkil etmekle görevlendirilmiştir (12). Ancak Peker' e o zamana kadar âdet olduğu üzere, hükûmet başkanlığı ile birlikte C.H.P. Genel Başkan Vekilliliği verilmemiş, sadece başbakan olarak görevlendirilmiştir. Bunun bir örneği yalnızca Ali Fethi Okyar'ın kısa başbakanlığı (1924- 1925) döneminde görülmüştür. Bu durum, İnönü' nün Peker' in partiye hakim olmasını engellemek için alınmış bir önlem olarak yorumlanmışsa da, hükûmet reisliği ile genel başkan vekilliliğinin tek kişide toplanması o gün bir tek - parti geleneği olarak kabul edilmiş, bu nedenle yeni dönemde bu iki makamın ayrı ayrı kişilere verilmesi yeni demokrasi şartlarına bir uyum tedbiri olarak düşünülmüştür. Peker başbakan olurken, Saraçoğlu C.H.P. genel başkan vekili olarak kalmıştır (13).

(7) a. g. e., s. 54.

(8) 171 üyenin bulunmadığı toplantıda karar, 248' e karşı 7 red oyu ile onaylanmıştır.

(9) Tokar, a. g. e., s. 63.

(10) Vatan, 5 Ağustos 1946.

(11) Cumhurbaşkanı seçiminde C.H.P. adayı İsmet İnönü 388 oy, D.P. adayı Fevzi Çakmak 59 oy, Yusuf Kemal Tengirşenk ise 2 oy almışlardır.

(12) Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul 1967, s. 150.

(13) Nihat Erim, " Demokrat Parti Kurultayı Dağıldıktan Sonra ", Ulus, 12 Ocak 1947.

Recep Peker' in başbakanlığa getirilmesi muhalefet cephesinde şaşkınlık ve endişe ile, C.H.P. saflarında ise o gün için olumlu ve güven verici bir şekilde karşılanmıştır. Çok partili yaşama geçişin önemli bir aşaması olarak, ilk defa oluşturulan iki partili mecliste adı, tek - parti gelenekleri ile özleşmiş bir kişinin başbakanlığı üstlenmesi muhalifleri şüphelendirmiştir. Muhalefet yanlısı Vatan gazetesi başyazarı, " Recep Peker hakkında iptidaden katı bir hükme varmak güçtür. Recep Peker partisinin totaliter ve tahakküm taraftarı zümrenin ateşli bir taraftarı diye tanınmıştır. Bu itibarla kabineyi teşkile memur edilmesi ilk nazarda fena bir tesir bırakacak, halk partisinin demokrasiye doğru iyi niyetle yürümeye ve vatandaşlarda sevgi ve gönül bolluğu uyandırmaya karar vermediğine dair alamet diye karşılanacaktır." şeklinde yorum yapmıştır (14). Bazı kesimlerde ise C.H.P. devlet denetiminde radikal bir reform politikasından yana olduğu izlenimi olmuştur (15). Kimi gazeteciler de temkinlidir ; " son yıllarda olup biten hadiselerin Recep Peker' de ne gibi değişiklikler yapmış olabileceğini şimdiden kestiremeyiz... Mümkündür ki eski içişleri bakanı ve eski parti genel sekreteri ruhunda , eski kanaatlerinde kalmış yahutta tam tersi karşımıza Türkiye' yi geniş çapta islahatı ile minnetkar edecek, tam demokrat kafalı yepyeni bir demokrat başbakan ruhu ile çıkmış bulunsun " (16).

Muhalefet ve sempatizanları, yeni kabinenin kurulmasını ve programını merakla beklerken, C.H.P.' liler, Recep Peker ismini memnunlukla karşılamışlardır. Onlara göre muhalefetin gittikçe saldırgan propagandası ve halktaki huzursuzluk C.H.P. çevrelerini gerçekten kaygılandırmıştır. Hükümetin başına Recep Peker gibi kudretli bir insanın getirilmesi bu durumu karşılayacak en iyi çare sayılmıştır (17).

Ulus, yeni başbakanın hal tercümesini verirken şunları yazmıştır ; " Başbakanlığa tayinini büyük memnunlukla öğrendiğimiz Recep Peker inkılâbımızın ve devletimizin büyük şahsiyetleri arasında zekâsı, seciyesi, cesareti, hadiseler ve meseleler karşısında sürat ve isabetle karar alma kabiliyeti ve inkılâba, halka bağlılığı ile temayüz etmiş bir devlet bakanıdır " (18).

Falih Rıfki Atay, Peker' in toleranslı kişiliğinden bahsetmiştir ; " Yeni başbakan Recep Peker parti başında, meclis içinde ve türlü bakanlıklarda iradeli çalışma, nizamcılık ve kanunculuk, fikirleri söylemek cesareti kadar tenkit ve itirazları dinlemek fazileti ile de tanınmış bir inkılâp adamıdır " (19).

(14) Vatan, 6 Ağustos 1947.

(15) Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye, Türkçeye çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1994, s. 35.

(16) Ekrem Uşaklıgil, " Hüküm Vermeden Önce Fiiliyatı Bekleyelim ", Vatan, 8 Ağustos 1946.

(17) Karpat, a. g. e., s. 150.

(18) Ulus, 6 Ağustos 1946.

(19) Ulus, 7 Ağustos 1946.

Ertesi gün Ulus' ta yine Peker' in hoşgörüsüne yer verilmiştir ; " Sayın Recep Peker büyük çapta bir toleransa sahiptir. İki yıl önce onun ağzından şu sözleri dinlemiştir. ; – Tevfik Fikret ve Mehmet Akif ikisi de bizim olan iki büyük şair iki büyük kıymet ; bunlar hayatlarında birbirlerine karşı düşünüp yazmış da olsalar bugün yapılacak şey onların isimleri arkasında yeni tefrikalar çıkarmak değil, onların heykellerini yanyana dikmektir – “ (20).

Bütün bunların yazılmasından birkaç ay sonra, Peker' in muhalefet tarafından sertlik ve tahammülsüzlükle suçlanmaya başladığı görülecektir.

(20) T.İ., “ Yankılar “, Ulus, 8 Ağustos 1946.

B – Demokratik gelişmeler

1. Peker Hükûmeti'nin kurulması ve mecliste ilk günler

Hükûmeti kurmakla görevlendirilen Recep Peker “XV. İcra Vekilleri Heyeti”ni yani Bakanlar Kurulu’nu kısa sürede kurmuştur. Bu kabine Cumhurbaşkanı tarafından 7 Ağustos 1946’da onaylanmıştır.

Bakanlar Kurulu’nda şu isimler yer almıştır;
 Başbakan: Recep Peker (İstanbul)
 Adalet Bakanı: Mümtaz Ökmen (Ankara)
 Millî Savunma Bakanı: Cemil Cahit Toydemir (İstanbul)
 İçişleri Bakanı: Şükrü Sökmensüer (Gümüşhane)
 Dışişleri Bakanı: Hasan Saka (Trabzon)
 Maliye Bakanı: Halit Nazmi Keşmir (Tokat)
 Millî Eğitim Bakanı: Reşat Şemsettin Sirer (Sivas)
 Bayındırlık Bakanı: Cevdet Kerim İncedayı (Sinop)
 Ekonomi Bakanı: Tahsin Bekir Balta (Rize)
 Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı: Behçet Uz (Denizli)
 Gümrük ve Tekel Bakanı: Tahsin Çoşkun (Kastamonu)
 Tarım Bakanı: Faik Kurdoğlu (Manisa)
 Ulaştırma Bakanı: Şükrü Koçak (Erzurum)
 Ticaret Bakanı: Atıf İnan (İzmir)
 Çalışma Bakanı: Sadi Irmak (Konya) (1).

Recep Peker, o günlerde Ankara’da dolaşan spekülasyonlara son vermek için kabinesini çabuk kurmuştur. Zira Peker Hükûmeti’nin otoriter mi, ılımlı mı bir yönetim tarzı izleyeceği Ankara’da en çok tartışılan konu olmuştur. Bu tartışmalar sürerken açıklanan kabinedeki isimler muhalefeti endişelendirmiştir. Onlara göre Şükrü Sökmensüer gibi sert tutumuyla tanınan eski bir askerinin içişleri bakanı olması, bunun bir şiddet kabinesi olacağı izlenimini vermiştir (2).

(1) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. I, s. 12 ; Nuran Dağlı - Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları (1920 - 1960), c. I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1988, s. 117. Bu kabinede, 19.9.1946 tarihinde, Devlet Bakanlıkları ve Başbakan Yardımcılığı kurulmasından sonra değişiklik yapılmış, Mümtaz Ökmen (Ankara) Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı olmuş, onun yerine Adalet Bakanlığı’na Şinasi Devrim (Zonguldak) getirilmiş, ayrıca diğer Devlet Bakanlığı’na da Mustafa Abdülhalik Renda (Çankırı) atanmıştır. Bakanlıkların Kuruluşu için bk: T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. I, s. 55 ; Resmî Gazete, 17 Eylül 1946.

(2) Emrullah Nutku, Siyasî Anılarım, D.P. Neden Çöktü ve Politika’da Yitirdiğim Yıllar (1946 - 1958), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1979, s. 30

Ahmet Emin Yalman' a göre yeni kabineye asıl simasını; Recep Peker, Mümtaz Ökmen ve Cevdet Kerim İncedayı vermiştir ki, bunlar “ demokrasiye inan duymadıklarını ve şiddete inandıklarını en üst perdeden söyleyenlerdir. Memleketle demokrasi tatbikâtını tamamlamak ve vatandaşlara huzur ve güven vermek gibi bir vazife alan bu unsurlar böyle bir vazife başarır ve kendi kendilerini devamlı bir şekilde güven altında tutarak kuvveti değil, hakkı temsil edebilirlerse, bunu bir mucize saymak lazım gelecektir “ (3). Yalman bu mucizenin gerçekleşeceği ümidini de taşımıştır ; “ ... demokrasiye kalben imanı olmayan müfritleri doğrudan doğruya vazife mevkiilerine getirmek pek dahiyâne bir buluştur... En müfritlerin kabinede toplanmaları, milletin yolunu kesecek yerde, bizi biraz dönemeçli bir yoldan hak ve hürriyet idealine yaklaştıracaktır “ (4). Vatan başyazarı müfrit diye nitelendirdiği isimlerin, ya yeni şartlara uyacaklarını, ya da uymadıkları takdirde tasfiye edileceklerini düşünmüştür.

Yeni dönemin daha ilk günlerinde bir Amerikan muhabiri ise ülkesine şu ilginç haberi göndermiştir ; “ Peker kabinesi son derece müşküllerle karşılaşacaktır. Yeni kabinenin şiddetli muhalefet karşısında uzun müddet tutunamayacağı tahmin edilmektedir “ (5).

T.B.M.M. 12 Ağustos 1946' da ilk toplantısını yapar yapmaz seçim itirazlarıyla karşılaşmıştır. Otuzsekiz ildeki seçimlerin hepsine, İstanbul' da C.H.P.' ne verilen oylara, çeşitli illerde de bazı milletvekillerinin tutanaklarına itirazlar yapılmıştır.

Bunları incelemek üzere, kura usulü ile “*seçim tutanakları inceleme komisyonu*“ kurulmuştur (6) Komisyonunda 20 C.H.P.'li, 8 D.P.'li iki de bağımsız milletvekili görev yapmıştır (7).

Oniki gün içinde çalışmasını bitiren bu komisyon hiç bir itirazı geçerli görmemiştir. 26 Ağustos 1946' da onbeşbuçuk saat süren görüşmelerin ardından 37 ile ait 350 milletvekilinin seçim tutanağı kabul edilmiştir (8).

(3) Yalman, “ Yeni Kabinenin Manzarası “, Vatan , 8 Ağustos 1946.

(4) Yalman, “ İki Ümit Noktası “, Vatan , 9 Ağustos 1946.

(5) Vatan, 9 Ağustos 1946.

(6) Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950), c.I, Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s. 72.

(7) Halit Tanyeli - Adnan Topsakaloğlu, İzâhlı D.P. Kronolojisi (1945 - 1950), İstanbul Matbaası, İstanbul 1958, s. 45.

(8) Ulus, 27 Ağustos 1946.

D.P. bu seçim olup bittisini sessizce kabul edemeyeceğini kanıtlamak için daha ilk günlerde sert bir muhalefet politikası izlemeye başlamıştır. 8. Dönem T.B.M.M.'-ni meşrû görmediklerini meclis komisyonlarının seçiminde oy kullanmayarak göstermek istemişlerdir (9).

2. Hükûmet programı görüşmeleri ve ilk çatışma

21 Temmuz 1946 genel seçimlerinin yarattığı gerginlik meclise de taşınmış ve iki parti arasında ilk çatışma 14 Ağustos 1946' da Recep Peker 'in hükûmet programını okuduğu toplantıda yaşanmıştır. Peker, Hükûmetinin programında demokratik esaslar açısından göze çarpan şu hususlara temas etmiştir:

“ Yeni meclisin başlıca iki partiden ve bağımsız milletvekillerinden kurulmuş olması devlet işlerinin daha iyi görüşülmesini ve daha isabetli neticelere varılmasını sağlayacaktır. Geçirdiğimiz son günlerin zorluklarını yeni partinin doğuşu ve bir dereceli seçim sisteminin kuruluşu devrinin kaçınılmaz neticesi olarak kabul ediyoruz. Seçim sırasındaki tartışmaları ve çatışmaları bu olağanüstü devrin tabii icabı sayarak, yüreklerimizde birbirimize karşı acı duyguların birikmesini önleyecek olgunluğu gösterirsek, devlet hayatını normalleştirecek ve varılmasını bereberce istediğimiz hedeflerin mesafesini kısaltacak, ilk vazifesini yapmış oluruz. Millî partilerin hürriyetçi, inkılâpçı ve istiklâlcî anlayıştaki beraberliğini herbirimiz yayarsak millet bünyesinde kemirecek zayıf noktalar arayan en sağ, en sol imhacı unsurların tesirini karşılamak ancak mümkün olabilir.

Yeni hükûmetimiz demokrasiyi memlekette en üstün siyasî akide olarak kökleştirmek azmindedir. Milletlerarası münasebetlerin hakkında henüz tam huzur ve emniyet verici yakın bir barışın güneşi doğmamış olmasına rağmen iç idarede bu yola girişimiz ve bu yol üzerinde kalmakta inanarak sabatımız istikbal Türkiye' sinin ancak bu idare sayesinde mesut olabileceğine iman etmiş olmamızdandır. Sonu porçak? fakat güzergâhı sarp ve çetin olan bu yolda mesafe alırken karşımıza çıkacak sayısız güçlükleri yenmek için elimizdeki kanun vasıtalarını cesaretle kullanacağız.

Bütün vatandaşların hakkı olan hürriyeti, hürriyet düşmanlarından korumak lazımdır. Her iyi şeyin suistimâlinde zararlar doğacağı pek belli bir gerçektir. Fakat bir cemiyet için düşünülebilecek nimetlerin en değerlisi olan hürriyetin suistimalinden doğacak tehlikeler günümüz şartları içinde hiçbir benzeriyle biçilemeyecek kadar büyüktür. İdeolojik mefhumların tahrişe uğradığı bir zamanda yaşıyoruz. Yurttaşın anayasada ve kanunlarla sınırları çizilmiş olan hürriyet hakları

(9) Cem Eroğul, D.P. (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s. 19.

yanında bu hürriyetlerle beraber bütün devlet varlığının teminatını teşkil eden meşru ve kanuna dayanan otorite, ekseriye totaliter zihniyetle karşılaştırılarak çürütülmek isteniyor. Haklarına ve şereflerine hürmet edilen insan kümelerinin rejimi olan demokrasideki hürriyetten bahsolunurken de anarşizm ideolojisinin meşru otorite düşmanlığına varan ve bir cemiyeti nizamlı halde yaşatmanın bütün meşrû yollarını tıkayan dağıtıcı ve parçalayıcı telkinler alıp yürüyor. Bilmek lâzımdır ki hürriyet içinde yaşamak, vatandaşlar için kıymetli unsur olan huzur ve emniyeti baltalamak değildir. Bilhassa yakın tarih millî hayatında hürriyet ve otorite mefhumlarını yanyana yaşatmanın yolunu bulamayan büyük küçük bedbaht milletlerin kanlı ve dehşet verici maceraları ile doludur. Bütün bu felâketlerin belli başlı sebebi hürriyet veya otoritenin ifrat veya tefrit yolu ile suistimal edilmiş olmasıdır. Sade kitap yazarlarından değil, hayatın ve etrafımızdaki hadiselerin önümüze serdiği ibret sahnelerinden günümüzü ayırmak bir taraftan vatandaşları din telâkkisinde, vicdan kanaatlarında, düşündüklerini söyleyip yazmakta, kazanıp çalışmakta, seyahâtte ve toplanmalarda tam serbest bırakan ve öte yandan memleketin asayişini Büyük Millet Meclisi'nin otoritesini vatandaş zümrelerinin ve siyasî partilerin şeref ve haysiyetlerini masun tutan zihniyet, hükûmetimize esas olacaktır. Biz milletimizin mesut yaşamasını sağlayacak demokrasi idaresini, dikkatle ve kiskanç bir uyanıkla koruyarak geliştirmeyi bütün vazifelerimizin başında sayacağız. Bizim bahsettiğimiz ve mutlaka hürmet edilmesini isteyeceğimiz otorite, şahısların hakimiyeti değil tatbiki şimdilik bizlere emanet edilen kanunların otoritesidir... Şurasını da bir dikkat noktası olarak arz etmek isteriz ki bu dizelerin ehemmiyetini ölçmekte ve kinlere kapılarak günün işini kolaylaştırır görünen fakat ilerisi için zarara tepkilere yolaçan lüzumsuz sert tedbirlere başvurmadan dikkatle kaçınacağız. İç emniyet ve huzur üstünde toplanacak dikkâtimizin hâsılası, aynı zamanda devletin dış itibarını da yüksek tutacak, millî savunmayı kolaylaştırarak ve yalnız emniyet toprağında yeşerebilecek olan millî ekonomi tohumlarının gelişmesine yardım edecektir. ... Hükûmetimiz iktidar mevkiinin mesuliyetini kabul etmekle, kendisini bilfiil tenkide arzetmiş olduğu kanaatindedir. Büyük meclisten genç memura kadar, devlet organlarının itibarını, vatandaşların şerefini masun tutan kanun kayıtları altında bizlere yönetilecek her tenkidi açık yürekle kabul edeceğiz. " (10).

Recep Peker 75 dakika süren hükûmet programını okuduktan sonra, kürsüye gelen D.P. Meclis Grup Başkanvekili Fuad Köprülü, partisinin eleştirilerini aktarabilmesi için, programı incelemek üzere iki gün süre istemiş ama C.H.P.' liler bu isteğe karşı çıkmıştır. Peker de, aynı gün görüşülmesi için ısrar etmiştir. C.H.P.' liler yaptıkları konuşmalarda, anayasa hükümlerinden yararlanarak erteleme isteğinin gereksizliğini anlatmaya çalışmışlar, genelde hükûmeti ve programı övmüşlerdir. D.P.' liler ise kendilerine eleştiri hakkı tanınmadığından şikâyet etmişlerdir (11).

(10) Dağlı - Aktürk , a. g. e., s. 118 - 120. Bu bölümde, hükûmet programının sadece demokratik gelişmelerle ilgili kısmı verilmiştir. Programın diğer kısımları, ilerideki bölümlerde konusuna göre ele alınmıştır.

(11) T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c. I, s. 38 vd.

D.P. Kütahya milletvekili Adnan Menderes' e göre, Halk Partisi demokrasiye alışmamıştır ve alışma istidadını da pek göstermemektedir. Bu yüzden hükümet, program hakkında eleştirilerini hazırlayabilmesi için gerekli süreyi muhalefete tanımak istememiştir. Bu durumda D.P.'nin program görüşmelerine katılmamak zorunda kaldığı ve kamuoyunun da bu davranışı takdir edeceğini söyleyerek arkadaşlarının alkışları arasında kürsüden inmiş ve gidip yerine oturmayarak salondan ayrılmıştır. Ardından D.P. grubu da görüşmeleri terketmiştir (12). Bu, meclis toplantılarını terketmek davranışı, ilerleyen günlerde D.P.'nin sık sık kullandığı, en azından bu şekilde davranmakla tehdit ettiği bir muhalefet taktiği olmuştur.

Adnan Menderes' in davranışı C.H.P.' liler tarafından hoş karşılanmamıştır. Gaziantep milletvekili Cemil Sait Barlas, " ... demokrasi demek milletin iradesinin parlamentoda tecellisi demektir. Sözün sokağa düşmesi demek değildir. Ve hükümet sözü sokağa düşürmeyecektir. Sözün sokağa düşüren bir hükümet hiçbir zaman Millet meclisinden güvenoyu alamayacaktır " (13). şeklinde konuşmuştur. Bu radaki "sözün sokağa düşmesi " deyimini hakkında Başbakan Peker de söz alarak " ... muhterem D.P. grubunun sokakta yapmayı itiyat edindikleri büyük kusuru ve hatayı hiç olmazsa bu kürsüde vazifeye başladığımız bu günden itibaren terketmiş olmaları lâzım gelirdi. " demiştir (14).

Peker Hükümeti'nin programı, 431 üyenin katıldığı toplantıda 53' e karşı 378 oyla kabul edilmiş ve hükümet güven oyu almıştır. D.P.' liler oylama için daha önce terkettikleri salona gelmişler ve topluca güvensizlik oyu kullanmışlardır (15).

Hükümet programında Recep Peker, bir anlamda eski anlayışlarını (özellikle devlet otoritesi alanında) yeni " demokratik " bir şekilde ifade etmiştir (16). Buna rağmen muhalif basın (17) demokratlara eleştiri için zaman tanınmaması dışında, hükümet programındaki ifadelerden memnun görünmüştür;

" Dünkü tek partinin otoriteye en çok kıymet veren, hak ve hükümete üvey evlat gözüyle bakmakta en ileri giden bir zümrenin demokrasi tatbikatında bu tarzda bir görüş ifade etmesi ve millete karşı muayyen bir takım taahhütlerle bağlanması

(12) a. g. d., s. 59 - 60.

(13) a. g. d., s. 62.

(14) a. g. d., s. 69.

(15) a. g. d., s. 71.

(16) Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik, Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s. 151.

(17) İncelediğimiz dönemde hükümete muhalif olarak, Vatan ve 1947' de yayın hayatına başlayan Kuvvet ile Kudret gibi gazeteler görülmektedir.

demokrasi hesabına her halde bir kazançtır ... Lisan tek - parti muhitinin mutat lisanı olmaktan epeyce uzaktır “ (18). Bütün dertlerin demokrasi anlayışına uygun bir kanunî otoritenin olmamasından kaynaklandığına inanan Ahmet Emin Yalman kendince uyarılarda bulunmuştur; “ Hükûmet demokrasiye dayanan bir otorite kurmak istiyorsa ilk iş Halk Partisi'nin sabit fikirlerini terketmesi, ezberden belenmiş formüllerden kurtulması ve halkın dertlerinin neler olduğuna akıl erdirmeğe çalışması olmalıdır “ (19). İktidar basınına (20) göre “ hükûmet programı her yerde rahatlık uyandırmıştır “ (21).

Milletvekili genel seçimlerinin yarattığı gerginlik havası Ağustos ayı içinde mecliste devam etmiş ve hatta görüldüğü üzere D.P.'liler toplantı salonunu terketmişlerdir. Eylül ayının hemen başında, bu defa “ *il genel meclisi seçimleri* “ dolayısıyla tartışmalar başlamıştır. D.P. ve muhalif basın ve 1 Eylül 1946' da yapılan seçimlerde etkili bir şekilde iktidara yüklenmişlerdir. Bu seçimde usûlsüzlük ve baskı yapıldığı gerekçesiyle Demokratlar 56 ilçede seçimlere katılmamışlardır (22). En önemli eleştiriler köylerde yapılan oylamalarda jandarmanın baskı yaptığı şeklindedir (23).

İktidarın muhalefete en önemli ve sık tekrarlamaya başladığı eleştirisi ise “halkı ayaklandırmaya çalışmak “ tır. Millî Mücadele'nin tanınmış isimlerinden Hacim Muhuttin Çarıklı; “ karşımızdaki hareket bir muhalefet hareketi değil, bir ihtilâl hareketidir. “ demiştir (24). İzmir' deki il genel meclisi üyeleri seçimini D.P. kazanınca, halkı ayaklanmaya kışkırtacak şekilde seçim propaganda yaptıkları gerekçesiyle D.P.' li Osman Kapani ile arkadaşı tutuklanıp adliyeye verilmişler, fakat sadece ifadeleri alınıp serbest bırakılmışlardır (25).

Bütün bunlar olurken Recep Peker Hükûmeti de basına karşı bir takım önlemler almak hazırlığındadır.

(18) Ahmet Emin Yalman, “Recep Peker Kabinesinin Programı” Vatan, 15 Ağustos 1946.

(19) Yalman, “ Demokrasiye Dayanan Otorite “, Vatan , 17 Ağustos 1946.

(20) Bu dönemde iktidar yanlısı gazeteler olarak da Ulus (C.H.P ' nin yayın organıdır.) Tanın gibi gazeteler göze çarpmaktadır.

(21) Ulus, 16 Ağustos 1946.

(22) Vatan, 2 Eylül 1946.

(23) Eroğul, a. g. e., s. 19.

(24) Asım Us, Asım Us' un Hatıra Notları (1930 - 1950), Vakıf Matbaası, İstanbul 1966, s.686.

(25) Goloğlu, a. g. e., s. 76.

3. Basın kanununda yapılan değişiklikler

21 Temmuz 1946 seçimlerinden sonra, D.P.'nin gösterdiği sürpriz gelişme, Türkiye'deki liberal kesimi harekete geçirirken, basında da eleştiriler daha özgürce yapılmaya başlanmıştır. Daha Peker Hükûmeti kurulmadan önce C.H.P., T.B.M.M.'nden 1 Haziran 1946'da geçen bir değişiklik ile basın kanundaki gazete ve dergileri geçici olarak kapatma yetkisini kaldırmıştı.

Buna rağmen, 26 Temmuz tarihinden itibaren sıkı yönetim komutanlığının kararı ile, İstanbul'da yayınlanan Yeni Sabah ve Gerçek gazeteleri kapatılmışlardır. Kapatılma gerekçesi seçimler hakkındaki yayın yasağını çiğnemektir. Özellikle, seçim döneminde içişleri bakanı olan C.H.P. genel sekreteri Hilmi Uran, gazetelerin 1946 seçimleri hakkındaki yayınlarından rahatsız olmuştur (26).

İstanbul milletvekili ve Tasvir gazetesi başyazarı Cihat Baban, 7 Ağustos 1946'da T.B.M.M. başkanlığına bir önerge vererek Yeni Sabah ve Gerçek gazetelerinin neden kapatıldığını hükûmetten aydınlatmasını istemiştir (27).

Başbakan Recep Peker, T.B.M.M.'nde 13 Eylül 1946'da bu önergeye cevap vermek için yaptığı konuşmada, söz konusu iki gazetenin kapatılmasının sıkıyönetim kararı olduğunu, kanunlar üzerinde incelemeler yaptığını belirterek, " ... ben hükûmet başkanı olarak sıkıyönetim komutanlığının takdirine bağlı olan bir işte mevcut sıkı yönetim kararını ne kaldırmak, ne hafifletmek, ne de böyle bir durum yokken bu gibi bir tedbiri tatbik mevkiine koymak hususunda kendimi salâhiyetli görmedim... " demiştir (28). Recep Peker aslında sıkıyönetim komutanlığının bakanlar kuruluna bağlı bir kurum olduğunun farkındadır ama aynı zamanda çoktandır varlığı unutulmuş olan "*örfi idarenin*" yürürlükte olduğunu da hatırlamak istemiştir (29).

Aynı gün Basın Kanunu'nda değişiklikler öngören bir tasarı T.B.M.M.'inde görüşülmüştür. Hükûmetin sunduğu tasarının gerekçesinde "Basın özgürlüğü de kişilerin ki gibi başkalarının özgürlüğünün başladığı yerde biter. Bu bakımdan yürürlükteki yasanın boşlukları dodurularak basın, vatandaş özgürlüğüne saygılı, devlet ve millet yararına hizmet eder hale konup yapıcı duruma getirilecektir" demiştir (30).

Tasarının getirdiği tekliflerin anti - demokratik sayılarak eleştirilecekleri kesin görülmektedir; 2. madde ile gazete çıkaracak olanların kanunî vasıfları arasında "*sui şöhrat*" sahibi olmamaları istenmiş, 17. madde ile kanunî vasıfları caiz olmayanların verdikleri gazete çıkarma beyannâmelerinin verilmemiş sayılacağı belirtilmiştir. 18. madde, beyannâme vermeyenlerin gazete veya dergilerinin en büyük mülkiye amirinin emriyle kapatılabileceğini öngörmüştür.

(26) Ali Gevgilili, "*Türkiye Basını*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, c.I, İletişim Yayınları, İstanbul 1990, s. 219.

(27) *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem 8, cilt I, s. 212; Hilmi Uran, *Hatıralarım*, Ankara 1959, s. 447.

(28) *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem 8, cilt I, s. 271.

(29) Uran, *a. g. e.*, s. 459.

(30) Goloğlu, *a. g. e.*, s. 91.

Ayrıca 30. ve 34. maddeler, resmî şahsiyetlerin şeref ve haysiyetleri hakkında “*suizammı*” davet edecek müphem yazıları, devlet kuvvetlerinin herhangi birine karşı halkın güvenini sarsacak uydurulmuş veya sadece mahiyeti değiştirilmiş haberleri, beş seneye kadar varan ağır hapis cezalarıyla cezalandırmıştır (31).

Tasarı görüşülmeye başladığı zaman iki parti arasındaki görüş ayrılığı hemen ortaya çıkmıştır. Adnan Adıvar, Cihat Baban, Adnan Menderes, Abdurrahman Münip Berkan ve Cahit Oral tasarıyı eleştirirken, Nihat Erim ile Şinasi Devrim de öngörülen teklifleri savunmuşlardır (32).

Başbakan Recep Peker “ İnsanlığın en büyük eseri devlettir... devlet hayatını düzenlemede milletin hürriyetini, haklarını temine ve devletin kuvvet ve otoritesine dayanamıyazeneyi kuramayan devletlerin hangi ilim, hangi teknik mertebesinde olursa olsun akibeti hüsrandır. Medenî seviye ne olursa olsun rejimlerinin ve idarelerinin şekilleri kitaplar, nazariyeler yanında hayata mutabakat arzemezse bu devletler mutlak yıkılmağa mahkûmdurlar “ (33) diyerek başladığı konuşmasında “ Bizim yeni basın tasarısı ile huzuruza getirdiğimiz eser Türkiye ‘yi uzak tarihte ve yakın tarihte gördüğümüz hakikatlerin hatta pek yakın günlerde içinden çıktığımız hadiselerin önümüze serdiği ibret levhalarını realist bir gözle mütalaa ederek ve Türkiye ‘ nin varlığını teyit ve tesbit edecek şekli vermek gayretinin mahsulüdür “ (34) diye konuşarak gerçekleştirilmesi arzulanan değişikliklerin günün gerektirdiği şartlardan kaynaklandığını anlatmağa çalışmıştır.

Muhalefet ve onları tutan basın ise “ Asıl hedefi örtmek için ne kadar parlak kelimeler kullanılırsa kullanılsın basın hürriyetinin baskı ve ceza gayesine göre ayarlanan bir hava içinde yaşaması imkansızdır. Halk Partisi basın hürriyetini baltalama çığını bir defa daha açacaktır. “ şeklinde düşünmüştür (35). Vatan başyazarı, basın kanunu üzerinde yapılan meclisteki tartışmalar için “... asıl dava totaliter vasilik zihniyeti ile geniş, hür ve müsamahalı demokrasi zihniyeti arasındaki yeni bir çarpışmadır. “ diye yazmıştır (36).

İktidar basınına göre; “ Yeni tasarı demokratik esaslara küçük bir gölge bile getirmemiştir. Basın hürriyetinin ortadan kaldırıldığı, tasarının demokrasiye veda etmek olduğu yolundaki iddialar asılsızdır. Değiştirilen hükümler sadece tecavüz, insat ve iftirayı cezalandırmaktadır “ (37).

O yıllarda Vatan ve Tasvir gibi büyük İstanbul gazeteleri D.P.’yi desteklemişlerdir. Özellikle de Vatan ile Ulus gazetelerinin içine düştükleri polemik havası bütün ülkeye yayılmıştır ve bu da zaten var olan gerginliği arttırmıştır. Peker Hükûmeti belki de bu durum karşısında önlem almayı düşünmüştür (38).

(31) Eroğul, a. g. e., s. 20.

(32) T.B.M.M.Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. I, s. 220 - 441.

(33) a. g. d., s. 313.

(34) a. g. d., s. 314.

(35) Yalman, “ Teneffüs Cihazını Tıkamayın “, Vatan, 7 Eylül 1946.

(36) Yalman, “ Demokrasimizin Mukadderatı “, Vatan, 13 Eylül 1946.

(37) Ulus, 14 Eylül 1946.

(38) Metin Toker, Demokrasimizin İsmet Paşa’ lı Yılları Tek Partiden Çok Partiyeye (1944 - 1950) 3. baskı, Bilgi Yayınevi Ankara 1990, s. 149.

Neticede tasarının tümü C.H.P. ' liler tarafından 20 Eylül 1946' da kabul edilmiş ve 25 Eylül tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (39).

Bu kanun Türk basın tarihinde ciddi bir aşamadır. Bütün sınırlamalara karşılık Türkiye' de küçük büyük yüzlerce gazete çıkmaya başlamıştır. Bundan önce günlük bir gazete çıkarmak için 5000 liralık bir teminat yaptırmak gerekirken, " yeni basın kanunu ile vilayete bir istida ile müracaat etmek yeterli " (40) olmuştur.

4. Komünistlik suçlamaları ve aşırı sol hareketlere karşı tavırlar

Çok partili hayata geçildikten sonra Türkiye' de, önceden beri süregelen rakiplerini " *komünistlik*" ile suçlama adeta bir siyasal gelenek haline gelmiştir. D.P. daha ilk kurulduğu yıllarda bu suçlama ile karşı karşıya kalmıştır. Recep Peker Hükûmeti de zaman zaman bu yola başvurmuş, muhalefeti yıpratmak için " *komünistlik*" suçlamasında bulunmuştur.

a) İnsan Hakları Cemiyeti olayı

Aslında 1946' da Türkiye' de hem iktidar hem muhalefet " *aşırı sol*" konusunda görüşbirliği halindedir. Bunda şüphesiz Sovyet Rusya' nın oluşturduğu ideolojik tehdidin de rolü vardır. Bunu iyi bir şekilde ortaya koyan örnek, 1946 Ekim ayı içerisinde kurulan İnsan Hakları Cemiyeti dolayısıyla meydana gelen olaylardır.

20 Ekim 1946 günü gazeteler İstanbul' da " *İnsan Haklarını Koruma Cemiyeti*" adı altında yeni bir derneğin kurulduğunu yazmışlardır. Cemiyetin kurucuları; Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, D.P. İstanbul il Başkanı Kenan Öner, Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, emekli general Sadık Aldoğan, Hasan Rıza Soyak, Berlin eski büyükelçisi Hamdi Apak ve eski maliye bakanlarından Raşit Erer idi (41).

Mareşal Fevzi Çakmak' ın başkan olarak, meşhur solcularla aynı dernekte bulunması şaşkınlık yaratmıştır. C.H.P.' liler hemen Mareşal hakkında imâli da olsa "komünistlik" iddiaları yöneltmeye başlamışlardır. Amacın onun halk içindeki etkisinin D.P.' lilerce kullanılmasını engellemek, bu etkiyi zayıflatarak D.P.' yi yıpratmak olduğu açıktır. Zaten derneğin kurucuları arasında yer alan aşırı solcular da onun halk üzerindeki olumlu etkisinden yararlanmak istemişler, demokrasiye geçiş döneminin bu kritik günlerinden faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. İlk olarak muhalefetin içine sızmaya çalışmışlardır. Atatürk döneminin Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras vasıtası ile D.P. kurucularının arasına katılmayı arzulamışlar, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt D.P. kurucuları ile tanışmışlar, onlardan Tan gazetesi için makaleler istemişlerdir.

(39) T.C. Resmî Gazete, 24 Eylül 1946.

(40) Tekin Erer, Türkiye' de Parti Kavgaları, 2. Baskı, Tekin Yayınevi İstanbul 1966, s. 359.

(41) Ulus, 20 Ekim 1946.

Kuruluş aşamasında D.P.'nin kendi görüşlerini benimseyeceği ümidini taşımışlardır (42).

Ancak olaylar istedikleri gibi gelişmemiştir. Zekeriya Sertel bu durumu şöyle anlatmıştır ; “ yeni kurulan D.P. ilk günlerde düşündüğümüz ilkeleri inkâra başlamıştı. Zaten Celâl Bayar’ la Adnan Menderes’ in ergeç liberalizme kaçmak isteyeceklerini bekliyorduk... Onların halkın özlediği özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği’ni bu amaçla kuruyorduk. Bu girişimin başarıyla sonuçlanması için Genelkurmay Başkanlığından çekilmiş olan Mareşal Fevzi Çakmak’ ı aramıza almaya karar verdik “ (43).

Fevzi Çakmak, Zekeriya Sertel’ le çok eski arkadaşı Cami Baykurt ve Tevfik Rüştü Aras aracılığıyla tanışmış ve onların ricasıyla İnsan Hakları Derneği Başkanlığını kabul etmiştir. Fevzi Çakmak’a anlatılan, derneğin programının, Birleşmiş Milletler’ce kabul edilen insan hakları yasası olduğu, amaçlarının partilerin ve hükûmetin üzerinde çalışarak onların antidemokratik ve insan haklarına aykırı davranışlarını denetlemekten başka birşey olmadığıdır (44).

D.P. liderleri, kendilerinden istediklerini bulamayan aşırı solcuların Mareşal’ i kullanmak istediklerinden haberdar olmuş ve onu bu konuda uyarmışlardır (45). Fevzi Çakmak aşırı solcularla yanyana görünmesinin sakıncasını ve yanlışlığını, derneğin kurucuları ile beraber Kenan Öner’ in İstanbul’ daki yazıhanesinde ilk toplantısını yaparken anlamıştır. Zekeriya Sertel’ e göre polis tarafından gönderilmiş kışkırtıcı bir genç “ Paşam, komünistler sizi aldatıyorlar “ diye bağırmıştır. İşte bu olay Mareşal’i ürkütmüş, İnsan Hakları Derneği tasarısı da böylece suya düşmüştür (46).

Olayı izleyen günlerde C.H.P.’liler, Mareşal’in komünistlere alet olduğu yolunda çeşitli propaganda ve yayınlarda bulunmaya devam etmişlerdir. Bu yayınlar ve Mareşal’ in vermek zorunda kaldığı cevaplar basında günlerce yer almıştır. Fevzi Çakmak niçin derneğin başında bulunduğunu şöyle anlatmıştır ; “ Bir dernek kurduk, kıyametler koptu. 580 lira maaş alıyoruz, ben zengin bir adam değilim, emekli maaşımı da buna katarak kimseye muhtaç olmadan yaşamak istiyorum. Fakat bırakmıyorlar ki ! Gelen giden yardım, para istiyor, başedilir gibi değil ... Düşündüm, taşındım, yardım istemek için bana başvuruları gönderecek bir yer aradım. Bir hayır derneği onların muhtaç olanlarına para versin, yardım etsin, hastalarını hastaneye yatırsın ! işte İnsan Hakları derneğini bu sebeple kurdum “ (47).

(42) Goloğlu, a. g. e., s. 130.

(43) Zekeriya Sertel, Hatırladıklarım (1905 - 1950), Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1968, s. 274.

(44) a. g. e., s. 283.

(45) Toker, a. g. e., s. 146.

(46) Sertel, a. g. e., s. 285.

(47) Cihat Baban, Politika Galerisi Büstler ve Portreler, Remzi Kitabevi, İstanbul 1970, s. 107.

Anlaşıldığına göre olayın gerçek yönü ise şudur ; Mareşal' in komünist olmadığını C.H.P. çok iyi bilmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra B.M.' den esen insancıl ve barışçı rüzgarlarla insan haklarını belirlemek ve bu hakları canlı hale getirmek için birçok ülkede faaliyete geçildiği gibi, Recep Peker hükûmeti de hazırlık içinde olmuştur. Hatta Peker' in İnsan Hakları Derneği girişiminden önceden haberi vardır. B.M.' den “ *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma Grubu* “ nun kurulmasını isteyen bir mektup olan Başbakan, 14 Ekim 1946 ‘ da Nihat Erim’ den bu konuda öncülük yapmasını istemiştir. Erim’ e acele etmesini, zira Zekeriya Sertel’ in İstanbul’ da Mareşal’ i de içine alan bir dernek kurma peşinde olduğu yolunda istihbarat edindiklerini, onlardan erken davranılması gerektiğini söyleyen (48) Peker’ in talimatlarıyla Ankara’ da, “ *İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Koruma B.M. Türk Grubu* “ kurulmuştur. Grubu kuran meclis örgütünün başında Tokat milletvekili Nazım Poroy vardır. Diğer üyeleri ise büyükelçi Feridun Cemal Erkin, Nihat Erim, Üniversite rektörü Sıddık Sami Onar’ dır (49).

Bu durumda şu ortaya çıkıyor ki sorun İnsan Hakları Derneği sorunu değil, bu derneğin Mareşal başkanlığında aşırı solcular tarafından kurulmasıdır. O günün şartlarında bu durum iktidar için çok iyi bir malzeme olmuştur.

Aşırı solcuların yalnızca Türkiye’ de değil, dünyanın her tarafında bu gibi derneklerin etrafında toplandıkları bir gerçektir. Türkiye’ de İnsan Hakları Derneği girişimi daha önce Prof. Ali Fuad Başgil tarafından denenmiştir. Böyle bir dernek kuran Başgil, etrafında yine aşırı solcuların toplanmasından rahatsız olarak, insan haklarının komünistler elinde bir propoganda aracı olabileceğini ve bunun kendisi için doğuracağı sorumluluğu düşünerek bu işi bırakmak gerektiğini duymuştur. Başgil’ in kurduğu dernekle ilgili görüşleri ise şöyledir ; “ Solcular bu işi benimle yürütemeyince anlaşılan onun etrafında toplanmaya, onun ismini sömürmeye karar vermişler, mareşalin Halk Partisine karşı duyduğu kırgınlığı bildikleri için kolayca rızasını almışlar ve kendisini kendi mücadelelerinde kalkan yapmak istemişlerdir... Kenan Öner ve Sadık Aldoğan’ ın da gözlerini muhalefet hırsı bürüdüğünden bu oyuna gelmişlerdir “ (50). D.P.’ liler savaşın sona ermesi gerekçesiyle böyle bir uzatmaya karşı çıkmışlar, Sadık Aldoğan

b) Hükûmetin aldığı tedbirler

İnsan Hakları Cemiyeti’nin sebep olduğu tartışmalar sürerken İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde, 23 Kasım 1940 tarihinde ilân edilmiş ve son defa 23 Aralık 1946 tarihine kadar uzatılmış olan sıkıyönetim altı ay daha uzatılmıştır. D.P.’ liler savaşın sona ermesi gerekçesiyle böyle bir uzatmaya karşı

(48) Toker, a. g. e., s. 145.

(49) Nutku, a. g. e., s. 32.

(50) Baban, a. g. e., s. 104.

çıkışlar, Sadık Aldoğan “hükûmetin İstanbul’ da gazeteleri kapatmak ve mitinglere mani olmak için sıkıyönetimi idame etmek istediğini” ileri sürmüştür (51).

Bu arada komünist tahriklerine karşı tedbirlerden biri olarak sıkıyönetim komutanlığı 16 Aralık 1946 günü bir bildiri yayımlayarak iki siyasi parti ile şubelerini, bazı sendikaları, altı gazete ve dergiyi kapatmıştır (52).

Sıkıyönetim Komutanlığı’na göre bu kararın sebebi, adı geçen yayın, parti ve sendikaların sınıf mücadelesi ile ilgili düşünceleri tutmasından dolayı, ceza kanununun hükümlerine karşı gelmiş olmalarıdır (53).

Bildiri şöyledir ;

“1— Hükümlü komünistler ya da komünist eğilimli kimseler tarafından örtülü bir şekilde kurularak memleket içinde bir zümrenin ötekileri üzerinde egemenlik kurmasına ve mevcut ekonomik düzeni bozmaya çalıştıkları anlaşılan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile Türkiye Sosyalist Partisi merkez şubeleri ve mevcut sendikalardan bu partiler veya onların direktifi ile hareket eden kimseler tarafından kurularak kendi amaçlarına göre yönetilenleri ve İşçi Sendikaları Birliği ile İstanbul İşçi Kulübü kapatılarak çalışmalarına son verilmiştir.

2— Bu partilerin düşüncelerini yayan Sendika, Ses, Nor-Or, Gün, Yığın, Dost gazete ve dergileri ve bunların basımevleri kapatılmıştır.

3— Memleketin siyasi ve hukuki düzenini bozma yolunda propoganda yapan Yarın Gazetesi ve basımevi 4 ay kapatılmıştır.

4— Gericilik niteliğinde yaydığı düşüncelerle güvenlik bakımından zararlı görülen Büyük Doğu Dergisi ve basımevi 4 ay kapatılmıştır.

5— Komünist propogandası taşıyan her türlü yazının sıkıyönetim sınırları içinde illere girmesi ve bu illerde basılıp satılması yasaktır (54).

“Daha sonra Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisinin lideri olan ünlü Türk Komünisti Şefik Hüsnü Değmer ile Türkiye Sosyalist Partisi lideri Adalet Bakanlığı eski cezaevleri müdürü Esat Adil Müztecapoğlu tutuklanmışlar ve bu partilerin merkezlerinde yapılan aramalarda bulunan belgelere el konulmuştur (55).

Kararlar 17 Aralık 1946 günü C.H.P. meclis grubunda da görüşülerek onaylanmıştır (56).

Türkiye’ de komünistleri hareketlendiren, propoganda faaliyetlerini hızlandıran olay şüphesiz iki partinin birbiriyle çekişmesidir. Komünistler bu parti kavgalarından cesaret almışlardır (57). Ancak iki parti de aşırı solculuk konusunda görüşbirliğindedir. Sıkıyönetim kararlarına D.P. tarafından tepki gösterilmemesi buna örnek gösterilebilir.

(51) Ulus, 5 Aralık 1946.

(52) Ulus, 17 Aralık 1946.

(53) Karpaz, a. g. e., s. 155.

(54) Goloğlu, a. g. e., s. 133.

(55) gös. yer.

(56) Ulus, 17 Aralık 1946.

(57) Erer, a. g. e., s. 410.

c) T.B.M.M.' nde İçişleri Bakanı' nın komünist faaliyetlere ilgili açıklamaları

Recep Peker Hükûmeti'nin " *komünistlik faaliyetleri* " konusunda özellikle hassas davrandığı görülmektedir. 1947 yılı Ocak ayında meclisin ve ülkenin gündeminde bu konu vardır. Hükûmetin, muhalefet şekillerini çeşitlendiren ve giderek etkisini arttıran D.P. karşısında bilinçli olarak konuyu gündemde tuttuğunu söylemek mümkündür. 29 Ocak 1947' de C.H.P. Giresun milletvekili Ahmed Ulus tarafından meclis başkanlığına, daha önce kararlaştırıldığı belli olan bir soru önergesi verilmiştir ; " Son günlerde kendini daha fazla gösteren komünist tahrikleri üzerinde, İstanbul' da sıkıyönetim komutanlığı tarafından yapılan tahkikâtın bu günkü durumu ve şimdiye kadar alınmış olan sonuçları hakkında İçişleri Bakanlığı'ndan sözlü olarak açıklamada bulunulmasını rica ederim " (58).

Bu önerge ile ortaya çıkarılmak istenen " *İnsan Hakları Cemiyeti olayı* " nın içyüzüdür. Böylece Mareşal Çakmak' ın ve D.P.' nin yıpratılması düşünülmüş olabilir. İstanbul Sıkıyönetim komutanlığı'nca " *komünist faaliyetleri* " ni içeren bir dosya hazırlanmış ve hazırlanan bu dosyanın İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer tarafından T.B.M.M.' nde açıklanması kararlaştırılmıştır.

Bu açıklamalar yapılmadan önce 27 Ocak 1947' de, dosyayı İçişleri Bakanı, İnönü' ye göstermiş ve İnönü de bazı değişiklikler yaptırmıştır. Cumhurbaşkanı D.P.-nin komünistlik suçlamaları dışında tutulmasını istemiştir (59).

T.B.M.M.' nin 29 Ocak 1947 tarihli toplantısında, sözedilen soru önergesini cevaplandırmak üzere İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer kürsüye gelmiş, komünist propogandalar karşısında alınan tedbirlerin hangi etkenlerden kaynaklandığını daha iyi anlatabilmek için, Türkiye' deki komünist faaliyetlerin kısa bir tarihçesini vermiştir. Bakan, bu faaliyetleri 1919- 1925, 1925 - 1928, 1928 - 1935, 1935 - 1945 ve 1945 den o güne kadar olmak üzere beş safhada açıklamıştır.

Beşinci safha olarak incelediği 1945 - 1946' da komünistlerin " demokratik gelişmelerden faydalanma faaliyeti canlı bir sürette göze çarpmaktadır... Türkiye' deki komünistler hürriyeti boğmak için en tesirli tedbir olarak Türk milletinin en büyük nimeti olan hürriyeti vasıta olarak kullanmayı esas taktik olarak kabullenmişlerdir. Şu suretle demokrasinin geliştirilmesi yolunda Halk Partisi tarafından atılan her adımdan komünist taktiğine uygun şekilde faydalanmakta tereddüt etmemişlerdir" demiştir (60).

Daha sonra " *İnsan Hakları Cemiyeti Olayı* " na gelen içişleri bakanı, Zekeriya Sertel' in evinde yapılan aramalarda bulunan vesikaları da açıklamıştır. Bunlar arasında Tevfik Rüştü Aras' ın Zekeriya Sertel' e yazdığı bir mektupta

(58) T.B.M.M. Tutanakı Dergisi, Dönem 8, c. IV, s. 66.

(59) Toker, a. g. e., s. 167 - 168.

(60) a. g. d., s. 68.

(Tarihsiz 1945), Adnan Menderes' in Görüşler mecmuasına yazı göndermeği kabul ettiği yazılmaktadır. Yine aynı yerde bulunan Arap harfleriyle kaleme alınmış bir mektup müsveddesinde (Cami Baykurt' la Zekeriya Sertel tarafından 2 Eylül 1946 tarihli), Mareşal' e hitaben şöyle denilmektedir; "... Halk seçim münasebetiyle bütün tazyiklere rağmen ıstırabını ve iradesini ilk defa olarak ifade etmek fırsatını bulmuş ve intihabatla yapılan suistimallere karşı da isyanını ta Çankaya eteklerine kadar sirayet eden nümayişlerle izhar etmiştir... Halkın bu temiz, bu mukaddes heyecanını D.P. temsil kabiliyetini gösterememiş , Halk Partisi'nin oyunlarına boyun eğerek millete hiyanet etmiştir... Milletın bu nezih ve mukaddes heyecanını kanalizere ederek onun haklarının çiğnenmemesini temin için bizce radikal bir harekete ihtiyaç vardır... Binaenaleyh zati devletlerinin meclis kürsüsünden kısa, veciz ve fakat katı bir nutukla meclisin, hükümetin ve cumhurreisinin gayri meşru olarak kurulduğunu, böyle bir mecliste bulunmakla onun mesuliyetlerine iştirâk edemeyeceğini bildirerek çekilmesini ... zarûri bir hareket olarak görüyoruz. Bütün milletin böyle bir hareket karşısında arkanızdan geleceğine emin bulunuyoruz." 9.9. 1946 tarihli ve Tevfik Rüştü Aras imzalı, "Cami ve Sertel beyfendilere" hitaplı bir mektupta da yukarıdaki mektubun kendisi tarafından Mareşal' e götürüldüğü yazılmaktadır. Bakan sözlerine şöyle devam etmiştir :

" Bu mektup Büyük Millet Meclisinin meşru olmadığını millete göstermek için Demokrat Parti Meclis Grup' unun Meclisi terketmek hareketine teşvikte muvaffak olamıyan solcuların Demokrat Partiden ümitlerini keserek Meclisin kanunî ve meşrû durumunu baltalamak için Mareşal Çakmak' ı alet, olarak kullanma yolunda ayartıcı teşebbüslere nasıl devam ettiklerini pek açık surette göstermektedir. Bu suretle Mareşal Çakmak' ın hizmet yıllarında kazandığı hürmet sermayesini Devleti yıkmak için bir tahrik sermayesi olarak kullanmak teşebbüsü azami kuvvetini bulmuş demektir. Demokrat Partiyi idare edenlerin komünistlerin bu aldatıcı taktiklerine alet olmamak için gösterdikleri uyanıklığı memnunlukla karşılıyoruz. (Alkışlar)" (61).

Böylelikle önceden kararlaştırıldığı gibi D.P. suçlamaların dışında bırakılırken, Mareşal komünistlere alet olmakla itham edilmiştir. Celâl Bayar bu mektuplar için "birçok serserilerin mektuplarını getirmiş okuyorlar " demiştir (62).

Bakan Sökmensüer, Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi lideri Şefik Hüsnü (Değmer)' nün bir iki mektubunu daha okuyarak, bu mektuplarda Halk Partililerin ülkeyi İngilizler'e satmaya hazır oldukları ve Mareşal ile D.P. meclisi terke karar verirlerse partisinin bu hareketi destekleyeceğini yazdığına dikkat çekerek "meşru devlet aleyhine kızıl faaliyetin mevhum halk tabakalarını kanlı bir ihtilâle yöneltmek için tuttuğu yolu aydınlatan bu satırlarda ne kadar iyi maksatlar beslerse beslesin meşrû muhalefet uzuvlarını bu batağın içine sokmak için sarfedilen gayret ibretle görülüyor " demiştir (63).

(61) a. g. d., s. 71 - 72.

(62) gös. yer.

(63) a. g. d., s. 73.

Sökmensüer' in konuşmasından sonra önergeyi veren Ahmed Ulus kürsüye çıkarak " ... Recep Peker Hükümeti'nin bu iş üzerinde hassasiyetle durmasından haz duydum. Yalnız bu vesaikin matbuatta aynen neşredilmesini rica edeceğim " (64) şeklinde konuşmuş ve ricası kabul edilerek vesikalar Ulus gazetesinde yayınlanmıştır.

Şükrü Sökmensüer' in komünist faaliyetlerini açıklarken Fevzi Çakmak ve D.P.' den bahsetmesinin o gün C.H.P. açısından bir taktik olduğu açıktır. Öncelikle komünistlere alet olmuş gösterip, Mareşal' in itibarını sarsmak ve muhalefeti onun desteğinden yoksun bırakmak istenmiştir. Bunun yanında Mareşal' i komünistlerle ilişkide bulunmuş, Demokratları da böyle bir durumdan kaçınmış göstererek D.P. ile Mareşal' in arasını açmak da amaçlanmış olabilir. Ayrıca D.P. lilerin sık sık dile getirdikleri " *Meclisi terketmek düşüncesinin komünist kışkırtmaların bir ürünü sayılacağı* " telkin edilmiştir (65).

D.P. Genel Başkanı Celâl Bayar, C.H.P.' nin taktiğinin farkında olduğunu anlatmak istercesine şu beyanını vermiştir ; " Bugün demokratların kızıl faaliyete kapılmadıklarını memnunlukla beyan eden Şükrü Sökmensüer bir kaç ay evvel Hatay'- da Demokratlara karşı komünist ve kızıl damgasını vurmaktan çekinmemiştir. Vatandaş bakanın hangi sözünü düşünsün " (66).

Gerçekten de Şükrü Sökmensüer, 1946 seçimleri sırasında 19 Haziran 1946' da Hatay ' da yaptığı konuşmada, D.P.' yi çok ağır şekilde komünistlikle itham etmiştir. Onun konuşmasını not eden Tasvir gazetesi muhabiri (Yusuf Ayhan) bu notları kendisine gösterdiği zaman da, onları kendi el yazısıyla cesurca tashih ettiği gibi, sayfaların altına imzalamıştır. Aynı gazetenin başyazarı Cihat Baban onun el yazısının ve imzasının fotoğraflarını, noterden onaylatarak 15 Şubat 1947' de yayınlamıştır. Bu imzalı belgelerin asıllarını da C.H.P.' li Nihat Erim' e göstermiştir (67).

8 Şubat 1947' de Celâl Bayar, İçişleri Bakanı' nın açıklamaları ile ilgili olarak teşkilâtına bir tamim göndererek, açıklamalardan elde edilmek istenen sonuçlar hakkında uyarılarda bulunmuştur ;

"1-- D.P.' yi ve her samimi muhalefet cereyanını komünist hareketleriyle uzaktan ve yakından alakalı ve şaibeli göstermek veya bu zannı yaratmak.

2-- D.P. ile mutabakat halinde gördükleri Mareşal ile partiyi birbirinden ayırmak ve şimdilik bütün hücumları Mareşal' e tevcih ederek kendisini millet gözünden düşürmek.

(64) a. g. d., s. 76.

(65) Karpat, a. g. e., s. 156.

(66) Erer, a. g. e., s. 414.

(67) Baban, a. g. e., s. 115 - 116.

3-- Anayasa' nın ruh ve metnine göre tadilleri istenen kanunları komünistlere ve mürtecilere karşı elde tutmak zarureti olduğu fikrini vermek.

4-- Sıkıyönetimin devamını sağlamak ve siyasî baskı olarak kullanmak.

5-- İcabında B.M.M.' nden çekilmek için büyük kongrenin verdiği kararı zaafa uğratmak ve kat' i çekilme kararı vermek zarureti hasıl olduğu taktirde belediye seçimlerinde kullandıkları taktiği kullanarak, hareketimizde komünist tesiri olduğunu iddia edebilmek.

Bütün bunları ayrı ayrı şerh ve izaha lüzum görmüyoruz. Arkadaşlarımızın keyfiyeti daha iyi bir surette kavriyacıklarından emin bulunuyoruz. Mevzuu daha ziyade uzatmamak için samimi surette bağlı olduğumuz programımızın yabancı ideolojilere karşı hükümlerinden burada bahsetmeyi de fazla bir külfet sayıyoruz. Arkadaşlarımızın , üzerinde durduğumuz bütün meseleleri yakın bir ilgi ile mütalaa ederek selim bir neticeye varacaklarını ve kendilerine sağduyularının rehber olacağını tabii addediyoruz. Üzerimize aldığımız bütün vatan davasında hepimize ayrı ayrı başarılar diler , bütün arkadaşlarımızı hürmetle selamlarız “ (68).

Mareşal Fevzi Çakmak ise, kendisi hakkında yapılan suçlamalara şu cevapları vermiştir ;

" Bana bu mektubu yazmışlarsa ne olmuş? Ben meclis kürsüsüne çıkıp da onların istediğini yapmış mıyım ? Eee ? " (69).

" Komünistlik bu milletin ruhuna aykırıdır. Komünistlik cereyanına hükümet müsamaha etse bile biz mücadele edeceğiz. Nasıl dilleri varıyor da Mareşal komünist oldu diyorlar. Halk Partililer politikayı bu derece iptizal etmesinler. Memlekete yazık olur. "

" Halk Partisi liderleri ... Milletin hergün artan memnuniyetsizliği karşısında, bu memnuniyetsizlik sebeplerini azaltacak yerde, yürekleri memleket aşkıyla çarpan devlet adamlarını birbirlerinden ayırmağa çalışıyorlar. Sağduyusuna emin olduğum milletimin hakikâtlere göre benim hakımda hükmümü vereceğinden eminim " (70).

Dönemin C.H.P. Genel Sekreteri Hilmi Uran'ın Mareşal hakkındaki düşünceleri ise ilgi çekicidir ;

" Mareşalin şunun bunun elinde ne hallere düştüğü hep gözümüzün önünde cereyan etmiştir. İnsan bu hallere şahit olduktan sonra, sayın mareşal için ihtiyarsız olarak -- ne olurdu, şeytana uymayıp da sadece eski bir asker kalsaydı -- demekten kendini alamıyor. " (71)

(68) Tanyeli - Topsakaloğlu, a. g. e., s. 64.

(69) Toker, a. g. e. s. 169.

(70) Erer, a. g. e., s. 412 - 413.

(71) Uran, a. g. e., s. 469.

Komünistlikle suçlanan Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt ise, her vatandaşın milletvekillerine arzu ve isteklerini söylemeğe hakkı bulunduğunu belirtmişlerdir (72).

Tevfik Rüştü Aras da, imzasının taklit edildiğini, Zekeriya Sertel ve Cami Baykurt' tan, Mareşal' e mektup götürmediğini söylemiştir (73).

D.P. İstanbul İl Başkanı Kenan Öner ise, İnsan Hakları Cemiyeti ile hiçbir ilgisi olmadığını, yine de, düşünceleri kendisine zıt olsa dahi yazıhanesinde toplanmalarını engellemek nezaketsizliğini gösteremediğini açıklamıştır (74).

d) Hasan Ali Yücel - Kenan Öner davası

Siyasetin gündemine " *komünistlik* " suçlamalarının iyice oturduğu günlerde altta kalmayan muhalefet de C.H.P.' ni solculukla suçlamaya başlamıştır. Fevzi Çakmak vermek zorunda bırakıldığı demeçlerinden birinde " ben daha iş başındayken eski bir Millî Eğitim Bakanı' nın bu faaliyeti destekleyen hareketlerinden dolayı hükûmeti uyarıştım. Kimse kulak asmadı, sonra da Hamidiye Köy Enstitüsündeki komünistlik yuvasından sözettiler. " demiştir. Köy enstitülerinin kuruluşunda bakan olan Hasan Ali Yücel, Mareşal' in bu demeci üzerine, " demecinizde eski Millî Eğitim Bakanı dediğiniz ben miyim? desteklenen komünistler kimlerdir, nasıl desteklenmişlerdir ? Bu konuda hükûmeti sözle mi yazıyla mı uyardınız ? Sözle uyardıysanız kime ne zaman, ne söylediniz ? " sorularını yöneltmiştir. Hasan Ali Yücel' in bu soruları günlerce cevapsız kalmıştır. Yücel bunun üzerine cevabınızı bekliyorum diyerek soruları ısrarla tekrarlamıştır. Mareşal' in cevap vermesi beklenirken D.P. İstanbul İl Başkanı Av. Kenan Öner tartışmaya katılarak " Evet, o Millî Eğitim Bakanı sensin " demiş, işte bu demeç üzerine Hasan Ali Yücel yalan ve iftiralarla hakarete uğradığı gerekçesiyle Kenan Öner' i dava etmiştir (75).

Hasan Ali Yücel Ankara Üniversitesi profesörlerinden ve Ankara bürosu avukatlarından Bülent Nuri Esen' i avukat olarak tutmuştur. Kenan Öner gibi bir avukatla, bir hukuk profesörü arasında geçecek olan bu dava büyük ilgi görmüş, gazeteler geniş yer vermiş, adliye binası insanla dolup taşmıştır (76).

Dava 17 şubat 1947 tarihinde başlamıştır. Kenan Öner iddialara kendisini öyle kaptırmıştır ki demagoji yaptığının bile farkına varamamıştır (77). Öner kelimeleri

(72) Toker, a. g. e., s. 169.

(73) a. g. e., s. 148.

(74) a. g. e., s. 147.

(75) Emin Karakuş, Kırk Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1977, s. 95.

(76) Erer, a. g. e., s. 426.

(77) Nutku, a. g. e., s. 34.

vurgulayarak şunları söylemiştir ; "Hasan Ali Yücel komünistleri himaye etmiştir. Bu iddiamda ısrar ediyorum... Bu memlekette komünizm neşvünema bulmuşsa Hasan Ali gibi hamilere sahip olduğu için bulmuştur. İddialarımı ispata hazırım. Eğer iddialarım tahakkuk etmezse, beni yalnız hakarettten değil, iftiracı olarak da tecziye ediniz " (78).

Dava, Öner'in Yücel'e dair sunacağı delilleri kabul edip etmemek üzere bir başka tarihe bırakılmış, ertesini gün yüzlerce öğrenci İzmir' de komünizm aleyhtarı gösteri yapmıştır. Mehmet Ali Aybar'ın Zincirli Hürriyet adlı gazetesinin basıldığı matbaaya giderek içeride bulunan bütün evrakı yakmışlar, bununla da yetinmeyip, şehirde dolaşarak ellerine geçirdikleri Zincirli Hürriyet ve Marko Paşa gazetelerini parçalamışlardır. Recep Peker hükûmeti, bunların D.P. tahriki olduğunu ileri sürmüştür (79).

Mart ayında bu defa Ankara, sol aleyhtarı gösterilere sahne olmuştur. 6 Mart 1947' de üniversite öğrencileri Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde toplanarak Ulus meydanına gelmişler, "kahrolsun kızillar, kahrolsun komünistler" şeklinde sloganlar atmışlardır. Marko paşa ve 24 saat gazeteleri parçalanarak ayaklar altında çiğnenmiştir (80).

Kenan Öner - Hasan Ali Yücel Davası'nın 26 Nisan 1947 tarihli celsesinde Kenan Öner'e ispat hakkı tanınmıştır. Öner, delillerini açıklamadan önce, Yücel'e yaptığı suçlamalara ilişkin bazı noktaların ilgili resmî makamlarca cevaplandırılması için otuz maddelik bir soru paketi sunmuş, mahkeme bu isteği de kabul etmiştir. Sorulan hususlara gelen cevaplar, 11 Mayıs 1947günkü duruşmada okunmuştur. Yaz boyunca da devam eden duruşma, Peker Hükûmeti 9 Eylül 1947 te çekildikten sonra da devam etmiş, Kasım ayında tamamlanmıştır. Mahkeme Kenan Özer'in C.H.P.'li eski Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel hakkındaki komünistlik suçlamalarını ispatladığına ve bu sebeple hakkındaki iftira ve hakaret davasının düşmesine karar vermiştir (81).

Bu dava sırasında Peker'in başında bulunduğu C.H.P. hükûmeti ve parti oldukça yıpranmıştır. Politika malzemesi yapılan silah el değiştirmiş, bu defa D.P.'liler aynı silahı, yani komünistlik suçlamalarını C.H.P.' ne karşı kullanmaya başlamıştır. Ülkede aşırı sol aleyhine hareketler ve tepkiler de genişlemiştir. "Bu davanın sebep olduğu komünizmle suçlanmak korkusu liberal ve ilerici düşünceleri durdurmuş, bütün bu tartışma ve görüntülerden ürken bir çok kimse de düşüncelerini ve yazılarını herhangi bir menfi yorumdan kaçınmak için otuş etmek zorunda kalmıştır. Bu komü-

(78) Erer, a. g. e., s. 427.

(79) a. g. e., s. 428.

(80) Vatan, 7 Mart 1947.

(81) Goloğlu, a. g. e., s. 158 - 159. Karar daha sonra temyiz edilmiş, fakat Yargıtay kararı sadece usûl bakımından bozması ve o sırada da Kenan Öner ölmesi yüzünden dava olduğu yerde kalmıştır.

nizm korkusundan doğan baskı, Türkiye' de yaratıcı politik düşünceyi uzun yıllar felce uğratmıştır " (82).

5. Meclis'te " psikopat " suçlaması

Çok partili hayata geçiş döneminin en önemli bunalımlarından biri 1946 Aralık ayında, 1947 yılı bütçesinin görüşülmesi sırasında ortaya çıkmıştır. Basın kanununda yapılan değişiklikler sırasında sertleşen siyaset uslûbu, mecliste uzun tartışmalardan sonra, 6 Aralık 1946' da, D.P.' li Addurrahman Münip Berkan ile Zeki Rıza Sporel' in seçim tutanaklarının reddedilmesi ile de olumsuz bir havayı hakim kılmıştır.

1947 yılı bütçesinin görüşülmesine böyle bir kötümser hava içinde girilmiştir. 18 Aralık 1946' da başlayan görüşmelerde partiler arasındaki gerginlik had safhaya ulaşmıştır. Görüşmelerin ilk gününde " *çok partili demokrasiye geçiş döneminin en önemli buhranı* " (84) nı doğuracak olay meydana gelmiştir.

18 Aralık 1946' da T.B.M.M. Genel Kurulu'nun birinci oturumu açıldığında, 1947 yılı Bütçe Kanunu tasarısı ile ilgili ilk sözü Başbakan Peker almış, kısa bir konuşma yaparak, " sunulan bütçenin rakamlarının ifadesi içinde gömülü bulunan esasların en önemlisinin iç ve dış emniyetin sağlanması " olduğunu belirtmemiş ve her milletvekilinin parti taktiğine tâbi olmaksızın vicdanından çıkan fikirleri söylemesini istemiştir (85).

Başbakan' dan sonra kürsüye gelen maliye bakanı Halit Nazmi Keşmir yeni bütçenin ana hatlarını belirten bir konuşma yapmıştır (86).

Daha sonra tasarının tümü hakkında altı milletvekili söz almak istemiştir. İlk olarak Kasım Gülek konuşmak istediğini belirtmiş, sonra Seyhan milletvekili Yunus Muhammer Alakant dış politika ile ilgili konuşarak hükûmetin dış politikasını övmüştür. Bunun yanında ekonomik politika ve para ayarlanması sorunlarına da değinmiştir. Söz almak istemiş bulunan Naci Tınaz da Başbakan' ın konuşmasını dinledikten sonra konuşmaktan vazgeçmiştir (87).

(82) Karpat, a. g. e., s. 319 - 320.

(83) Tanyeli - Topsakaloğlu, a. g. e., s. 55.

(84) Eroğul, a. g. e., s. 22.

(85) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. III, s. 3 - 5.

(86) a. g. d., s. 5 - 10.

(87) a. g. d., s. 15.

D.P. adına ise Kütahya milletvekili Adnan Menderes bütçe hakkında görüşlerini bildirmiştir. Menderes, başbakan'ın esas kabul ettiği iç güvenliği bozacak dışarıdan gelip haysiyet ve itibarı sarsacak herhangi bir hareket karşısında hükümetin göstereceği en küçük dikkatsizliği ilk önce, ve şiddetle D.P.'nin eleştireceğini, aslında başbakan'ın bu sözlerinden iki hedef güdüldüğünü sezdiğini söylemiştir. Birincisinin "... bütçe üzerinde yapılacak tenkitlerin tesirini bervechi peşin azaltmak" ikincisinin ve "daha mühiminin ise iç politikaya dokunarak ve şiddetli bir lisan kullanarak bir nevi ürkütücü tesir icra etmek" olduğunu açıklamıştır. "siyasi tahrikler neticesinde memleketin bazı yerlerinde karışıklar çıkarsa bunun şiddetle önleneceğini" söylemesinin bütçe ile yakından uzaktan ilgili olmadığını, siyasi tahriklerden kastedilenin D.P. olduğunu bildiğini, D.P.'nin kendisini bu gibi imâlardan etkilenmeyecek sağlam bir durumda gördüğünü söylemiştir. Bütçe ile ilgili eleştirilerinde de, bütçenin samimi olmadığından, sağlıksız ve bölümlerin gayrimuntazam düzenlenmiş olduğundan söz ederek, vergilerdeki ahenksizliği sene içinde münakaleler yapılmak suretiyle bütçede birliğin sağlanmasını eleştirmiştir. Menderes, ülkenin senelerden beri duraklama ve gerileme içerisinde olmasının sebeplerini, ekonomik politikaların hatalarında aramak gerektiğini savunmuştur. Kendi kanısına göre ; "bizim gibi iktisadî kaynaklarına dokunulmamış memleketlerde takip edilecek iktisadî mali politika herşeyden evvel iktisadî teşkilâtlanma ve cihazlanma olmalıdır" (88).

Adnan Menderes 'den sonra Başbakan Recep Peker hemen kürsüye gelerek sert bir üslupla, Menderes' in şahsına da yönelerek eleştiride bulunmuştur ; "Muhterem arkadaşlarım, D.P. adına dinlemediğimiz Adnan Menderes 'in sesinde kötümser ve PSİKOPAT bir ruhun, mariz karanlıklar içinde (soldan sürekli alkışlar) şanslı bir millet ve arkada bıraktığı karanlıklardan azametli, şan ve şerefli bir istikbâle gitmek azminde bulunan kudretli bir devletin hayatını, bir boşluk halinde ifade eden ruh haletinin akislerini dinledik. Bu ruh haletine temas ettiğim zaman, kendimi derin bir hakikati keşfetmiş vaziyette görüyorum. (iştirak ediyoruz sesleri) Demek ki herşeyi geriye çeken anlaşılmaz hareketler bu ruhtan doğuyor. Vazife başına geldiğimiz günden beri bu kürsüye gelip bizden hesap sormalarını istediğimiz zaman, her defasında bir üsûl meselesi çıkararak, konuşmaktan kaçan bu parti (sağdan daha nasıl söyleyelim, sesleri) (solda bravo sesleri) (Gürültüler) (Devam sesleri) ...

Arkadaşlar mes' ul bir başbakan olarak huzurunuzda çıktığım günden beri her zaman tenkitlerini, çalışmalarını teşvike ve desteklemeğe gayret ettiğim muhalif partinin fikirlerini, mes' ul bir adam olarak, baştan aşağı haksız bulduğum zaman, devletin hakkını korumak ve hakikâtlerini açıklamak elbette vazifemdir. (sağdan hâsâ dinlemeyiz, çikalım arkadaşlar)

Celâl Bayar (İstanbul) : Kalkın arkadaşlar, müzarekeyi terkedelim (soldan gürültüler, uğurlar olsun) (Devam sesleri)

Başbakan : Bir saat istedikleri gibi haksız, mütecaviz şeyleri yazılı kağıttan okudular (soldan reddederiz sesleri)

Fuat Köprülü : Bir başkan böyle söylemez (Gürültüler, ayak patırtıları)

Başkan : Müsaade buyrunuz arkadaşlar ... (şiddetli gürültüler)

Demokrat Parti milletvekilleri tam bu sırada salonu terketmişlerdir. İki bağımsız milletvekili de onlara katılmıştır.

Başkan, Kâzım Karabekir' in "devam buyrun " işaretinden sonra şiddetli alkışlar ve bravo sesleri arasında Recep Peker konuşmasına devam etmiştir. "Arkadaşlar ilk defa kendileri gibi değil, kendilerinin hergün konuştuğundan daha saygılı, daha ihtiyatlı olarak ilk defa konuştuğun zaman, sıraları terkettiler. Memlekette temel saydığımız demokrat fikirleri, çok teessüf ederim, bu arkadaşların mütalaa etmesi gibi talihsiz bir vaziyette bulunuyoruz. (Bravo sesleri, alkışlar)

Herşeyi haksız ve hesapsız söyleyenler, mes'ul bir adamın, hakkı belirtmek için yaptığı tahlili dinlemeye tahammül edemiyorlar. Hani demokrasi fikirlerinin serbestliği idi ve hani onlar bunu kuracaklardı? "

Başbakan konuşmanın ilerleyen bölümlerinde D.P.'yi halkı ayaklandıрмаğa çalışmakla suçlamıştır ; "... Büyük insan kütlelerini tahrik etmek için, onların ruhlarına en büyük darbenin tesirini yapan şeyler, dünya ihtilâl edebiyatında belli bir şeydir. Eğer geçer bir muhit ise halkı ayaklandırmak için (senin dinine tecavüz ediliyor) derler. Eğer bu geçmezse, halk kütlelerini (sen esirsin, hürriyetin yok) derler. Daha ileri ve hemen herkese tatbik olunur bir formül olarak (sen açsın , sen sefilsin) diye haykırırlar... " D.P.' nin siyasî hüvviyet olarak, seçimlere başladığımız günden beri benzeri şekillerde halka telkinlerde bulunduğunu söyleyen başbakan "bütün bunları acemilik devridir diye hoş görmeye çalıştık " demiştir. Peker konuşmasını şöyle bitirmiştir;

" yaptıkları hareket nev' inden bir demokrasinin memleketeye getireceği anarşist aksülamel ne olur arkadaşlar ? Bu anarşi arasında ne doğar ? " (89).

Recep Peker' in konuşmasından sonra, Tunceli milletvekili Necmettin Sahir Silan, Başbakan' ın bu demecinin olduğu gibi en uzak köylere kadar her vasıta ve radyo ile yayılmasını teklif etmiş (90) ve daha sonra, Peker' in sözleri bastırılarak bütün memleketeye dağıtılmıştır.

(89) a. g. d., s. 23 - 26.

(90) a. g. d., s. 27.

Önergenin oya sunulup kabul edilmesinden sonra Hamdullah Suphi Tanrıöver usûl hakkında sözalmıştır. Mecliste cereyan eden hadiseyi çok hazin bulduğunu, Adnan Menderes' ten sonra C.H.P. milletvekilleri söz alsalar ve Başbakan onlardan sonra mütalaalarını bildirse, bu hadiseye meydan verilmemiş olacağını, Peker' in müdahalelerini terviç etmediğini söylemiştir. Tanrıöver, Menderes' in ileri sürdüğü fikirlerin hatalı olabileceğini, fakat onların da hatalarını hoş görmek gerektiğini söylemiştir (91).

Bu konuşma üzerine Recep Peker tekrar söz alma gereğini duymuştur. Peker "benim ifadeyi kullanış tarzım tamamıyla burada Menderes' in okumuş olduğu bütçe hakkındaki parti yazısının benim vazife duygumda olan insanlarda hasıl ettiği tesirin tamamı tamamına ifadesinden ibarettir... Mariz kelimesi Türk adabında, Türk lügatlarında, Türk münasebetlerinde hiçbir hakaret ifade etmeyen bir kelimedir. Psikopat, mariz, kötümser, karamsar ... bunların ifade ettiği manaları ekleyip, bir yığın halinde şu köşeye koyunuz. Diğer taraftan burada okunan, muhaliflerin tenkit yazısında kullanılan ifadeleri birbirine ekleyerek, benim tarifimle karşılaştırınız. Onların sözleri hakikati görmek istikâmetini kaybetmiş insanların hareketinden başka birşey değildir. Benim sözlerimde kalkıp da, meclisi terketmeğe sebep teşkil edecek bir mana var mıdır ?

Peker, Tanrıöver' in mes' uliyet taşıyan adamın daha sabırlı, daha dikkatli olması gerektiğine dair sözlerini takdir ettiğini ve en büyük ihtizamla, bu şartlar altında vazifesini bu yolda yapmak için kendisini zorladığını belirttikten sonra "mes' uliyet sahibi bir adamın bir başka vazifesinin de, milletin varlığı için, kayıplara sebep olmayacak davranış içinde olmak, için hakkı olan mikyas içinde fikirlerini ifade etmek ve hakikatlere ışık salmak olduğunu" söylemiştir (92).

Psikopat suçlaması nedeniyle meclisteki görüşmeleri terkederek D.P. milletvekilleri, parti merkezlerinde Celâl Bayar' ın başkanlığında uzun bir toplantı yaparak durum değerlendirmesi yapmışlar, toplantıda meclis çalışmalarına katılmamak eğilimi hakim olmuştur (93).

Başbakan'ın sözlerinde bütün muhaliflerin suçlandığı gerekçesiyle bağımsız milletvekilleri de meclis toplantılarına katılmamaya başlamışlar, kamuoyu genelde D.P.' yi haklı gören bir görüntü sergilemiştir. İktidar basını hariç bazı C.H.P. liler dahi Peker' in sözlerini sakıncalı bulmuşlardır. Kısa sürede olay bir siyasî bunalım halini almıştır (94).

(91) a. g. d., s. 27 - 28.

(92) a. g. d., s. 28 - 29.

(93) Tanyeli - Topsakaloğlu, a. g. e., s. 57.

(94) Celâl Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Baha Matbaası, İstanbul, 1970 s. 65.

Hükümet yanlısı gazeteler, başta tabii Ulus olmak üzere, muhalefeti hatalı bulmuşlardır. Ulus, olayı " Çok Çirkin Bir Jest " manşeti ile vermiştir. Nihat Erim başyazıda şunları yazmıştır ; " ... Bu çirkin hareketle cumhuriyet tarihinde ilk defa karşılaşmış bulunuyoruz. Çok çirkindir, çünkü bir milletvekilini vazifesini yapmaktan alıkoyacak hiçbir manevî engel, hiçbir maddî cebir ve baskı tasavvur olunamaz... Demokratların dün yaptıklarına misâl bulmak için 1908 Meşrutiyeti Meclisinde Rum veya Ermeni azınlıkları temsilcilerinin malûm maksatlar uğrunda giriştikleri hareketlere kadar gitmek lazımdır... Recep Peker' in sözlerinde sert bir mukabeleden başka bir mâna yoktur... Demokratlar hakikâten garip bir ruh hali içindeler, kendi kendilerini devamlı surette tahrip edip, sınırlarını bozuyorlar. Bu Frenklerin -- complexed' in Feriorite - dedikleri ruh haletinin tezahürleridir " (95).

Vatan' da Ahmet Emin Yalman' ın daha yumuşak bir üslûp kullandığı görülmektedir ; " Recep Peker' in sözleri ancak ani bir infîâlin mahsûlü olabilir. Politika heyecanları içinde her insan böyle bir hata işleyebilir. Fakat hükümet reisi konumunda sorumluluk taşıyan bir zat olarak sözlerini geri almak büyüklüğünü ve cesaretini göstermelidir. Bunu yaparsa tenkit denilen acı ilaca bizim de alışmağa başladığımızı ispat edecektir " (96).

Diğer gazetelerde de değişik yorumlar yapılmıştır. Özellikle Peker' in sarfettiği " psikopat " kelimenin anlamı üzerinde durulmuştur. Hüseyin Cahit Yalçın' a göre " psikopat kelimesi Fransızca bilmeyenlerin ve bilenler içinde de tıp istilahına alışkın bulunmayanların anlamayacakları ilmî bir tabirdir. Şu halde D.P.' lilerin hepsinin birden derhal feverana kapılmalarına sebep ve imkân yoktur... görülüyor ki ilk fırsatta böyle bir şey yapmak için böyle bir kararları vardı " (97).

Bazı yazarlara göre, Adnan Menderes' in eleştirileri C.H.P.' ne ve hükûmete karşı yıkıcı bir zihniyetle akla gelen ölçülü ve ölçsüz bütün itirazları bir araya toplamaktan ibarettir. Peker " bu halet- i ruhiyeyi ifade etmek için " psikopat tabirini kullanmıştır (98).

Recep Peker' in yakın çevresine göre ise de, Peker, bütçe görüşmeleri öncesinde, muhalefetin soru ve eleştirilerine cevap hazırlayabilmek için her konuyu incelemiş, belgeler toplatmıştır. Özellikle israf dolu harcamalar üzerinde durmuş ve devlet dairelerinden raporlar istemiştir. Bu sırada şehirlerarası telefon görüşmelerinin aksamasına sebep olan olaylar hakkında kendisine bir rapor getirilmiştir.

(95) Ulus, 19 Aralık 1946.

(96) Yalman, " Acı İlaç ", Vatan, 20 Aralık 1946.

(97) Tanin, 21 Aralık 1946.

(98) Us, a. g. e., s. 698.

Bu raporda milletvekillerinin telefon hatlarını ne derece işgal ettiklerine ilişkin örnekler verilmiş ve bunlar arasında Adnan Menderes' in İstanbul Yeşilköy ' deki bir bayanla yaptığı kırkbeş dakikalık konuşma Peker' in gözüne ilişince, bununla çok ilgilenmiştir. Milletvekillerinin meclis telefonlarıyla yaptıkları görüşmeler hem ücretsiz, hem de sınırsız olduğundan ilgililerce dinlenip not edilmiş olan bu konuşmanın metnini okuyunca hayrete düşmüştür. Bu konuşmalar içinde yüzlerce öpücük bulunmasından dolayı merakla kapılarak hepsini okumuş, o sırada kendisini ziyarete gelen İstanbul milletvekili Dr. Akil Muhtar Özden' e bu konuşmalardan birkaç pasaj okumuştur. Doktor Özden de " tanımıyor musun, o bir psikopattır " demiştir. Ağır başlı, ciddi bir uzmanın ağzından işittiği bu sözcük, Peker' in hafızasında o kadar yeretmiş olmalıdır ki, meclis kürsüsündeki konuşması sırasında " psikopat " sözcüğünü ağzından kaçırmıştır. (99)

Adnan Menderes' in 1946 seçimlerinde ve seçimlerden sonra, DP politikasını belirlemekte ve yürütmekte dikkati çeken bir isim olarak yükseldiği bir gerçektir (100). Peker hükümeti kurulduktan sonra da parti mücadelelerinde, siyaset gücü ve üslûbu ile sivrilmiştir. Peker' le mücadele nazik, uysal Menderes' i çetin bir siyasetçi haline getirmiştir (101). Recep Peker' in bunun farkında ve, Menderes' in sadece 18 Aralık 1946 günü konuşmasına tepki göstermediği ona karşı dolu ve hazırlıklı olduğu anlaşılmaktadır. Menders' in telefon görüşmelerinin tesadüfen Peker' e iletilmesi zayıf bir ihtimaldir.

Demokratlar 18 Aralık ' ı izleyen günlerde de meclis toplantılarına katılmamaya başlamışlardır. Kendi aralarında toplantılar yapan D.P.' liler " sine- i millet " söylentileri arasında nasıl bir tavır takınacakları konusunda ilk günler açık bir görüş ortaya koyamamışlardır. Bunda parti teşkilâtından gelen telgrafların beklenmedik derecede çok sayıya varmasının etkisi olmuştur (102).

İktidar, D.P.' nin bu tavrını ve " sine- i millet " tehditlerini bir " günlük politika manevrası " olarak görmüştür. Nihat Erim' e göre " D.P. buna bir taktik olarak elbette başvuracaktı " (103).

(99) Nutku, a. g. e., s. 38.

(100) Bayar, a. g. e., s. 60.

(101) Orhan Cemal Fersoy, Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan Menderes, Garanti Matbaası, İstanbul 1971, s. 189; Şevket Süreyya Aydemir, Menderes' in Dramı, 5. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993 s. 169 - 173.

(102) Cumhuriyet, 22 Aralık 1946.

(103) Ulus, 22 Aralık 1946.

Partilerin mahallî teşkilatlarında da olaya karşı bir duyarlılık söz konusu olmuştur. 22 Aralık 1946 ' da toplanan D.P. İzmir il Kongresi Recep Peker' i istifaya davet etmek cesaretini göstermiştir. C.H.P. teşkilâtı da bunlara karşılık Peker' e ve partiye bağlılıklarını ifade eden telgraflar göndermiştir. D.P.' nin İzmir il kongresinin yapıldığı gün C.H.P. Bakırköy ilçe Kongresi toplanmış, bir delege (Adnan İper) hareketlerinden dolayı D.P. milletvekillerini cezalandıracak bir maddenin kanuna eklenmesini istemiştir (104).

Bu olay yüzünden Türk demokrasisi çok partili dönemde tehlikeli bir dönemece girmiştir. Nadir Nadi'de Cumhuriyet gazetesinde " Demokrasiye Veda mı ? " (105) diye sorarken gerçekten o gün duyulan endişeleri anlatmıştır. Demokratların meclisi tamamen terketmeleri Türkiye' nin uluslararası itibarını da zedeleyebileceğinden arabuluculuk etmek isteyenler olmuştur. C.H.P. Genel Başkan Vekili Şükrü Saraçoğlu ile Adnan Adıvar bunlar arasındadır. Saraçoğlu olayın ilk günü Bayar ve Menderes' le görüşmüştür (106).

Olayları yakından izleyen Cumhurbaşkanı İnönü araya girmek gereğini duymuştur. 22 Aralık' ta Bayar ve Köprülü yü Çankaya' ya davet eden İnönü, kendilerini dinlemiştir. Bayar, Recep Peker' le demokrasi yapılamayacağını, bu nedenle meclise dönüp dönmeme konusunda tereddüt halinde bulduklarını söylemiştir. Köprülü de, Başbakan' ın tecavüzkâr tavrı karşısında önceden hiç bir karar almaksızın çekilme durumunun kendiliğinden meydana geldiğini anlatmıştır (107).

İnönü onları dinledikten sonra " bir çok yerde aylardan beri devam eden kendi hareketlerinin, memleket ve meclis havasında yaptığı dolgunluğun bir neticesi olarak bu hadisenin meydana geldiğini, Refik Koraltan' ın son bir kaç gün içindeki menfi sözlerinin hatırlanmasının kâfi olacağını söylemiş, meclis hadisesinin memleket içinde toplantılara ve yazışmalara vesile olmak yoluna girdiğini, bu hal devam ederse mecliste olduğu gibi memlekette de, düşmanlık havası yayılacağını bundan sakınmak ve sükûnete gelmek icap ettiğini " anlatmıştır. Bayar " meseleyi size bırakıyorum, nasıl tensip ederseniz öyle hareket edelim " demiş, Köprülü de, devlet reisi olarak tarafsız durumda onun bulacağı, vereceği kararı bekleyeceklerini söylemiştir (108).

(104) Cumhuriyet, 23 Aralık 1946.

(105) Cumhuriyet, 20 Aralık 1946.

(106) Cumhuriyet, 21 Aralık 1946.

(107) Haldun Derin, Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933 - 1951), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1995, s. 195; Bayar, a. g. e., s. 65.

(108) Derin, a. g. e., s. 195.

Demokrat liderlerin istediği İnönü'nün arabuluculuğu, zaten Cumhurbaşkanı'nın tasarladığı, hayata geçirmeği düşündüğü eğilimdir. İsmet İnönü, Celâl Bayar ve Fuad Köprülü ile görüşmesinin sonunda, Anadolu Ajansı'na vereceği tebliğin müsveddesini yazarak ikisine de okumuş, bunu memnunlukla dinleyen D.P.'-liler arkadaşlarıyla, İnönü de C.H.P.' lilerle görüşmek üzere ayrılmışlardır. İnönü'nün kaleme alınan tebliği şöyledir ;

" *Cumhurbaşkanı İsmet İnönü D.P. Genel Başkanı ve Meclis Grup Başkanvekili Fuad Köprülü' yü davet ederek, meclisteki hadise hakkında kendilerinden malûmat istemiştir. Parti başkanları gördükleri muameleden müteessir olduklarını söylemişlerdir.*

Cumhurbaşkanı, haklı veya haksız olarak, bir kısım milletvekili arkadaşların müteessir olmalarından kendisinin de teessür duyduğunu bildirmiştir. Karşılıklı saygı ve iyi niyetin vücuduna, her iki tarafla yakın temasından dolayı katiiyen emin olduğunu bildiren cumhurbaşkanı, şikayet tezahürünün kâfi görülmesini ve mecliste normal çalışmanın temin olunmasını başkanlar rica etmiştir. "

İnönü, bu metini Başbakan Recep Peker' e göstermiş, Peker, ifadeleri kendi açısından ağır bulmuş ve bir yerinde mecliste geçen hadiselerin normal olduğuna bir şekilde işaret edilmesini istemiştir. Başbakan yardımcısı Mümtaz Ökmen' in de bulunduğu görüşmede İnönü, bunun mümkün olmayacağını söylemiştir (109). Böylece Cumhurbaşkanı ile Peker arasında, olması son derece doğal anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır.

İki parti arasında temaslar ertesi gün de devam etmiş, Celâl Bayar ve Fuad Köprülü ile Mümtaz Ökmen arasında (İnönü' nün ricasıyla) uzun bir görüşme yapılmıştır. 25 Aralık günü önce Başbakanla görüşüp, yazılmış bulunan tebliğin aynen duyurulması konusunda anlaşan Cumhurbaşkanı, sonra Bayar ve Köprülü ile konuşmuştur (110).

Bütün bu girişimler sonunda D.P. Meclis Grubu 26 Aralık 1946' da meclise dönme kararı almıştır. Anadolu Ajansı da daha önce hazırlanan tebliği neşrederek, Cumhurbaşkanı'nın Celâl Bayar' la neler görüştüklarine dair tafsilat vermiştir (111).

İnönü' nün arabuluculuğu ile çözümlenen bunalımın ardından D.P. milletvekilleri 28 Aralık 1946 Cumartesi günü meclis çalışmalarına tekrar katılmışlar, en son olarak tarım bütçesi görüşüldükten sonra, " *bütçeyi hiçbir iş görmeyecek derecede kifayetsiz* " saydıklarından kırmızı oy vermişlerdir. 30 Aralık 1946 tarihinde de T.B.M.M. 48 'e karşı 354 oyla Bütçe Kanununu kabul etmiştir (112).

(109) a. g. e., s. 199.

(110) Cumhuriyet, 26 Aralık 1946.

(111) Ulus, 27 Aralık 1946.

(112) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. III, s. 848.

1947 yılı Bütçesinin kabulü dolayısıyla teşekkür konuşmasında Recep Peker, yine çok eleştirilen " otorite ", " nizam " anlayışlarını tekrar ederek, hem İnönü' ye, hem muhalefete " bildiğimden vazgeçmeyeceğim " mesajını vermiştir ; " Bütün hakları ve hürriyetleriyle haklı ve hür millet olarak şeref, kudret ve varlık içinde yaşamanın değişmez şartı nizamlı bir devlet olarak yaşamanın yolunu bulmaktır. Hükûmetin kanunlara dayanarak bu şartları telif edip ikisini yanyana ve beraber yürütmek hususundaki azmi katiyen değişmeyen bir zihniyet olarak yerinden durmaktadır" (113).

Psikopat suçlamasından sonra D.P., Peker hükümetine karşı mücadelesinde güç kazanmıştır. Peker' in konumunun zayıflamasında büyük pay, kuşkusuz başbakanın olaydaki üslubunu sert bulan cumhurbaşkanı İnönü' ye aittir (114).

6. D.P.' nin I. Büyük Kongresi ve Hürriyet Misakı

Cumhurbaşkanı İnönü' nün arabuluculuğu ile meclise dönmelerinden kısa bir süre sonra DP, kuruluş yıldönümü olan 7 Ocak 1947 ' de Ankara 'da Ulus Sinemasında ilk kongresini toplamıştır. D.P. başkentte kongre yapacağı yer bulma konusunda sıkıntı çekmiştir (115). Önce T.B.M.M. salonunu istemiş, meclis başkanlığı tek - parti döneminden kalan bu geleneğin artık kaldırıldığını, meclis salonunun hiç bir tarafa verilmeyeceğini bildirmiştir. D.P. bunun üzerine Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi konferans salonunu istemiş se de, üniversite salonlarının partilere verilmesi doğru karşılanmamıştır. Ankara 'daki salon sahipleri de D.P.' li görünmekten çekinmişlerdir. Sonunda C.H.P.' li Muhittin Baha Pars ' ın aracılığı ile Ulus sineması tutulmuştur (116).

a) Kongrenin çalışmaları

Kongreye 906 delege katılmıştır. Delegeler maddî olanakları olan orta sınıftan ve çoğu daha önce politikaya atılmamış kimselerdir (117).

Dörder metre ara ile sıralanmış resmî elbiseli polislerin bulunduğu kongre salonunda, C.H.P.' lilere ayrılan localar boş kalmıştır. Dinleyicilerin çoğunun kadın olması dikkat çekicidir. Saat 9.30 da açılan kongrede, Celâl Bayar, ilk olarak başkanlık divanı seçimini yaptırmıştır. Kongre başkanlığına İzmir İl Başkanı

(113) a. g. d., s. 849.

(114) Feroz Ahmad, Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 - 1980), Türkçeye çeviren: Ali Fethi, Hil Yayın, İstanbul 1994, s. 37.

(115) Bayar, a. g. e., s. 67.

(116) Toker, a. g. e., s. 161.

(117) Karpat, a. g. e., s. 158.

Dr. Ekrem Hayri Üstündağ ile İstanbul İl Başkanı Kenan Öner aday olmuşlardır. Seçim sonunda kongre başkanlığına Kenan Öner, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu (Manisa) ile Abdurrahman Münip Berkan (İstanbul) da başkanvekilliklerine seçilmişlerdir (118).

Kenan Öner ilk sözü Genel Başkan Celâl Bayar' a vermiş, Bayar henüz bir yaşındaki D.P.' nin kuruluş ve gelişme şartlarını anlatan bir belge özelliğindeki konuşmasını şiddetli alkışlar arasında yapmıştır. Konuşmasında ana hatlarıyla;

1946' nın demokrasi hareketini kökleştiren yıl olduğunu, Atatürk ve onun anayasasının korunmasının gerekliliğini, D.P.'nin hangi şartlar altında doğduğunu, partinin bir yıllık çalışma bilançosunu, partiye yapılan suçlamaları, telaşa düşen Halk Partisi' nin idare amirlerinin yaptıkları baskıları, iktidarın tek taraflı hatalarını, seçimlerin öne alınmasının teşkilâtlanmalarını engellediğini, devlet başkanlığı ile iktidar partisi başkanlığının birleşmesinden doğan sakıncaları, iki parti arasında özellikle devlet otoritesi ve hükûmetin mahiyeti ile vazifesi hakkında görüş ayrılıkları bulunduğunu belirten Bayar ana prensiplerini şöyle açıklamıştır. " Anayasanın ruhu ile ve metni ile bütün mevzuatımızda ve tatbikâta hakim olması ve bunun neticesi olarak yurtta demokratik gelişmeyi zorlaştıran bütün engellerin ortadan kaldırılması ve millî hakimiyet esaslarının teminat altına alınmasıdır "

Bunu sağlamak için her türlü işbirliğine hazır olduklarını söyleyen Bayar " ana mefhumlarda birbirinden ne kadar ayrıldığı açıkça görülen bu iki zihniyetin demokrasi idealinin tahakkuku uğrunda işbirliği etmelerine yakın bir imkan göremediğimizi derin bir esefle söylemek mecburiyetindeyiz " demiştir (119).

Bayar ' ın konuşmasından sonra, Ege delegelerinin " *Ana Davalar* " üzerinde bir komisyon oluşturularak çalışılması konusundaki teklifleri kabul edilerek ilk günün toplantısı sona ermiştir (120).

İkinci gün Bayar' ın konuşması hakkında 15 delege söz istemiştir. ilk söz Ankara delegesi Samet Ağaoğlu' na verilmiştir ; " Bizi buraya hürriyet hasreti topladı. Şahıs idaresine, zümre hakimiyetine son vermek kararı topladı. İktisadî refaha, iktisadî saadete ulaşmanın hasreti topladı " demiş, kendisine göre iktidarın hatalarını sıralamıştır.

(118) Tanyeli - Topsakaloğlu, a. g. e., s. 60.

(119) Vatan, 8 Ocak 1947; Fersoy, a. g. e., s. 193 - 197.

(120) Erer, a. g. e., s. 383.

İzmir delegesi Rauf Onursal, Recep Peker kabinesini teşkil eden kişilerin totaliter zihniyete sahip olduklarını söylemiş ve büyük alkış almıştır.

Denizli delegesi Fikret Başaran " hür insanların hür delegeleri " diye söze başlamış ve 7 Ocak tarihini Türk Milletinin " hürriyet bayramı " olarak vasıflandırmıştır.

Konya delegesi Himmet Ölçmen, büyük Atatürk' ün Halk Partisi'ni halka siyâî terbiye verecek bir mektep olarak kurmakla öğündüğünü, halbuki bugün Halk partisi'nin Atatürk' ün bu yüksek maksadına tamamiyle muhalif bir şekilde hareket ettiğini söyleyince kongre başkanı sözünü kesmek istemiş, delegeler itiraz etmişlerdir ; " istediğin gibi konuş. Şimdiye kadar susturulan ve konuşurilmayan milyonlar namına konuş. Sabaha kadar istersen yine konuş. "

Ankara delegesi Osman Bölükbaşı' nın eleştirileri ise daha serttir ; " Türkiye' de bir mücadele devam etmektedir. Onsekizmilyon bu mücadelenin içindedir. Bu hakikâti görmemek gaflettir... İktidar partisi kendisini bu milletin başına gökten indirilmiş bir vasi olarak görüyor... Milleti bir türlü büyümeyen çocuk zannediyor... Bu memleket yirmiüç senedir kızıl bir sultan ideresinde sevk ve idare olundu... Millet rüştünü ispat etmiştir. Hem o kadar ispat etmiştir ki, milletin vesayetine C.H.P. muhtaçtır. "

Bursa delegesi Fuat Arna ise şunları söylemiştir ; " Türk milleti en büyük fenalığı çok defa hürmet ettiği kimselerden görmüştür. İstibdat devrinde millet padişaha karşı (Gururlanma padişahım senden büyük Allah var) derdi. Bu gün de biz kendini aynı mertebede gören iktidar sevdalılarına (senden büyük millet var) diyoruz. "

Delegeler konuştuğuça eleştirilerin şiddeti daha da artmıştır. İzmir delegesi Osman Kapani " Bu memlekette seçim işlerini Halk Partisi idaresinden alarak Türk hakimlerine tevdi etmek lazımdır. Hürriyet tevzie tabi ithal malı değildir. Hükümet, unu, ekmeği basmayı dağıttığı gibi hürriyeti de taksit taksit dağıtamaz. C.H.P.' nin Türk milletine hürriyeti vermek borcu vardır. C.H.P. alacaklılarını oyalamaktadır. Bizim hislerine mağlup olmuş ve sınırları bozulmuş devlet adamlarına ihtiyacımız yoktur. Hükümeti teşkil eden zevatta akliselim arıyoruz. Sert hareketlerin mânası malûmdur. Demokrat Parti'ye gözdağı vermek istiyorlar. D.P. bir hayır cemiyeti, bir spor kulübü değildir. D.P., C.H.P. gibi zümrenin partisi değildir. Milletin partisidir. "

Bursa delegelerinden Hulusi Köymen " eğer Atatürk sağ olsaydı kendisini sahayı memleketten silmiş bulunan ve şu anda paralardan pullardan atmış olan C.H.P.' nde değil , onu bütün ruhu ile bahrına basan D.P.' nin başında yer alırdı " demiştir.

Enis Behiç, Serbest Fırkası'nın akibetinden ve bu partinin memleketimizin siyasî havası üzerinde bıraktığı tesirlerden bahsettikten sonra D.P. için de aynı akibetin hazırlanmakta olduğunu söylemiştir. Bu konuşma üzerine kürsüye gelen Hamit Şevket İnce, kongrede birçok kimsenin heyecanlanmasına neden olan bir konuşma yapmış, boğuk titrek bir sesle ve ağlayarak konuşmasını şu cümlelerle bitirmiştir ; " Birgün gelecek evlatlarımız mezarlarımızı ziyaret edecekler, Muarızlarımızın fesat yuvaları belki bizi idama mahkûm edecekler, belki bizi yok etmek yollarını arayacaklardır. Gidişleri onu göstermektedir. Eğer böyle felaketlere muhatap olursak merak edilmesin, vatan evlatları birgün mezarlarımızı ziyaret edeceklerdir, hatta sayın Genel Başkanımıza çiçekler bırakacaklardır " (121).

Kongredeki bu konuşmalar Cumhurbaşkanı İnönü' yü tedirgin etmiştir. İkinci günün akşamı Çankaya' da C.H.P.' nin ileri gelenleri, başta Peker olmak üzere toplanmışlardır. " Gene benimle uğraşmasınlar. Emeklerimiz boşa mı çıkacak ? " şeklinde sıkıntısını dile getiren İnönü' ye, Peker ; " Sen merak etme paşam, biz bunları alıştırırız. Halkı sırayla otobüse binmek için turnikeden geçirmeğe nasıl alıştırdık, sonra turnikeleri kaldırdıysak, bunlara da öyle yapacağız " karşılığını vermiştir. İnönü kongrenin sonuna kadar emniyet memurlarının tuttuğu notlarla konuşmalardan haberdar olmuştur (122).

Kongre devam ederken aynı zamanda oluşturulan Ana Davalar Komisyonu da Adnan Menderes' in başkanlığında toplanarak raporlar hazırlamıştır (123).

Bu arada kurucular tarafından hazırlanan tüzüğün 13. maddesi nedeniyle önemli bir sorun yaşanmıştır. Bu maddeye göre milletvekili adaylarını Genel İdare Kurulu'nun seçmesi öngörülmüştür. Demokrasi adına yapılan bir kongrede bu tepeden inmecilik büyük tepki uyandırmıştır. Delegeler adeta ayaklanıp adayların teşkilâtça tespitini istemişlerdir. Sorun Bayar' ın ortaya attığı ortalama bir formülle çözümlenmiştir. Buna göre teşkilât yerel sorunları iyi bilen adaylar çıkaracak, genel merkez ise ufku geniş, dünya ve memleket meselelerini bilen adayların meclise girmesini sağlayacaktır. Komüsyona gönderilen maddenin yeni şekline göre esas teşebbüsün teşkilâtın gelmesi, ana merkeze de belli bir ölçüde müdahale imkanının bırakılmasıyla sorun çözülmüştür (124).

Celâl Bayar, milletvekili adaylarının merkezden belirlenmesi isteğinin "partinin fikir kadrosunu sağlamak " için düşünüldüğünü söylemiştir (125).

Kongrenin üçüncü günü, toplantı Abdurrahman Münip Berkan' ın başkanlığında başladığında herkesin dikkatini çeken, C.H.P.' lilerin, sıradan isimlerinin de olsa, kendilerine ayrılan kısımda bulunmaları olmuştur. Kongre açıldığında dilek

(121) a. g. e., s. 388 - 392.

(122) Toker a. g. e., s. 163.

(123) Tanyeli - Topsakaloğlu, a. g. e., s. 61.

(124) Eroğul, a. g. e., s. 2.

(125) Bayar, a. g. e., s. 68.

komisyonu raporu okunmuştur. Raporda beş madde vardır. Bunlar ; 1- Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesi, 2- Cumhurbaşkanının milletçe tek dereceli olarak ve iki yıllığına seçilmesi, 3- Az üyeli iki meclis olması, 4- Meclis dışından da bakan yapılabilmesi ve bakanlara vekil denmesi, 5- D.P. programındaki devletçiliğin açıklanmasıdır (126).

Delegelerin bu maddeler üzerindeki konuşmaları da arzulu ve sert geçmiştir. Kongrenin bu safhasında Vatan gazetesi " Meclisten Çekilme Kararı mı " başlığıyla çıkmıştır. Gazetede " anti- demokratik kanunların ve seçim kanunu hakkındaki dileklerin ısrarla reddi şartlarına bağlı olarak genel idare kuruluna meclisten çekilme zamanının tayin hakkının verileceğinin anlaşıldığı " yazılmıştır (127).

Dördüncü gün ilk olarak partinin 1947 yılı bütçesi kabul edilmiştir. Daha sonra konu köy okullarına gelmiş ve köy enstitülerinin eksiklikleri eleştirilmiştir (128).

Köy enstitüleri konusunun ardından Ana Davalar Komisyonu' nun hazırladığı raporun görüşülmesine geçilmiştir. D.P. I. Büyük Kongresi'nin en önemli konuşmaları, basına kapalı yapılan bu komisyonda geçmiştir. Celâl Bayar'ın, kongre görüşmelerini izlediği için pek katılmadığı komisyonda, genel kurulu Adnan Menderes temsil etmiştir. Bayar, komisyonun görevi bakımından teknik olmaktan çok, politik bir komisyon olduğu için, partinin birinci sınıf adamı olduğunu kanıtlayan Menderes' i görevlendirmiştir. İlerden gelen seviyeli delegeler de bu komisyona seçilmişlerdir. Yani kongrenin bütün fikir ağırlığı bu komisyona yüklenmiştir. Komisyonun hazırlayacağı rapor D.P.' nin politikasını belirleyeceği ve bu rapor Büyük Kongre'nin kabulü halinde parti politikası olarak uygulanacağından, oldukça önem taşımıştır. Komisyon çalışmalarında ise adeta bir ihtilâl havası esmiştir. Kenan Öner, Samet Ağaoğlu, Dr. Mükerrrem Sarol ve Osman Kapani' nin bulunduğu bir grup, parti milletvekillerinin T.B.M.M.' nden çekilmelerini, iktidarı millete karşı karşıya getirmekte çıkar yol görmüşlerdir (129). Hatta Ağaoğlu ve Sarol ülkenin durumunu 1789 Fransız İhtilâli'nden az önceki manzarada gördüklerini, gerekirse bir halk ayaklanması bile düşünülebileceğini söylemişlerdir. Adnan Menderes' in buna tepkisi ise sert olmuştur ; " Durun efendiler, biz bu partiyi yalnız ve yalnız kanun yollarından yürümek, seçim kanalından geçmek şartıyla kurduk. Bunun ötesinde bir hareket şekli kabul etmiyoruz, edemeyiz. Hatta böyle bir bahsin konuşulmasına bile tahammülümüz yoktur. Aksini düşünenler ayrılır giderler, kendilerine göre bir parti kurarlar " (130).

Görüldüğü gibi C.H.P. içindeki, var olduğu söylenen müfritler -- mutediller grupları D.P. içinde de ortaya çıkmıştır.

(126) Goloğlu, a. g. e., s. 153.

(127) Vatan, 10 Ocak 1947.

(128) Erer, a. g. e., s. 398.

(129) Bayar, a. g. e., s. 70.

(130) Samet Ağaoğlu, Arkadaşım Menderes, Baha Matbaası, İstanbul 1967, s. 49.

Ana Davalar Komisyonu'nda sine- i millete dönmeyi, hatta ihtilâl fikirlerini benimseyen müfrit grubun karşısında, başında Adnan Menderes' in bulunduğu Refik Şevket İnce , Ekrem Hayri Üstündağ, Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Refik Koraltan' ın yer aldığı bir mutediller grubu oluşmuştur. Komisyonda Menderes' in ikna yeteneği sayesinde müfritler yatıştırılmış, Kenan Öner hariç hemen bütün komisyon üyelerinin oybirliği ile " *Hürriyet Misakı* " kaleme alınmıştır (131).

D.P. I.Büyük Kongresinde, Ana Davalar Komisyonu' nda görüşlerini benimsetemeyen müfrit grubun, yumuşak ve İnönü ile uyumlu buldukları Bayar' ın yerine Fevzi Çakmak' ı genel başkan seçtirmek istediklerini, fakat Çakmak' ın bunu istemediğinden girişimde bulunulmadığı söylenmiştir (132).

Kongreye Ana Davalar Komisyonu raporu getirildikten sonra görüşmeler sabaha kadar sürmüştür. " *Hürriyet Misakı*" nda, " *Anayasanın tam olarak uygulanmasının, Anayasaya aykırı kanunların değiştirilmesinin, seçim kanununun demokratik şekle sokulmasının, devlet başkanının yansız olması için devlet başkanlığı ile parti başkanlığının ayrılmasının, iyi bir hükümet mekanizması kurulmasının iktidar partisinden istenmesi, bunlar yapılmazsa D.P. milletvekillerinin meclisten çekilmelerinin (sine- i millete dönülmesinin) gerektiği ve kongre ye ait olan bu karar yetkisinin de Genel İdare Kurulu' na bırakılmasının karar altına alınması "* bildirilmiştir. (133).

Raporun okunmasından sonra delegeler konuşmuş en son sözü Refik Koraltan almıştır ; " Misak- ı Millî imzaladığı zaman da böyle muhteşem bir tablonun önünde heyecanla titremiştim. Birinci B.M.M.' nde de bu heyecanla dolmuştum. Aradan yıllar geçti. Bugün de muhterem heyetinizin meydana getirdiği muhteşem manzara önünde aynı asil heyecanla sarsılıyorum. Ölümsüz Atatürk' ün maksadı tahakkuk etti. Ve Atatürk (Dağ başını duman almış, yürüelim arkadaşlar, güneş ufuktan şimdi doğar) demişti. Dağ başındaki duman dağıldı. Birçok saat sonra doğacak güneş, Atatürk' ün özlediği güneştir " (134).

Koraltan' dan sonra saat üçü' ü sekiz geçe kongre başkanı bütün delegelerin ayağa kalkmasını, zira tarihî bir karar verileceğini ve Ana Davalar Komisyonu tarafından hazırlanan " *Hürriyet Misakı* " nın okunacağını açıklamış ve kararı okumuştur. *Hürriyet Misakı*' nın ilânından sonra Sadık Aldoğan ile, Adnan Menderes kısa bir konuşma yapmış ve kongre Celâl Bayar' ın konuşmasıyla kapanmıştır.

(131) Bayar, *a. g. e.*, s. 70.

(132) Toker, *a. g. e.*, s. 166.

(133) Goloğlu, *a. g. e.*, s. 155.

(134) Erer, *a. g. e.*, s. 199.

Bayar kongreyi şöyle özetlemiştir ; " Kongre bütün konuşmaların, münakaşaların içinden sunu söylüyordu, Demokrasiyi anladım, kabul ettim. Savunuyorum, savunacağım. İşte size Birinci Büyük Kongrenin vereceğim özeti budur " (135).

b) Kongrenin yankıları

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü D.P.' nin kararından hiç memnun olmamıştır. Kongre boyunca C.H.P. ' lilerden yumuşak ve sakin olunmasını isteyen hatta, Ulus' a da Nihat Erim aracılığıyla bu yönde direktif veren İnönü, kongreden sonra çok sert bir dille Hürriyet Misakı'nı kınamıştır. Demokratların meclisi ipotek altında göstermeğe kalktıklarını, bunun durumu güçleştireceğini söylemiştir. Demokrat liderlerin Hamdullah Suphi Tanrıöver aracılığıyla İsmet İnönü' ye ilettikleri mesaj ise " ifratçılara karşı bu kadarını yapmak zorundaydık " olmuştur (136). Celâl Bayar, Kâzım Özalp Paşa vasıtasıyla " ihtilâl yolu " izlemediklerini de İnönü' ye iletmıştır (137).

İnönü' nün direktifiyle D.P. kongresini oldukça ılımlı bir hava içinde izleyen iktidar gazeteleri, Hürriyet Misakı' nın ilânından sonra, üslûplarını sertleştirmişlerdir. Nihat Erim " Devlet Reisinin parti başkanlığı yapmaması konusunun D.P. Kurultayını çok meşgul ettiğini, hatta Hürriyet Misakı adını verdikleri kararlardan birinin de bu isteklerin o gün zaten hasıl olduğu, İnönü' nün fiilen parti başkanlığı yapmadığını " belirterek şöyle devam etmiştir ; " C.H.P. tüzüğünün parti genel başkanlığından sonra, bir de Genel Başkan Vekili kabul etmiş olmasının sebebi araştırılmış mıdır? Tek - parti iken Başbakanlık ile Genel Başkan Vekili aynı şahısta birleşiyordu. Çok partili meclise kavuşunca bu iki sıfat aynı zatta bırakılmadı. Ağustos' dan beri İnönü fiilen parti başkanlığı yapmamaktadır. Bu vazifeyi şimdi Saraçoğlu görmektedir. Tantanalı bir tarzda hürriyet misakı adı verilen karar iyi aksettirildi ise şudur ; D.P. Kurultayı bazı konularda değişiklikler istemektedir. Şayet B.M.M., Kurultayın bu arzusuna boyun eğmezse D.P. milletvekilleri meclisi terkedeceklerdir. Ankara' da çıkan demokrat gazete – tarihi karar – başlığı ile kararı böyle anlatıyor. Eğer karar bu ise hayretten kendimizi alamayacağız. Demek ki B.M.M. dışında bir otorite onun çıkaracağı kanunları dikte edebilecektir. Bunu demokrasi ile devlet fikri ile nasıl uzlaştırabiliriz. Eğer böyle bir çığır açılırsa memleket demokrasiye mi, yoksa istibdata mı gider ? Bunun takdirini insaf sahibi vatandaşlara bırakırız " (138).

(135) Bayar, a. g. e., s. 68.

(136) Toker, a. g. e., s. 165.

(137) Derin, a. g. e., s. 201 - 202.

(138) Nihat Erim, " D.P Kurultayı Dağıldıktan Sonra ", Ulus, 12 Ocak 1947.

Nihat Erim bir başka yazısında " bu bir ihtilâl, bir isyan dilidir " demiştir (139). Ulus' ta Ahmet Şükrü Esmel kararı " Hürriyeti Baltalama Misakı " diye nitelendirmiştir (140).

Asım Us " Hatıra Notlar"ında D.P.' nin hedefinin iktidarı ele geçirmek için her çareye başvurmak olduğunu, fakat iktidarı ele aldıktan sonra ne yapacaklarına dair karar almadıklarını ayrıca partinin programında iktisadî bir sistem kabul etmediğini , buna gerek görmediğini yazmıştır (141). Yine Ulus ' ta C.H.P.' li milletvekili Nazım Poroy kararları " Anarşi Misakı " olarak değerlendirmiştir (142).

D.P. yi destekleyen Vatan gazetesinde Mümtaz Faik Ferik " Hürriyet Misakı " adlı makalesinde " ...bu karar - Atlantik Şartı - gibi tam bir demokrasi beyannamesidir. Bununla hakimiyet kayıtsız ve şartsız milletindir prensibi bir söz olmaktan kurtulacak ve vatandaş hak ve hürriyetleri tam bir emniyet altına alınacaktır... Bu sayede kongre sade bir parti kongresi olmaktan çıkmış , - Müdafai-i Hukuk - kongresi genişliğini ve manzaralarını almıştır. " (143) Yazarın bu görüşleri diğer D.P. yanlısı basın görüşlerini de yansıtmaktadır (144).

D.P.' nin I. Büyük Kongresi, uygulanan demokratik yöntemler açısından demokrasi tarihimiz için önemli bir gelişme olmuştur. Ancak kongre fikir ve program zemininde kararlar almamıştır. En çok konuşulan konular hükümet yani günlük politikanın değerlendirilmesidir. Uzun vadeli, plânlı bir çalışma içinde olunmamıştır. Hürriyet Misakı' nda da görülen " sine- i millete dönmek " D.P.' nin başvurduğu etkili bir taktiktir. Burada D.P.' nin o yıllarda doğal olarak bir program partisi olmaktan ziyade, hükümet karşısında bütün gayrimemnunları biraraya getiren hareket olma özelliği görülmektedir. D.P. bu özelliğini ustaca kullanmıştır (145).

Neticede, Hürriyet Misakı kısa vadeli etkileri olacak, siyasi nitelikte bazı önlemlerin alınmasını isteyen, basit iddialı bir beyannamedir. Ülkenin temel sorunlarına belirli bir çözüm yolu göstermemiştir (146).

(139) Erim, " Büyük Meclis Zor Kabul Etmez ", Ulus, 15 Ocak 1947.

(140) Ulus, 16 Ocak 1947.

(141) Us, a. g. e., s. 702.

(142) Nazım Poroy, " Anarşi Misakı Ve Bir Ültümatom ", Ulus, 13 Ocak 1947.

(143) Ulus, 12 Ocak 1947.

(144) Erer, a. g. e., s. 403 - 406.

(145) Karpat, a. g. e., s. 158 - 159.

(146) a. g. e., s. 348.

c) C.H.P ' nde tepkiler

D.P. kongresinden yansıyan yönüyle, muhalefet gücünün farkında olarak ve arkasındaki kalabalıklara güvenerek, C.H.P.' ne meydan okumuştur. Kamuoyunu etkileyerek iktidarı yıpratmak çabaları C.H.P. içinde tutum ve faaliyetlerde , hatta sistemde liberalleşmeyi hızlandırmıştır. D.P.' nin meydan okuyuşu karşısında C.H.P., muhalefetin demokrasi adına yapmak istediklerini kendisi yaparak onun silahlarını elinden almak istemiştir. D.P.' nin muhalefet taktiklerine karşı, C.H.P. kendi taktiğinin uygulanması olarak iç yapısında değişiklikler yapmıştır (147).

Kırk kişiden oluşan , " *Kırklar Divanı* " denilen C.H.P. Büyük Divanı, D.P. kongresinden hemen sonra 16 Ocak 1947' de parti reformunu görüşmek üzere toplanmıştır. Toplantı haberini üç gün önceden veren muhalif basına göre " partide — ıslahatçı muhafazakarlar — denilebilecek bir grup vardır. Bunlar bütün hürriyetlerin tam tatbikatını, şahsi nüfuzların ortadan kaldırılmasını istemektedirler "(148). Onların karşısında da " iktidarı ne pahasına olursa olsun elde etmeye çalışanlar ve durumu takip eden kararsızlar vardır. Islahatçılar gitikçe saha kazanırken , parti içinde bu üç hareketin çarpışmasına şahit olunmaktadır " (149).

C.H.P. Büyük Divanı , 18, 21, 23, 24 ve 27 Ocak günlerinde toplanmış ve bütün görüşmeleri büyük bir gizlilik içinde yapmıştır. Bu durum muhalefeti rahatsız etmiştir ; " Halk Partisi bir kapalı kutudur. Onu şimdiye kadar baştakiler müstesna bizzat Halk Partisi mensupları dahi açamamışlardır. İçinde ne olup bittiği malûm değildir. İsmi Halk Partisi' dir ama halkla değil, ancak havas ile alâkalıdır " (150).

Bu gizli toplantılardan ancak, sızan bazı haberler basında yer almıştır. Partide bir değişiklik zaten kesin olarak beklenirken , muhalif basın C.H.P. içinde verilen önergelerle, D.P.' nin esas olan ünlü " *dörtlü taktır* " arasında benzerlik kurmağa , hatta üçüncü bür parti bekleyişi içerisine girmiştir. Onlara göre " Hamdullah Suphi Tanrıöver , Muhittin Baha Pars ve iki milletvekili daha ayrı ayrı , parti tüzüğünün ıslah edilmesi , programında değişiklik yapılması ve daha demokratik esaslara gelinmesi hakkında Meclis Grubuna önerge vermişlerdir ve bunları divanda savunacaklardır " (151).

(147) Nükhet Turgut , " Türkiye' de Siyasal Muhalefet Olgusu " , Türk Siyasal Hayatının Gelişimi , Beta Yayınları , İstanbul 1986 , s. 445.

(148) Mümtaz Faik Fenik , " C.H.P Yüce Divanı Toplanıyor " , Vatan , 13 Ocak 1947.

(149) Fenik, " Halk Partisinin Islahı Cereyanı " , Vatan , 14 Ocak 1947.

(150) Fenik, " Halk Partisi Denen Şu Kapalı Kutu " , Vatan 24 Ocak 1947.

(151) Vatan , 16 Ocak 1947.

Hatırlanacağı üzere D.P., din öğretimi ve köy enstitüleri konularında I. Büyük kongresi'nde eleştirilerde bulunmuştu. Bu konuda C.H.P. içinde özellikle Hamdullah Suphi Tanrıöver tarafından sunulan teklifler olmuştur. Bunlar divanda görüşülmüştür. Basında yer alan haberlere göre bazı üyeler de D.P. ile eşit şartlarda mücadele edilmesinin yerinde olacağını , bu bakımdan C.H.P.' ne hazineден verilen malların tekrar hazineye iade olunmasını, halkevlerinin ve halkodalarının C.H.P.' nin sahipliğinden çıkarılarak millete verilmesini istemişlerdir (152).

Bu yayınlar sebebiyle Ulus ve Vatan arasındaki polemik şiddetlenmiştir. Ulus C.H.P.' nde görüş ayrılıkları bulunduğu yolundaki iddiaları yalanlamıştır. Vatan' da ise her gün bu konuda haberler yayınlanmıştır.

Şikayetlerine kulak verilmiş , belki de şikayetleri giderilerek silahları elinden alınmak istenen D.P. ise " *tehdit taktiği* " ni sürdürmüştür. Fuad Köprülü bir makalesinde şunları yazmıştır ; " İktidar partisi anayasa davasında haklı taleplerimizi her ne sebeple savaştırmakta devam edecek olursa , Demokrat milletvekillerinin millete verdikleri şeref sözünü yerine getirmekte tereddüt etmeyecekleri ve bu şartlar altında mecliste muhalefet mesûliyetini bir süs gibi omuzlarında taşımayacakları muhakkaktır " (153).

Bütün bunlar tartışılırken C.H.P. Parti Divanı 27 Ocak 1947 ' de çalışmalarını bitirmiştir. Alınan kararlara göre parti programı ve tüzüğünde değişiklik yapılması teklifleri kurultaya sunulacaktır (154).

Divan, parti örgütünü ve işleyiş tarzını reforme etmeğe başlamayı , basın ve enformasyon, toplum örgütleri ve ekonomik önlemler ile ilgili konularda daha yakından ve etkili ilgilenmeyi kararlaştırmıştır (155).

Divanda görüşülen din öğretimi ve halkevleri ile ilgili konularda Başbakan Recep Peker' in önergelere ve bu konulardaki her türlü değişikliğe karşı olduğu , partinin grup toplantılarında , basında ve C.H.P. 1947 Kurultayında anlaşılmıştır. Bu değişiklik çabalarının ilginç yönü, reformu istenen kurum ve anlayışların oluşturulmasında Recep Peker' in etkin rol oynamasına karşılık, aynı kurum ve anlayışların değiştirilmesinin ilk adımlarının bu defa Peker' in başbakanlığı dönemine rastlamasıdır. D.P.' nin eleştirdiği kurumlara, C.H.P. içinden çok daha etkili bir tepki gelmiştir. Zamanında devrimlerden yana olmayı ve onlara yardım etmeyi çıkarlarına uygun bulanlar , yeni siyaset ortamına uyum sağlayabilmek için devrim kurumlarına saldırmakta ve onları yıkmakta sakınca görmemişlerdir (156). Prensip sahibi Başbakan Recep Peker' in bunlar karşısında taviz vermediğini ve ikiyüzlü davranmadığını söylemek gerekmektedir.

(152) Erer , a. g. e., s. 407 - 408.

(153) Vatan , 14 Ocak 1947.

(154) Ulus , 28 Ocak 1947.

(155) Ahmad , a. g. e., s. 37.

(156) Karpat , a. g. e., s. 324.

7. Mahallî idareciler kongresi

D.P. kongresinden sonra hükûmet 20 Ocak 1947 ' de " *I. Mahallî İdareciler Kongresi* " ni düzenlemiştir. Bu girişim muhalefet tarafından , C.H.P. iktidarının devamını sağlamaya yönelik bir önlem olarak karşılanmıştır. İddialara göre, C.H.P. Divanı'nda, o tarihte 63 olan il sayısının 25 ' e indirilmesi teklifi görüşülmüştür. Bu illere de otoriter Peker hükûmetinin, kendi zihniyetinde ve daha çok yetkili valiler tayin ederek, gelecek seçimlerin kazanılmasının hesaplandığı ileri sürülmüştür (157).

Kongrenin açılışında konuşan Başbakan Recep Peker, valilerin yetkileri, emniyet işleri ve memurlar kanunu hakkında hükûmetin görüşlerini açıklamıştır. Valilerin yetkileri konusunda Başbakan şunları söylemiştir ; "İdare- i Umumiye- i Vilâyet Kanunu , hükümleri itibariyle zamanın tesiri altında bu eski kanunun bünyesinde valilerin yetkisi çeşitli idare görüşlerinin tutumu altında zayıflamıştır... Bilhassa ekonomi , bayındırlık , sağlık ve millî eğitim alanlarında ve zamanın gittikçe ehemmiyetle önümüze getirdiği, Çalışma Bakanlığı'na ait vazifelerde idare amiri başarıcı bir unsur olmalıdır. Vali sadece tutucu değil , yapıcı , onarıcı ve hayata genişlik verici bir ruhun hakimiyeti altında çalışan ve devleti bu sıfatları ve iktidarıyla temsil eden bir unsur olmalıdır... yetki , başarı için büyük bir şarttır... Fakat yetki anlayışının yanında ehliyet anlayışı birlikte yürümelidir " (158).

İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer de, mahallî idareler (özel idare) konusunda konuşmuş, bucak ve köy kanun tasarısı ile , memurlar kanunu tasarısının ana hatlarını açıklamıştır. "Gerek malî imkânsızlık ve gerekse bazı hizmetlerin icabettirdiği yüksek teknik mülâhazalarıyla özel idarelerimizin devlete bırakılması suretiyle külfetin azaltılması yoluna gidilmek zarureti kendini göstermiş bulunmaktadır. Bu sebeplerle özel idare muhasebe teşkilâtının kaldırılarak , bu teşkilâta ait vazifelerin maliyece görülmesi , hastanelerin , büyük yolların , tarım müesseselerinin ve ilköğretim öğretmenlerinin aylıklarının devlete devri suretiyle hizmetlerin azaltılması ciheti düşünceler arasındadır.

Bucak ve köy kanunu tasarısının amacı ise bucaklara da birer mahalli idare karakteri vermektir. "

Bakan Sökmensüer memurlar kanunu tasarısının da ana hatlarını şöyle açıklamıştır ;

" 1-- Devlet memurlarına adam seçmekte ve bunların terfilerinde yalnız ehliyet esasının âmil olması , sadece muayyen bir tahsil değil , adaylar arasında kabiliyet ve üstün karakteri tespit etmek için yarışmanın sağlanması , staj devresi ve bu staj devresi sonunda meslekî bir olgunluk sınavının organize edilmesi , sicil işine özel bir önem verilmesi , sakatlık ihtiyarlık ve ölüm hallerinin iktisadî neticelerine karşı memurları korumak için bir biriktirme ve borç verme sandığının derpiş edilmiş olması esastır.

(157) Erer , a. g. e., s. 407 ; Fersoy , a. g. e., s. 204.

(158) Ulus , 21 Ocak 1947.

2– Memur haklarıyla devletin yüksek menfaatleri arasında adil bir muvazene teşkil etmek endişesi vardır.

3– Yeter ehliyetli kadro ve işe göre adam seçilmelidir " (159).

Muhalefetin önemli isimlerinden Adnan Menderes Vatan ' da yayınlanan makalesinde kongre hakkında şunları yazmıştır ; " Bir taraftan iktidar partisinin büyük divanı , toplantılarına mutad haricinde olarak bir haftadan beri devam etmekte , diğer taraftan D.P. kongresini takip etmek üzere tertiplenen idareciler kongresi toplantı halinde bulunmaktadır.

... İlk olarak söylenecek söz, bu kongrenin ilmî mahiyette bir toplantı

olmadığıdır. Sonra bu kongre fikir ve kanaatlerin tam bir tarafsızlıkla ve serbestçe ortaya atılıp münakaşa edileceği bir toplantı da değildir... Valilere geniş yetkiler verilmesi kongrenin başlıca konusu olduğuna göre de , valilerden teşekkür etmiş bir kongrenin tarafsız sayılması çok müşgüldür. Bundan başka kongreyi teşkil edenlerin hükûmetin kayıtsız şartsız emrinde çalışan memurlar olduğu da unutulamaz.

... Acaba yapılmak istenilen işler , tedricî dahi olsa , demokrasiye doğru bir ilerleme mi olacaktır yoksa siyasî bir irtica karşısında mıyız ? ... İdareciler kongresi vesilesiyle açığa vurulan tasavvurların , demokratik gelişmeyi istihdaf etmediği hususunda haklı endişelerin doğmuş olması pek tabii görülmek icab eder... Kongreye sunulan projelere sadece sathi bir nazar atmakla dahi bu endişelerin hiç değersiz olmadığı derhal anlaşılmalıdır " (160).

D.P. Meclis Grup Başkanvekili Fuad Köprülü de " Hükûmet Nereye gidiyor " başlıklı makalesinde " bucak müdürlerine kadar verilen geniş yetkilerle D.P.' nin köylerdeki teşkilâtının yıkılması, tek-parti sistemini kıyamete kadar devam ettirilmesinin I. İdareciler Kongresinin asıl hedefi " olduğunu yazmıştır (161).

Vatan yazarlarından Mümtaz Faik Fenik' e göre " toplanan mahallî idareciler kongresinde alınması düşünülen kararların amacı partiye bağlı vali ve kaymakamların yetkilerinin daha da artırılarak, sıkı bir merkezîyet usulüne doğru yolalmaktır " (162).

Bu tartışmalar devam ederken Uşak ' ta belediye seçimi yapılmıştır. Verilen sözlere rağmen , şahitlerin, D.P. üyeleri ve gazetecilerin tasnifte bulundurulmadıkları, tasnifin Halk Partisi adayı olan il komisyon üyesi ve kaymakam tarafından yapıldığı iddia edilmiştir. Buna göre D.P. gerçekte seçimi kazanmıştır ama yapılan tasniften ne sonucun çıkacağı belli değildir (163).

(159) Ulus , 21 - 22 Ocak 1947.

(160) Vatan , 25 Ocak 1947.

(161) Erer , a. g. e., s. 409.

(162) Fenik , " Halk Partisinin Ebedî İktidarı " Vatan , 26 Ocak 1947.

(163) Vatan , 27 Ocak 1947.

Sonuçta seçimi C.H.P. kazanmış, Demokratlar Danıştaya başvurarak seçimin iptalini isteyeceklerini, ayrıca bir de pretosto beyannamesi yayınlayacaklarını açıklamışlardır (164).

T.B.M.M.' nde Uşak seçimleri hakkında 12 Şubat 1947 ' de tartışmalar olmuş , Demokratlar Uşak seçimlerindeki olaylar nedeniyle Kütahya ' nın Karahallı bucağında yapılan seçimlere katılmamışlardır (165).

1947 yılı Şubat ayı içerisinde yapılan " Muhtar Seçimleri " de bu güvensizlik ortamı içinde gerçekleşmiştir.

8. İki parti arasında siyasî gerginliğin tırmanmaya başlaması

1947 yılının Şubat ayından itibaren iki parti arasındaki ilişkiler iyice sertleşmiş, 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar bu hava devam etmiştir. Şubat ayı başında "Muhtar Seçimleri " yapılmıştır. Bu seçimlerde bazı illerde, özellikle İstanbul' da katılım oranı oldukça düşük olmuştur. Şüphesiz bu halkın bir protestosudur (166).

Seçimleri her tarafta C.H.P. adayları büyük çoğunlukla kazanmışlardır (167). Celâl Bayar' a göre " Seçimlerin zor derbesi halinde tecelli etmesi , çok partili idareye tahammül gösteremeyen bir zihniyetin ifadesi olarak ortadadır " (168).

Recep Peker ise aynı fikirde değildir ; " Muhtar seçimlerinde zor kullanıldığı veya baskı yapıldığı hakkındaki sözler her kim tarafından söylenirse söylensin, her zaman her yerde vaki olan sürtüşmeler makyası dışında hiçbir yolsuzluk yoktur. " (169).

Muhalefetin suçlamaları , iktidarın bunları yalanlaması her gün gazetelerde yer almıştır. Bu tartışmalar içinde çok partili rejim, daha ilk yıllarında istikrarsızlık içine sürüklenmiştir. İktidar ve onun yayın organı Ulus, muhalefetin iddialarına her defasında şiddetle karşı çıkarken, D.P. mitingler ve basın aracılığıyla halkla iletişim kurmak yolunu seçmiştir. Bu yüzü yüze temas , halkın o zamana kadar karşılaşmadığı bir yöntem olarak , onun desteğini kazanmada oldukça etkili olmuştur (170)

(164) Vatan , 29 Ocak 1947.

(165) Vatan , 17 Şubat 1947.

(166) Goloğlu , a. g. e., s. 162.

(167) Ulus , 1 Mart 1947.

(168) Vatan , 7 Mart 1947.

(169) Ulus , 8 Mart 1947.

(170) Turgut, a. g. m., s. 444.

Türkiye' nin çeşitli yerlerini durmadan dolaşan Demokrat liderlere halk sevgi gösterisinde bulunmuştur. 1947 yılı Mart ayında, Mersin' de bir kadın Bayar' a "özgürlük kokuludur " diyerek bir demet çiçek vermiştir. Adana ' da coşkulu bir şekilde karşılanan Bayar' a şu hitapta bulunulmuştur ; "Pamuğu yetiştiren biz olduğumuz halde giyecek don bulamıyoruz. Biz hep böyle sahipsiz mi kalacağız ? " (171).

Mersin' e bağlı Aslanköy' de geçen bir olay Türk Köylüsünün o günlerde D.P.'ye nasıl sarıldığına güzel bir örneğidir. Aslanköy' de yapılan muhtar seçimini önce Demokrat aday kazanmış , sonra jandarma komutanının seçimi yenilemek istemesi üzerine halkla jandarma arasında çarpışmalar çıkmıştır. Köy halkı topluca mahkemeye sevk edilmiştir (172).

1947 baharında siyasî tansiyon Ege' de yükselmeye başlamıştır. Uşak 'ta halka hitap eden Adnan Menderes , Recep Peker ' e seslenerek "15 - 20 sene milletvekili olarak temsil ettiğiniz Kütahya' da muhtar seçimleri köylerin % 70 ' inde tamamen kanunsuz yapılmıştır. Hatta bu köylerin hemen hepsinde seçime benzer bir muamele dahi cereyan etmemiştir. Bu vaziyet ve baskılar halkı kalben daha ziyade D.P.' ye bağlamış bulunmaktadır " (173).

Adnan Menderes, 22 Mart 1947 'de bu defa Kütahya 'da eleştirilerinin ağırlığını daha da arttırmış , Halk Partisi zihniyetinin bu memlekette bu demokrasi gelişimine engel olacağına, Halk Partisinin, devlet , millet , parti mefhumlarını tek şef akidesine bağlayan geri bir zihniyet taşıdığını, inkılâpçı vasfını çoktan kaybettiğini, halkçılık vasfından da mahrum olduğunu söylemiştir (174).

Bu sıralarda hükûmet dört ilde milletvekili ara seçimlerinin 6 Nisan 'da yapılacağını açıklamış, içişleri bakanlığı seçimlerle ilgili bir tamim yayınlamıştır. Tamim seçim emniyetinin sağlanması için alınan önlemleri içermiştir. Buna göre tasnif, sandık başlarında temsilcilerin önünde yapılıp , üç nüsha olarak tanzim edilen mazbatalardan birisi derhal o mahale asılarak ilân edilecektir (175).

D.P.' liler buna rağmen seçimlerde izlenecek politika konusunda karar vermek için İzmir' de partinin ileri gelenlerinin katılacakları bir toplantı düzenlemeye karar vermişlerdir. O günlerin gündemi D.P.' nin seçimlere katılıp katılmayacağıdır. Peker hükûmeti, D.P.' nin kesinlikle seçimlere katılmasını istemiştir (176).

(171) Erer , a. g. e., s. 421.

(172) a. g. e., s. 418.

(173) a. g. e., s. 419.

(174) Tanyeli - Topsakaloğlu , a. g. e., s. 70.

(175) Ulus , 25 Mart 1947.

(176) Ulus , 27 Mart 1947.

Başbakan Recep Peker, D.P.'lilerden bir akşam önce, 31 Mart 1947' de İzmir- e gitmiştir. Yapay da olsa binlerce kişiden oluşan bir kalabalık tarafından karşılanan Başbakan'ın , İzmir Halkevi'nde iç ve dış meseleler hakkında konuşacağını söylemesi ilgi uyandırmıştır (177).

1 Nisan 1947' de D.P.' lideri Celâl Bayar İzmir' e geldiğinde Recep Peker halkevinde çok tartışılacak olan bir konuşma yapmıştır. Özellikle D.P.' nin seçimlere girmemesi olasılığına temas ederek " Hürriyet yoktur , seçim emniyeti yoktur diye seçimlere girmemek tavsiyeleri , ifadesini bulamayacağı kadar yanlış ve ağır bir harekettir " demiştir. Peker' in sözleri serttir ; " Zehirli vehimleri halka aşılamanın bir tahrik olduğunu söylemek vazifemdir... Oy kağıdını devletin emniyet içinde çerçevelediği sandığa atmak vatandaşın vazifesidir. Bunu yapmayan vatandaşın askerden kaçanlardan , millet hazinesine vergisini ödemiyenlerden hiçbir farkı yoktur... D.P. Ankara' da toplanan kurultayında tüzüğünü ve hürriyet misakı adını verdikleri esasları müzakere etti. Fakat partinin programını müzakere etmedi. Bir siyasi partinin toplanmış olan kurultayınca kabul olunmuş programı mevcut olmadıkça o partinin siyasi, iktisadi, içtimai doktrinleri meçhul bir mahiyet arzeder... Ortaya gerçi iddialı bir hürriyet misakı konmuştur. Bu misak anti - demokratik dedikleri kanunların ortadan kaldırılmasını istemektedir. Bu tabirin bana doğru gelmeyen ve hatta biraz da dokunan tarafı , Türk topraklarının düşman elinden kurtarılmasını ve vatan hudutlarının çizilmesini hürriyet ve istiklâlimizin alınmasını istihdaf eden -- Misak- ı Millî -- ye benzetilmek istenmesindedir. " Demokratların eleştirdikleri polis vazife ve selahiyetleri kanununun 18. maddesinin, iskân, basın, seçim kanunlarının ve memleketin batı bölgesinde sıkı yönetimin devamının hangi şartlarda yapılmış olduklarını anlatan Peker, " vatanımızın jeopolitik durumu gözönünde tutulunca dahilî ve haricî şuriş unsurlarıyla mücadele için şikayet edilen bu selahiyetlere hâlâ lüzum vardır " demiştir. Sonra bazı D.P.' lilerin sarfettikleri sözleri okuyarak bunları milleti tahrik olarak nitelendirmiştir. Peker' in şu sözleri ise herkesi ürkütmüştür ; " Hatırlarsınız ki o zamanlar İstiklâl Mahkemeleri Kanunu da yapılmıştır. Bu kanun hâlâ da mevcuttur. Fakat hepimizin isteği hilafına mecburiyet halinde tatbik edilmek üzere ihtiyatla duruyor " (178).

Demokratların seçime girip girmemesinin tartışıldığı bir ortamda , Başbakan' ın bu sözlerini Ahmet Emin Yalman " demokratları seçime davet edecek bir köprüyü kurmak yerine , bütün imkanları tıkadı ve memlekette politika heyecanını ön safa çıkaracak bir çığır açtı. Yurt hesabına çok güzel bir fırsat bu yüzden elden kaçtı " diyerek eleştirmiştir (179).

(177) Ulus , 1 Nisan 1947.

(178) Ulus , 1 - 3 Nisan 1947.

(179) Yalman , " Acı Bir Hayal Sükûtu " , Vatan , 3 Nisan 1947.

2 Nisan 1947' de İzmir 'de toplanan D.P. Genel İdare Kurulu, D.P.' nin ara seçimlere katılmayacağını , seçimlerin yapılacağı İstanbul , Tekirdağ , Kastamonu ve Balıkesir D.P. başkanlıklarına telgrafla bildirmiş , 3 Nisan ' da bir beyanname yayımlayarak kararının gerekçelerini açıklamıştır. Bunlar arasında seçim emniyetinin bulunmaması, idare amirlerinin baskısının devam etmesi, C.H.P.' nin tek - parti zihniyetini hâlâ devam ettirmesi sayılmış , D.P.' nin seçimlere girmemek hususundaki kararına, dış politikanın iç politikaya alet edilerek yapılan ithamların haksızlığı vurgulanmıştır (180).

Demokratların özellikle " *Hürriyet Misakı* " nda belirtilen şartların gerçekleştirilmedikçe verilen teminat ne olursa olsun seçime girmeyeceklerini açıklamaları C.H.P.' lileri çok kızdırmıştır. Falih Rıfki Atay " bu karar devamlı kışkırtıcılık, nümayiş ve miting gibi sokak hareketlerine dayanan bir komitecilik, Balkan komiteciliği hayatı sürmektir. " diye yazarken, Nihat Erim " ... son seçimlere katılmama kararı taşıdıkları zihniyetin bir ürünüdür... hedefleri demokrasi falan değil, doğrudan doğruya Halk Partisini yıkıp yerini almaktır " demiştir (181).

Daha önce seçimlere girilmesinden yana olan Ahmet Emin Yalman " D.P.' yi bu karardan ötürü tenkit etmeğe dilim varmıyor... Recep Peker' in bahsettiği memleketler ancak totoliter ruhlu, adı demokrat yerlerdir " diyerek Peker' i suçlamıştır (182).

Recep Peker ise Manisa' da yine D.P.'ye yüklenmiştir ; " Seçimlere katılmamak yurda karşı edası lazım bir borçtan kaçınmak olur... Bizim Türkiye' miz gibi hürriyet şartlarının tam manasıyla mevcut olduğu bir memlekette seçime girmemek millî vazifede bir sabotaj yapmaktır " (183).

Celâl Bayar da , İzmir ' de bilinen uyarılarını tekrarmıştır ; " anti - demokratik kanunlar üzerinde ısrar edildiği taktirde meclisten bile çekilmek zorunda kalabiliriz " (184).

Bu ara seçimlerde C.H.P, gerçekten seçimlerin serbest yapılması kararlılığında olmuş , hatta bunu yayınladığı tamimde de belli etmiştir. Ancak D.P.' nin seçime girmemek kararı , hükûmetin baskısı ve otoriter olduğu iddiasını canlı tutmaya yönelik muhalefet taktiği olmuştur (185).

(180) Vatan , 4 Nisan 1947.

(181) Falih Rıfki Atay , " Particilikten Komiteciliğe Doğru " , Ulus , 4 Nisan 1947; Erim , " Asıl Sebep Ne Olabilir " , Ulus , 4 Nisan 1947.

(182) Yalman , " D.P.' nin Kararı " , Vatan , 4 Nisan 1947.

(183) Ulus , 4 Nisan 1947.

(184) Vatan , 4 Nisan 1947.

(185) Karpat , a. g. e., s. 162.

İşte bu ortam içinde yapılan milletvekili ara seçimlerini, tek aday olarak seçime giren C.H.P.' liler kazanmışlardır. Seçimlere katılma oranı iktidara göre % 58 - 80 arasındaydı. Seçmenlerin % 90 ' ından çoğu oylarını C.H.P. adaylarına vermişlerdi (186).

Oysa gerçekte bunun ancak yarısı kadardır ve İstanbul' un bazı semtlerinde % 10 ' u geçmemiştir (187). D.P.' liler bu gergin ortamda propaganda faaliyetlerini daha da hızlandırmışlardır. Hedef ise bizzat Peker ' dir. Muhalefetin kuşku bırakmayacak kesinlikte ortaya çıkan gücü bazı C.H.P.' lileri de endişelendirmiştir. Emrullah Nutku' nun anlalarının 8 Nisan 1947 tarihli sayfasında şunlar yazılmıştır; "Başbakanın yerinde kalamayacağı anlaşılıyor. Hamdullah Suphi Tanrıöver Parti içinde bir muhafazakâr grup teşkiline , vicdan hürriyetinin daha geniş tutulmasına çalışıyor. Parti içindeki müfritlerin başında bulunan Başvekil Recep Peker' in kendisini açık bir şiddet politikasına kaptırması onun siyasî hayatının sona ermekte olduğunu belli ediyor " (188).

Aynı tarihte Vatan gazetesi de, hükûmetin istifa edeceği rivayetlerinin dolabığını yazmıştır (189).

Muhalefetin cesurca her istediğini söylemesi hükûmetin tavrını sertleştirmiştir, 11 Nisan ' da Balıkesir' de Celâl Bayar' ın konuşmasına izin verilmemiştir (190).

Adnan Menderes' in İzmir Bornova D.P. örgütünde yaptığı bir konuşma, Ulus gazetesince " meclisin meşrûiyetine hanel getirecek nitelikte " görülmüş, Menderes hakkında soruşturmaya başlanmış, bu konuşmayı yayınlayan İstanbul' daki Tasvir ve Demokrasi gazeteleri sıkıyönetim komutanlığınca süresiz olarak kapatılmış, İzmir' deki Yeni Asır ve Demokrat İzmir gazeteleri ile Ankara' daki Kuvvet gazetesi hakkında da soruşturma yapılmış, sorumlu görülenler tutuklanmıştır (191).

Bu hava içinde C.H.P. - D.P. ilişkileri her geçen gün daha da bozulmuştur. 7 Mayıs 1947' de hükûmet mahalle muhtar ve ihtiyar heyetleri seçimi hakkında bir kanun teklifini meclise getirmiştir.

Bu teklifle seçimler, en büyük mülkiye amirinin nezaretinden alınıp belediye başkanlarının, meclislerinin ve muhtarlarının temsilcilerinden kurulu seçim kurullarının denetimine bırakılıyordu. İleri bir adım olmakla beraber teklif,

(186) Ulus , 7 Nisan 1947.

(187) Toker , a. g. e., s. 175.

(188) Nutku , a. g. e., s. 52.

(189) Vatan , 8 Nisan 1947.

(190) Vatan , 12 Nisan 1947.

(191) Goloğlu , a. g. e. , s. 191.

muhalefetin büyük hassasiyetle üzerinde durduğu ve seçimleri teminata kavuşturacak asgarî tedbirlere yer vermiyordu. Muhalefet milletvekilleri, seçim kurullarına siyasî parti temsilcilerinin katılmasını ve bir hakimin bunlara başkanlık etmesini, sandıkların başına zabıta kuvvetlerinin gelmemesini, oyların hücrede kullanılmasını ve seçimlerin halk tarafından kontrolünü istediler. Bu teklifler reddedilmiştir. D.P. bu yeni seçim kanununun aleyhinde oy kullanmış ve bunu hükûmetin demokrasi yolunda samimiyetsizliğinin yeni bir ifadesi olarak görmüştür (192).

Gelişmeler Peker ve Bayar' ı karşı karşıya getirmiştir. Ortamın yumuşatılması için aracı olanlar olmuş, Ankaralı işadamlarından D.P.' li Üzeyir Avunduk, Başbakan Yardımcısı Mümtaz Ökmen kanalıyla başbakan'a, Bayar' ın kendisiyle görüşmek istediğini iletmış, iki lider 10 Mayıs' ta Ankara' da biraraya gelmişlerdir (193).

Bu görüşmede Celâl Bayar, Recep Peker' e, D.P.' ye karşı haksız, kanunsuz bir politika yürüttüklerini kabul ettirmek istemiştir. Peker ise asıl güçlüklerin D.P.' den geldiğini, D.P.' nin memleketi ihtilâle sürüklemek istediğini, kendisinin hükümet olarak tedbir almaktan başka bir şey yapmadığını söylemiştir (194).

Bayar, D.P. mensuplarına farklı muamele yapılamayacağını, eşit davranılacağını öngören bir tamim yayınlanmasını istemiş (195), Peker' de " hükümet tarafından D.P.' liler aleyhine baskı diye tarif edilebilecek bir durumun mevcut olmadığını ve hükümetin partili veya tarafsız bütün yurttaşlar hakkında kanunların çizdiği yoldan eşit muamele yapmakta olduğunu " anlatıp, " idare amirlerinin hakikaten baskı yaptıklarını kabul ediyormuş gibi bir ihtarda bulunmasının haksız ve yersiz olacağını ve vazife şevkini kıracağını " açıklayarak bu isteği reddetmiştir (196).

Böylece konuşmalardan bir sonuç çıkmamıştır. 28 Mayıs 1947' de T.B.M.M.'nde altı ilimizde sıkıyönetimin altı ay daha uzatılması için yapılan görüşmeler ise gerginliği bir derece daha arttırmıştır.

İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Çanakkale ve Kocaeli illerinde 23 Haziran' da sona erecek sıkıyönetim altı ay daha uzatılmasını teklif eden Başbakanlık terzkeresi okunduktan sonra söz olan D.P. milletvekilleri sıkıyönetimin uzatılmasına karşı çıkmışlardır. D.P. adına Konya, Afyon Milletvekillerinden Sadık Aldoğan, anayasa dan sıkıyönetimin tanınımı okuduktan sonra " Sıkıyönetim mutlakiyet

(192) Eroğul, a. g. e., s. 30.

(193) Toker, a. g. e. s. 176.

(194) Bayar, a. g. e. s. 81.

(195) Bayar' ın " Sivas D.P. İl Kongresi' ndeki Nutku " ndan, Ulus, 29 Haziran 1947.

(196) Ulus, 2 Temmuz 1947.

idaresine rahmet okutacak zalimane bir idare tarzıdır " deyince mecliste gürültüler başlamış, başkan Feridun Fikri Düşünsel' in müdahalesiyle oturuma onbeş dakika ara verilmiştir (197). Oturum tekrar açıldığında ise Aldoğan meclis içtüzüğü'nün 189. maddesine dayanılarak , onbeş gün ile meclisten çıkarılmasına karar verilmiştir (198).

İkinci oturumda üç milletvekili daha söz almış , onlardan sonra kürsüye gelen Başbakan Recep Peker dış ve iç politikayı da içeren bir konuşma yapmıştır. Peker, hükûmetin devletin içinde bulunduğu şartları derinliğine, genişliğine gözden geçirdikten sonra bu sıkıyönetimin memleketin sınırlı bir bölgesinde uzatılması gereğine derin bir içinanışı ile kani olduklarını vurgulayarak konuşmasına başlamıştır. Peker, altı ilde sıkıyönetimin devamını gerektiren iç ve dış sebepleri anlatırken, Türk güvenliğinin son aylarda dünya politikasında aldığı önemli yeri belirtmiştir. Sıkıyönetimin devam ettirilmesini dış politika ile bağ kurarak ispat etmeye çalışmıştır (199).

Bunun üzerine DP Genel Başkanı Celâl Bayar sekizinci dönemde meclis kürsüsünden hiç konuşmadığı halde bu oturumda konuşmak zorunda kalmış , Devlet başkanının dış politika hakkındaki son demeçlerine partisinin de katıldığını bildirmiş, zorunlu olmadıkça sıkıyönetimin bir daha uzatılmaması yolunda Başbakan'dan vaatte bulunmasını istemiştir (200).

Celâl Bayar' dan sonra kürsüye tekrar gelen Recep Peker, Bayar' ın istediği vaadi bütün genişliği ile verdiğini söylemiştir ; " Düşündüğümüz ve ümitle beklediğimiz ferah günlere kavuşunca sıkıyönetimi kaldıracağımızı seciyemin ve hüvviyetimin bütün kuvvetiyle kendilerine vaadedirim " (201).

Bu arada seçim dedikodularının unutulması ve pahalılıktan bunalan kesimlerin rahatlatılması amacıyla sürekli yükselen kiralari donduran 5020 sayılı kanun çıkarılmıştır. Demokrasiye geçiş döneminin küçük bir aşaması olarak görebileceğimiz, meclis içtüzüğünde yapılan değişiklikle , parti meclis gruplarının da meclis komisyonları gibi meclisin birer faaliyet unsuru olduğu hükme bağlanmıştır (202).

9. 12 Temmuz Beyannamesi'ne uzanan süreç

" *Hürriyet Misakı* " nın ilânından sonra belirginleşen , bahar aylarından itibaren iyice kızışan C.H.P. ile D.P. arasındaki kavgayı yakından izleyen

(197) T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c. V, s. 240.

(198) a. g. d. , s. 241.

(199) a. g. d. , s. 249 - 253.

(200) a. g. d. , s. 254.

(201) a. g. d. , s. 256.

(202) Goloğlu , a. g. e. , s. 166.

Cumhurbaşkanı İnönü, demokratik süreçte bulunmak istediği " hakem " lik konumu ve C.H.P. içinde genç bir hareketi başlatmak için elverişli her türlü ortamı bulmuştur. Denilebilir ki, gerek 12 Temmuz Beyannamesi'ne kadar varacak olan 1947 Nisan 'ından başlayan temaslara, gerekse Peker' in istifasını getirecek C.H.P. içi gelişmeler tamamıyla İnönü' nün bilgisi ve kontrolü dahilindedir.

a) Beyannameye zemin oluşturan olaylar ve görüşmeler

12 Temmuz süreci İngiliz parlamentosunun, Türk parlamentosundan bir heyeti Londra' ya davet etmesi ile başlamıştır. İngiliz hükümeti bu heyete muhalefetin de katılmasını istediği için , İngiliz büyükelçisi Genel Başkan Bayar' a başvurarak kendilerinin de temsilci göndermelerinden memnun olacaklarını bildirmiştir. Bunun üzerine D.P., Fuad Köprülü ve Enis Akaygen' i görevlendirmiştir. Hüseyin Cahit Yalçın' ın başkanlığındaki heyette C.H.P.' den Nihat Erim , Nurullah Esat Sümer , Fuad Sirmen , Said Okyak ve Esat Uraz katılmışlardır. Heyet 10 Mayıs 1947' de Londra' ya gitmiş , 6 Haziran ' da dönmüştür. Bu seyahatin önemi, D.P. ve C.H.P.' nin iki önemli ismi, Fuad Köprülü ve Nihat Erim arasında fikir alışverişinin ve ardından sıkı dostluğun başlamasıdır. Nihat Erim' in o yıllardaki konumuna dikkat etmek gerekmektedir. Çünkü Erim, İnönü' ye çok yakındır, hemen hemen her akşam Çankaya' da Cumhurbaşkanı ile biraraya gelmişlerdir. Hatta İnönü ile Erim iki sırdaş derecesindedirler (203).

Fuad Köprülü , Nihat Erim' e , İnönü sağ iken bir başkasının Cumhurbaşkanı olmasının düşünülemeyeceğini söylemiş ve bu doğal olarak Erim aracılığıyla İnönü' ye iletilmiştir (204). Nihat Erim, Köprülü' nün devlet bakanı olarak kabineye girmesini dahi önermiş, fakat İnönü pek sıcak bakmamıştır (205).

D.P. ' li Fuad Köprülü ve Adnan Menderes' in Recep Peker ile mücadelede İsmet İnönü' yü kazanmalarına yönelik bu taktiklerinin varlığına dair örnekler göstermek mümkündür. Köprülü ve Menderes' in aynı öneriyi Kâzım Özalp Paşa ile de İsmet İnönü' ye ilettikleri bilinmektedir. Kâzım Özalp, bu arabulucukları nedeniyle kendisini 12 Temmuz Beyannamesi' nin yaratıcılarından saymıştır. Bu tür temaslardan ise haberi olmadığını Celâl Bayar, 1975 ' te 12 Temmuz Beyannamesinin yıldönümünde açıklanmıştır (206).

(203) Baban , a. g. e., s. 428 - 430 ; Toker , a. g. e., s. 155 ; Cüneyt Arcayürek, Demokrasinin İlk Yılları (1947 - 1951) , Bilgi Yayınevi , Ankara 1983 , s. 130.

(204) Baban , a. g. e., s. 429.

(205) Asım Us , a. g. e., s. 712.

(206) İsmet Bozdağ, " İsmet Paşa Şah Dedi " , Hürriyet 17 - 21 Temmuz 1995.

İngiltere' de Fuad Köprülü ve Nihat Erim partilerarası ilişkileri görüşmüşler ve C.H.P.' nin muhalefetin istediği bazı değişiklikleri yapması , buna karşılık D.P.' nin aşırı propaganda faaliyetlerinden vazgeçmesi üzerinde anlaşmışlardır (207).

Köprülü' nün Ankara' ya döner dönmez Erim' in aracılığıyla İnönü ile görüştüğü, bizzat İnönü' nün not defterinde kayıtlıdır. Köprülü bu görüşmede heyet arkadaşlarıyla dostluktan memnunlukla sözetmiş , İnönü' nün partilerüstü kalmasını istemiştir. İnönü' nün ona verdiği cevap ise , demokrasiye geçiş sürecinde üstlendiği ve oynamak istediği rolü çok iyi şekilde ortaya koymuştur İnönü kendisinin " fiili durumunun zaten öyle olduğunu ama D.P.' nin bundan istifade etmek istemediğini " söylemiştir. Hatta gizli kalması şartıyla C.H.P. Genel Başkanlığı konusunda yapmayı düşündüğü değişikliği dahi anlatmıştır (208).

Cumhurbaşkanı İnönü " hakem " rolünü bir D.P.' liye resmen ifade ederken , bu hakemlikten yararlanmaları suretiyle, C.H.P.' nde istenilen yumuşamanın olacağını da işaretlerini vermiştir.

6 Haziran 1947' de gerçekleşen bu görüşmelerin ardından , 7 Haziran 1947' de Üzeyir Avunduk ve Mümtaz Ökmen aracılığıyla , İnönü' nün daveti üzerine, Cumhurbaşkanı ile Bayar Çankaya' da biraraya gelmişler ve böylece 12 Temmuz beyannamesiyle sonuçlanacak görüşmeler başlamıştır. Celâl Bayar bu görüşmede her zaman tekrarladıkları idare amirlerinin baskısından, buna delil gösterdikleri olaylardan, 1946 seçimlerinde yüzlerce milletvekilliğinin kendilerinden haksız olarak alınmış olduğundan bahsetmiştir. İnönü ise Peker' in kendilerine karşı yönelttiği " *ihtilâl metodları* " nı takip etmeyeceklerine veya etmiyorlarsa buna dair bir vaad almaya çalışmış , şikayetlerini hükûmete iletceğini söylemiştir (209).

Aynı akşam Başbakan Recep Peker' le görüşen İsmet İnönü , ona durumu anlatmış, şikayet edilen baskının yapılmaması için bir tamim yayınlanması düşüncesine temas etmiş, Peker " artık yahut uzun zaman için onlarla yeni bir temasın doğru olmayacağı mütalaası ile İnönü' ye temaslarını kesmesini tavsiye " etmiştir (210).

Görüldüğü gibi Recep Peker, Cumhurbaşkanı'nın temaslarından hoşnut olmadığı gibi bunların kesilmesini istediğini açıkça söylemiştir. Başbakan muhalefete taviz vermemeyi düşünürken, D.P. içindeki müfritler de İnönü' nün müdahalesinden ve çıkaracağı beyannameden hiçbir fayda sağlanamayacağını düşünmüşlerdir. " Onlar için yapılacak şey, dişe diş, tırnağa tırnak mücadele etmek , bu yol D.P.' yi ihtilâle götürüyorsa ihtilâlin içine atmaktır " D.P. içinde bu aşırı ucun sözcülüğünü Kenan Öner, Ahmet Oğuz gibi kimseler yaparken, ılımlılar ise Menderes ve Köprülü gibi isimlerdir (211).

(207) Karpaz , a. g. e., s. 164.

(208) Derin , a. g. e., s. 204.

(209) a. g. d., s. 205 - 206 ; Bayar , a. g. e., s. 79.

(210) Derin , a. g. e., s. 204.

(211) Bayar , a. g. e., s. 80.

Cumhurbaşkanı ile D.P. arasındaki temaslarda D.P.' li Üzeyir Avunduk' un yanısıra, C.H.P.' li işadamı Vehbi Koç' un da arabuluculuk yaptığı görülmektedir. Bir başka arabulucu ise Hamdullah Suphi Tanrıöver' dir (212).

Celâl Bayar, İnönü' nün isteği üzerine 11 Haziran' da kendisiyle biraraya gelmiştir. İnönü, Bayar' a hükûmetle karşılıklı oturup konuşmayı teklif etmiş , bunu arkadaşlarıyla görüşeceğini söyleyen Bayar , 13 Haziran' da Mümtaz Ökmen kanalıyla , yalnız olarak görüşmeye geleceğini bildirmiştir. Bunun üzerine 14 Haziran 'da İnönü, Peker ve yardımcısı Ökmen , D.P. Genel Başkanı Bayar, Çankaya' da toplanmışlardır. İnönü' nün yazdıklarına göre Peker " lüzûmsuz , ümitsiz yere bu konuşmalara sevk edildiği için bir iki gündür adeta hasta derecede kırgın ve neşesizdir " (213).

Celâl Bayar, bu görüşmede yine idare amirlerinin baskısından bahsetmiş, Peker bunları bir defa daha reddetmiş , karşı parti hakkında saygılı kanaat ve duygularını, hareketlerinin bu kanaatten ilham aldığını , kimseye aksini emretmeyeceğini , aksine hareket edenleri takip ettiğini ve edeceğini söylemiştir. Bayar ise bunun kâfi olmadığını, D.P.' li oldukları için işten çıkarılan kimselerin bulunduğunu söylemiş, Mümtaz Ökmen ise bunları reddetmiştir. Peker ihtilâl edebiyatından vazgeçilmesini, ileriye ait iyi geçinme hislerini taşıdığını bildirmiştir. Celâl Bayar da, geçmiş olayları değil geleceği düşündüğünü, zaten iktidarı alacak kadar hazır olmadıklarını, muhalefet partisi ve liderliği ile bir inkılâp vazifesi yaptığna inandığını aktarmıştır. İnönü, Başbakan Peker' e , tüm bunlar karşısında D.P.' yi memnun etmek için ne vereceklerini sormuş , bir tamim yayınlanması fikrine yine yanaşmayan Peker, " en iyi anlaşma ve sıcak karşılama " cümlesi ile cevap vermiştir. Bu görüşmeden sonra Peker, memnun olduğunu , gerginliği tasfiye edecek bir şeyler yapmaya çalışacağını , İnönü' ye söyleyerek , çabaları için teşekkür etmiştir. Bayar ise, baskının yapılmayacağı, vatandaşlara eşit davranılacağına dair bir tamimin yayınlanmamasından hâlâ şikayetçidir (214).

İnönü ile Bayar 17 Haziran ve 20 Haziran tarihlerinde tekrar görüşmüşlerdir. İnönü , Peker' in şu sözlerini D.P. Başkanı'na aktarmıştır ; " Size (İnönü' ye) söz veriyorum ki biz bize düşen vazifeleri sadakatle ifa edeceğiz. Meclisin iki aylık tatilinden sonra çok ilerlemiş bir itimat havası içinde buluşacağımıza ümidim pek kuvvetlidir. " Bayar ise fiili bir netice, yani yazılı bir açıklama istemiştir (215).

(212) Derin , a. g. e., s. 207 ; Toker , a. g. e., s. 180 - 187 183.

(213) Derin , a. g. e., s. 208.

(214) a. g. e., s. 209 - 210.

(215) a. g. e., s. 211.

20 Haziran görüşmesinde düzenleyecekleri mitinglerde meclisin meşruiyetinden bahsedilmeyeceği , sadece seçim kanununun değişmesi gerektiğini vurgulayacağını söyleyen Bayar' la İnönü , 26 Haziran 1947 de kısa bir görüşme daha yapmış , Bayar daha sonra partisinin il kongresine katılmak üzere Sivas' a gitmiştir (216).

Celâl Bayar, 28 Haziran' da D.P. Sivas İl Kongresinde, Cumhurbaşkanı İnönü' nün, Peker' le görüşükten sonra baskının kaldırılacağını kendisine vaadettiğini söylemiştir (217). Bayar meclisten çekilme tehdidini tekrarlamış ve " Memleketin menfaati kongrenin direktifi dahilinde meclisten çekilmeği emrederse D.P. milletvekilleri arasında tereddüt gösterecek bir fert yoktur. " demiştir (218).

Peker , Bayar' ın sözlerine sert karşılıklar vermiştir. Bayar' ı imâlı da olsa yalancılıkla suçlayan Başbakan , " Cumhurbaşkanı hiçbir zaman iddia olunduğu gibi hükûmetin D.P.' lileri baskı altında tuttuğuna dair kanaatlerini ifade etmemişlerdir. " derken , Cumhurbaşkanı' nın huzurunda görüşülen noktalardan en önemlilerinin gerçek dışı bir şekilde ifade edilmesini eleştirerek , İnönü' nün huzurunda neler görüşüklerini anlatmıştır (219).

Celâl Bayar ise " Sivas' ta söylediklerim tam bir hakikatin ifadesidir " demiştir (220).

Bütün bunların İnönü' nün temaslarının devam ettiği sıralarda olması, gerginliğin hâlâ devam etmesi ilgi çekicidir.

İsmet İnönü yayınlanmasını düşündüğü beyannamesinin taslak metnini 3 Temmuz 1947 ' de Nihat Erim' e kendi ağzından yazdırmıştır. Bu metin çoğaltılarak meclis başkanına , başbakana , Şemsettin Günaltay' a , Hüseyin Cahit Yalçın' a , Falih Rıfki Atay' a gönderilmiş daha sonra Şükrü Saraçoğlu , Hilmi Uran ve Celâl Bayar da birer kopya almışlardır. Bu ilk metinde C.H.P. genel başkanlığından fiilen çekilmek düşüncesini açıklayan kısım , kendisine yakın C.H.P.' lilerden destek görmeyince metinden çıkarılmıştır (221).

Cumhurbaşkanı her zaman görüşme imkânı olan Peker' in yanısıra , Celâl Bayar' la 5 ve 7 Temmuz tarihlerinde de görüşmüş, Bayar' ın " *İnönü' nün siyasi hayatında birinci derecede mühim bir vesika saydığı* " beyanname metni " *İ . İ 7.7.* " şeklinde not düşülerek, İnönü tarafından D.P. Genel Başkanı' na verilmiştir. Bu görüşme ertesi gün , İnönü' nün direktifiyle Ulus ' ta haber olarak yer almıştır (222).

(216) a. g. e., s. 212.

(217) Ulus , 29 Haziran 1947.

(218) Vatan , 28 Haziran 1947.

(219) Ulus , 2 Temmuz 1947.

(220) Vatan , 2 Temmuz 1947.

(221) Toker , a. g. e., s. 185.

(222) Derin , a. g. e., s. 214 ; Ulus , 8 Temmuz 1947.

Muhafif basın " Peker kabinesi iktidarını uzun zaman muhafaza edemeyecek ", " Kabinenin istifası gün meselesi ", " Halk Partisinde bir reform başlıyor " (223) gibi haberleri büyük harflerle yayınlarken , Bayar , İnönü ile görüştüğü gün yayınlanan bir parti beyannamesinde , " biz Peker kabinesini sayın devlet reisinin takip ettiği yüksek gayeyi takdir edebilmekten çok uzak görmekteyiz " demiş ve eklemiştir ; " Recep Peker ve onun kabinesi ile demokrasi yapılamayacağı da açıkça meydana çıkmış bulunuyor " (224).

Başbakan , kabinesinin istifası haberlerinin doğruluğunu soran gazetecilere " siz münevver insanlarsınız , haberlerin asılsız olduğunu tahmin edebilirsiniz. " diye cevap vermiştir. Peker' in şu sözleri ise İnönü' nün girişimlerine isteksizliğini açıkça belli etmiştir ; " Hiç, bir Başbakan Reiscumhurun işine karışabilir mi ? İnönü' nün neşredeceği beyannamenin mahiyetini ben ne bileyim ? " (225).

Ulus ' ta Falih Rıfki Atay " Bu taktika hiç kimseyi aldatamaz " başlıklı yazısında, " Recep Peker Hükûmeti ile demokrasi yapılamaz lafına ne lüzum var ? C.H.P. ve C.H.P. çoğunluğunun hakim olduğu bugünkü millet meclisi ile demokrasi yapılamaz demek daha doğru ve zaten söylemek istedikleri de bu değil midir ? Recep Peker hükûmeti ile demokrasi olmaz , sorabilir miyiz kimin hükûmeti ile demokrasi olur ? " diyerek, D.P.' nin İnönü ile Peker arasını açmak taktiğini uyguladığını yazmıştır (226).

Oysa, İnönü neler olduğunu bilmektedir ve D.P.' liderleri Peker' i gerçekten yıpratmayı başarmışlardır , Ama bu arada, 10 Temmuz 1947 günü toplanan Genel İdare Kurulu' nda, Demokrat liderler " İnönü' nün dümen suyuna girmekle " suçlanmışlardır. Parti içindeki müfritlere rağmen D.P. Genel İdare Kurulu , Bayar' a İnönü tarafından verilmiş beyanname metninin sonuna " başbakan ile muhalefet liderlerinin yayımından önce bildiriye gördükleri " cümlesinin eklenmesi şartıyla söz konusu beyannameyi kabul etmiştir (227).

Ertesi gün Recep Peker radyoda adeta meydan okumuştur ; " Büyük meclis bizleri vazife başında tuttukça meclisin arasız mürakabesi altında yolumuza böylece devam edeceğiz. Türkiye' de halk aleyhine hiç bir tazyik yoktur. Baskı ve terör iddia ve ithamları , tahrik ettikleri ve muvaffak olamadıkları ayaklanmanın omuzlarına yüklediği büyük siyasî mesuliyeti örtmek içindir " (228).

(223) Vatan , 8 Temmuz 1947 ; Tanyeli - Topsakaloğlu , a. g. e., s. 79.

(224) Vatan , 8 Temmuz 1947.

(225) Vatan , 8 Temmuz 1947.

(226) Ulus , 9 Temmuz 1947.

(227) Goloğlu , a. g. e., s. 170.

(228) Ulus , 11 Temmuz 1947.

Peker beyanname taslağında " muhalefet partisine karşı gösterilmek istenen kendince bazı lüzumsuz tavizleri kaldırdıktan " (229) sonra , gergin bir siyasî atmosfer içinde 12 Temmuz 1947' de İnönü' nün beklenen beyannamesi yayınlanmıştır. Beyanname şöyledir ;

b) 12 Temmuz Beyannamesi

" *Hükûmet Reisi ile Muhalefet Lideri ile son günlerde memleketin iç durumu üzerindeki konuşmalarımı ve bu hususta kanaatlarımı ve fikirlerimi söylemek zamanı gelmiştir.*

Yedi Haziran tarihinde görüşmek üzere çağırdığım Bay Celâl Bayar bana Demokrat Partinin idare mekanizmasının baskısı altında bulunduğumu beyan ve şikayet etti. Heberdâr ettiğim Başbakan , aynı mevzuları daha evvel aralarında görüştiklerini hikaye ederek , böyle bir baskının olmadığını , idare mekanizmasının memleketin huzurunu bozacak mahiyette tahriklere karşı çok güç durumda kaldığını beyan eyledi. Bundan sonra , iki tarafı bir arada dinlemek için , 14 Haziran tarihli buluşmayı tanzim ettim. Başbakan ve yardımcısı Devlet Bakanı ile Demokrat Parti Başkanı hazır bulundular. İki taraf arasında karşılıklı tartışma içinde iki buçuk saat devam eden bu konuşma , başladığı noktada bitti. Demokrat Parti Başkanı , Partisinin baskı altında bulunduğu noktada ısrar ve Partisinin kanun dışı maksatlar ve ihtilal usulleri takip ettiğine dair ithamları red etti.

Hükûmet Reisi, idare mekanizmasının baskı yaptığı iddiasını kabul edemeyeceğini ve şikayet vesikalarını tetkik ve takibe hazır olduğumu tekrar söyledi ve Muhalif Partinin çalışma usullerini düzeltmesi lazım olduğu iddiasında kaldı.

On yedi Haziran tarihinde Bay Bayar' ı tekrar kabul ettim. Bana , vaziyeti arkadaşlarıyla görüştüğünü , benim durumuma karşı teşekkürle mütehassıs olduklarını söyledikten sonra , baskı vardır kanaatında olduklarını teyit eyledi. Bunun üzerine , iki defa görüştüğüm Başbakan , iktidar partisi ile muhalefet partisinin Büyük Meclisteki münasebetleri ve karşılıklı çalışmaları yolunda hayırlı terakkiler olduğumu takdirle söyledikten sonra , ' Biz de kendimize düşen vazifeleri sadakatla ifa edeceğiz , size söz veriyorum ' dedi ve iki ay sonra Büyük Millet Meclisi toplanıncaya kadar partilerin münasebetlerinde itimadı artıran terakkiler olacağına ümidi kırıcı olduğumu ilave eyledi.

Bu beyanatı Bay Bayar'a 24 Haziran tarihinde naklettim. Bay Bayar bana, fiili neticeye intizar edilmesi lazım geleceğini bildirdi. Bundan sonraki tartışmalar, Muhalefet Liderinin Sivas nutkunda ve Hükûmet reisinin de 2 Temmuz tarihli

(229) Erim , " Bay Recep Peker ve Meselesi - III , " Ulus , 6 Aralık 1947 ; Uran , a. g. e. , s. 475.

beyanatında ve ondan sonraki karşılıklı cevaplarda görülmüştür. Vaziyet hülasa olumursa, iki taraf şikayetlerinde ve savunmasında ısrar etmiş ve şiddetli tartışmalar esnasında karşılıklı iyi niyetlerin ifadesi olan bazı tatmin edici parçalar hatırlarda kalmıştır. Siyasî havayı yumuşatan bir iyilik olmak üzere , dertleri bilenlerin kendiliklerinden karşı tarafı teskin edici tedbirler alacakları ümidi uyanmıştır. Bunun dışında olarak durum , Muhalefet Partisi Liderinin fiilî bir netice bekleme şeklinde ifade ettiği hükümde görülür. Yani bir başka türlü söylenirse , vaziyet karşılıklı iddialar bakımından düğüm halini muhafaza etmiştir.

Şimdi ben, bu düğümü çözmeye çalışacağım. İki tarafın şikayet ve müdafaalarının delillerini tefsil etmekte fayda görmüyorum. Zaten bunlar umumi efsarca da kafi derecede bilinmektedir. Gördüm ki , taraflardan hangisinin haksız , yahut hangisi daha evvel karşısını kırmaya başlamış olduğunu aramakta da fayda yoktur. Ben , idare mekanizmasının baskı yaptığını Hükümet Reisinin kabul etmemesini , böyle bir hareketi tasvip etmeyeceğini katiyetle beyan etmesini , bir teminat ifadesi olarak aldım ve bunu Bay Bayar' a söyledim. Ben , muhalefet liderinin kamun dışı maksatlar ve metodlar isnadını reddetmesini , muhalif parti çalışması için şart olan kamun içinde kalmak esasının göz önünde tutulduğuna ve tutulacağına dair tatmin edici bir teminat olarak kabul ettim ve Başbakan' a bunu söyledim. Her iki tarafla uzun konuşmadan çıkardığım bu neticelere inanmak istiyorum ve inanıyorum. Bizi bu inanışa getiren bugünkü durum , memlekette siyasi partilerin çalışıp gelişebileceğine kati ümit veren en mühim merhale sayıyorum. Şimdiye kadar memlekette geçen iktidar ve muhalefet tecrübesinin muvaffak olmamasını , bir seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler onların dayanmamış ve bu günkü siyasi durumu elde edememiş olmalarında görüyorum. Benim kanaatimca , bir buçuk seneden beri geçirdiğimiz tecrübeler ağır ve bazen ümit kırıcı olmuştur. Amma , gelecek için her türlü ümitleri haklı çıkaracak bir muvaffakiyet de temin edilmiştir. Bu durumu muhafaza etmek ve onun gelişmesini sağlamak , iktidar ve muhalefet partilerinin vazifeleri olmak lazım gelir.

Gelecek için tedbirler , benim kabul ettiğim gibi, şu noktadan hareket etmekle bulunabilir. Benim , bu son dinlediğim karşılıklı şikayetler içinde mübalağa payı ne olursa olsun , hakikat payı da vardır. İhtilâlcî bir teşekkül değil , bir kamunî siyasi partinin metodları ile çalışan muhalif partinin, iktidar partisi şartları içinde çalışmasını temin etmek lazımdır. Bu zeminde ben, Devlet Reisi olarak , kendimi her iki partiye karşı müsavi derecede vazifeli görürüm.

İdare mekanizması , yani valilerimiz ve maiyetleri , bir seneden beri çok ağır bir tecrübe geçirmişlerdir. Öyle zamanlar oldu ki , memlekette Hükümetin mevcut olup olmadığı bile şüphe götürür idi. Sorumlu Hükümetin huzur ve asayiş vazifesi münakaşa götürmez. Fakat meşru ve kamunî siyasî partilere karşı tarafsız , eşit muamele mecburiyeti , siyasî hayat emniyetinin temel şartıdır. Bu arada siyasî partilere mensup olan veya görünen hususî maksat sahiplerinin şirretliklerini pervasız olarak tesirsiz bırakmak hususunda partilerin dikkat göstermeleri icabeder.

Siyasî partilerin hangisi iş başına gelirse gelsin onlar idare mekanizmasında çalışanların haklarına ve itibarlarına karşı adaletli bir zihniyette olacaklarına inandıracaklardır. Zannediyorum ki , Hükûmet Reisi ile Muhalefet Lideri arasındaki son tartışmada , iki tarafı , sebat ettikleri noktadan ayırmak gayretine düşmeksizin her iki tarafın beklemedikleri şeyleri söylemiş ve temin etmiş oluyorum.

Vatandaşlarıma Hükûmetle ve iktidar partisi ile muhalefet partisi arasında görüşme ve araya girme safhalarını olduğu gibi anlatmış olduğumu ümit ederim. Varmak istediğim netice , başlıca iki parti arasında temel şartın , yani emniyetin yerleşmesidir. Bu emniyet , bir bakımdan memleketin emniyeti manasını taşıdığı için benim gözümde çok ehemmiyetlidir. Muhalefet teminat içinde yaşayacak ve iktidarın kendisini ezmek niyetinde olmadığından müsterih olacaktır. İktidar , muhalefetin kanun haklarından başka bir şey düşünmediğinden müsterih bulunacaktır. Büyük vatandaş kitlesi ise iktidar bu partinin veya öteki partinin elinde bulunması ihtimalini vicdan rahatlığı ile düşünebilecektir. Bu neticeye varmak için karşılaştığım güçlükler çok zaman yalnız ruhi mahiyette olan amillerdir. Bu güçlükleri yenmek için siyasi hayatımızı idare eden , iktidarda ve muhalefetteki liderlerin samimi yardımlarını isterim.

Bu beyanatımı, neşrinden önce , Başbakanla Muhalefet Lideri görmüşlerdir”
(230).

c) Beyannamenin yankıları ve sonuçları

12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanması hem C.H.P. kanadından , hem D.P. kanadından olumlu ve olumsuz tepkileri beraberinde getirmiştir. Nihat Erim' in şu cümleleri, çok yakınında bulunduğu Cumhurbaşkanı' nın aşama aşama oynadığı rolü açıklamaktadır ; " Sayın İsmet İnönü' nün partiler üstünde hakemlik vazifesini yapabilmesi ne imkan hasıl olmuştur. Sadece bu olay demokratik gelişmelerin yakın geleceği hakkında bir müjde değerindedir " (231). Erim' in sözünü ettiği demokratik gelişmelerin yakın geleceğinin, C.H.P.'ndeki reform çabaları olacağı sonradan görülmüştür.

Karşı cephede Ahmet Emin Yalman durumu tereddütle karşılamaya gerek olmadığını belirterek , " İnönü' nün tebliği herhalde memleket için faydalı bir gidişin hareket noktasını teşkil edecektir. ... Sayın İsmet İnönü' yü gösterdiği siyasî tedbir ve vatanseverlikten dolayı tebrik etmeği vazife sayarım. " demiştir (232).

(230) Uran , a. g. e., s. 471 - 474.

(231) Erim , " Cumhurbaşkanı' nın Beyannamesi " , Ulus , 12 Temmuz 1947.

(232) Vatan , 13 Temmuz 1947.

Vatan , Beyannameyi Recep Peker' in bitişi olarak yorumlamış, istifasını kesin görerek, yeni kabineyi kimin kuracağı haberlerine yer vermiştir. Hatta gazete, doğruluğu ortaya çıkacak bir kehanette de bulunmuştur. Buna göre; cumhurbaşkanı bu konuda siyasî görüşmelere başlamıştır. Fuad Köprülü bir makalesinde devlet başkanı ile Başbakan arasında önemli görüş ayrılıkları bulunduğunu yazmıştır (233).

C.H.P. hükûmetinin başkanı Recep Peker' in 12 Temmuz Beyanname'si' ne bakış açısı değişiktir. Peker beyannameyi her iki taraf için de geçmişi unutarak, şikayet konularını ortadan kaldırmak için girişilen bir hareket ve tavsiye olarak algılamış , fazlaca bir önem vermemiştir (234). Başbakan o günün şartları içinde İnönü ile düştüğü anlaşmazlığı ilk günler ve hatta daha sonra açıkça itiraf etmemiştir.

Demokrat Parti içerisinde beyanname , önde gelen isimlerce kendilerine mâl edilen bir başarı olarak karşılanırken , müfritlerce de büyük fırtınalar koparılmasına "muvazaa " suçlamalarının yapılmasına neden olmuştur. Sadık Aldoğan , Osman Bölükbaşı gibi D.P. ' liler bu suçlamaları yönelten isimlerin başında gelmişlerdir. D.P. liderleri bu görüş ayrılıkları nedeniyle 22 Temmuz 1947 ' de Genel İdare Kurulu' nu toplamışlar , toplantı illerden gelen delegelerin de katılımıyla bir küçük kongre görünümünü almıştır. Beyanname bu toplantıda " bu vesikada bizim için hiç bir taahüt yoktur , Halk Partisi hükümetin şimdiye kadar yaptıklarının itirafı ve silahlarını kendiliğinden bırakmasıdır " şeklinde savunulmuştur. D.P.' yi destekleyen basına yapılan telkin de aynı olmuş , 12 Temmuz Beyanname'si , muhalefete verilen bir taviz olarak değerlendirilmiştir (235).

Vatan ' da Mümtaz Faik Fenik şunları yazmıştır ; " Demek Hürriyet Misakı , Halk Partililerin iddia ettikleri gibi bir hürriyeti baltalama misakı değildir. Çünkü bu misak kararları Halk Partisi'nin ileriyi gören , basiretli mahfilleri tarafından tatbik sahasına konulmaktadır " (236).

12 Temmuz Beyanname'si D.P. içinde ilerleyen aylar içerisinde de tartışılmıştır. D.P. Genel İdare Kurulu'nun 18. 12. 1947 Toplantı Zabıtlarında şu sözlere rastlıyoruz ; Refik Koraltan ; " Partimiz mücadelesinde muhtelif safhalar geçirmiştir. Karşı tarafın tazyiklerine en şiddetli şekilde mukabelede bulunduk. 12 Temmuz Beyanname'si kendi mücadele ve hamlemizin eseridir " (237).

(233) Vatan , 16 Temmuz 1947.

(234) Ulus , 29 Ağustos 1947.

(235) Avni Doğan , Kurtuluş - Kuruluş ve Sonrası , Dünya Yayınları , İstanbul 1964, s. 257.

(236) Vatan , 20 Temmuz 1947.

(237) Ağaoğlu , a. g. e., s. 56.

Fevzi Lütü Karaosmanoğlu ; " 12 Temmuz Beyannamesinden sonra biz şirret ve laubali olduk , bundan evvel onlar böyle idiler. Şimdi karşı taraf yap yapacağını demektir " (238).

Bu gibi zıt görüşler ve tartışmalar neticesi , D.P. içindeki müfrit grup, beyannameyi bahane ederek , " muvazaa " suçlamaları ile partiden ayrılmışlardır. Celâl Bayar ise yıllar sonra belgeyi şöyle değerlendirmiştir ; " Velhasıl 12 Temmuz Beyannamesi D.P. üzerindeki hükümet baskısını kaldırmıştı ; kusursuz sayılabilecek bir seçim kanununun oluşmasına ortam hazırlamış , demokratik havayı devlet - halk ilişkilerine kadar birçok sosyal ortamlara yaymıştı ama D.P.' yi de yönetici kadro seviyesinde ikiye bölmüştü. Kısa bir süre sonra bu bölünme, D.P. İstanbul il Başkanı Kenan Öner' in istifasıyla noktalandı " (239).

Neticede 12 Temmuz Beyannamesi C.H.P. ve D.P.' de görüş ayrılıklarına, C.H.P. açısından hükümetin değişmesine , D.P. açısından bölünmeye varacak sonuçlar getirmiş ise de, Türkiye' de demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan sorunları, tasvir etmesi dolayısıyla önemli bir özellik taşımıştır. Partiler arasında sağlanmaya çalışılan yumuşama havası C.H.P. hükümetine karşı duyulan hoşnutsuzluğu az da olsa hafifletmiştir.

(238) a. g. e., s. 59.

(239) Bozdağ , a. g. m., Hürriyet , 21 Temmuz 1995.

C -- Ekonomik gelişmeler

Recep Peker Hükûmeti 1947 Ağustos ayının ilk haftasında kurulduğunda izlenmesi gereken ekonomi politikası adeta çizilmiştir. Tek - partili dönemin katı devletçiliği ile ünlü genel sekreteri Peker, bu defa her alanda liberal rüzgârların estiği Türkiye 'nin başbakanıdır. Onun başbakanlığı aynı zamanda devletçiliğin bir iktisat politikası olarak tasfiye edilmeye başladığı bir dönem olmuştur (1).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Türk iktisadî düşüncesindeki gelişmeyi , dünyadaki gelişmelerden ayrı ele almamız imkânsızdır. 1946 yılında Türkiye, başlıca iki ekonomi politikası arasında tercih yapmak durumunda kalmıştır. Birincisi Sovyet ekonomik sistemi ikincisi ise A.B.D. 'nin ekonomik anlayışıdır. İki kutuplu hale gelen ve soğuk savaşın başladığı dünyada bunların yanında sovyet tehdidi ile karşılaşan Türkiye tercihini çok kolayca yapmış, liberal ekonomik tercihler resmîleşerek yaygınlık kazanmıştır. Türkiye' deki muhalefetin örgütlü temsilcisi D.P. kuruluşundan itibaren devletçiliğe karşı olduğunu belli etmiştir. Devletçiliğin mimarı ve uygulayıcısı C.H.P ise , hem de bu ekonomik anlayışın programına girmesini sağlayan Recep Peker' in başbakanlığında tam anlamıyla , bu anlayışı terketmemekte beraber , karma ekonomi adı altında eski devletçiliğini yumuşatmaya çalışmıştır (2). Ancak bu , bir önceki dönemin yapısal kalıntısı olan devlet işletmeciliğinin, geniş devlet sektörünün tasfiyesi anlamına gelmeyecektir (3). Bu bakımdan 1946 - 47 ' lerde başlayan bu iktisadî politika değişimini " *liberal - devletçilik* " olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (4).

Ekonomide bu tarz bir liberalleşme eğilimleri Recep Peker Hükûmeti'nin programında açıkça görülmektedir. Hükûmetin ilk hedefini ülke ticaretinde savaşın bozduğu düzeni düzeltmek olarak belirten programda , bu amaçla savaş şartlarının zorunlu kıldığı sınırlayıcı tedbirlerden arta kalanlarının gerekli şartların süratle hazırlanarak ortadan kaldırılacağı , döviz gücümüzün uygun olduğu ölçüde , ihtiyaç derecesine ve önemine göre ithalatın kolaylaştırılacağı, ithalat birlikleriyle ticaret ofisinin kaldırılacağı, akaryakıt ve hububat satışlarında, nakillerinde sınırlamalara son verileceği açıklanmıştır. Dış ticaret politikasının hedefi de çok taraflı ve geniş sahalı mal değişimlerini mümkün kılan serbest dövizle ticaret sistemine katılmak olarak gösterilmiştir. Ekonomik faaliyetlerde özel teşebbüs ve sermayeden yararlanılacağı belirtilen programda bunun sınırları da " hususî teşebbüsler, devlet işletmeleri arasında

(1) Korkut Boratav, " Türkiye' de Devletçilik " C.D.T.A., c. II, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 414.

(2) Tefik Çavdar, " Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadî Düşüncesi " , C.D.T.A , c. IV, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1081.

(3) Boratav, a. g. m., s. 414.

(4) Ahmet İnsel, "Devletçiliğin Anatomisi " C.D.T.A , c. II, s. 419.

farklı bir muameleye meydan vermemek , onların emniyetle çalışmalarına ve gelişmelerine yardım etmek " şeklinde çizilmiştir (5). Liberal devletçilik , programda bu şekilde göze çarpmaktadır.

Ekonomik faaliyetlerde özel teşebbüse önem vereceğini vaad eden Recep Peker Hükûmeti, bunu hemen göstermeye çalışmıştır. Tekel idaresi 21 Ağustos 1946 ' dan itibaren perakende satışlara derhal son vermiş , özel teşebbüs, ve imâlatı korumak amacıyla gazoz, soda , kolonya ve meyve sularının imâl ve satışı özel teşebbüse bırakılmıştır (6).

Bu arada, T.B.M.M.' nin 7. döneminin son oturumunda kabul edilen 4947 sayılı kanunla kurulması karar verilen , hükûmet programı gereğince yapı işlerini daha verimli şekilde idare etmek ve bununla ilgili kredileri sağlamak amacıyla 100. 000.000 sermayeli " Türkiye Emlâk Kredi Bankası " 1.Eylül. 1946 ' da kurulmuştur. (7)

1. Cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu ; 7 Eylül 1946 kararları

Recep Peker Hükûmeti, ülkenin idaresi ile beraber, ciddi bir ekonomik bunalımı da devralmıştır. Türk ekonomisinde 1946 ' ya gelinceye kadar , 1939 - 45 yılları arasındaki dönem bilindiği gibi İkinci Dünya Savaşı'nı kapsar. Cumhuriyetin kurulduğu yıllar ile 1939 yılı arasındaki devrede Türkiye gelişme yoluna girmişti. Bu devrede ekonomik alanda yapılanlar ve ulaşılan büyüme hızı azımsanacak seviyede değildir. Halbuki II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ülkenin ekonomik gelişmesi durmakla kalmamış , millî gelir azalmaya başlamıştır (8). Türkiye, bu altı yıl süren dünya savaşını, savaşmadan fakat silaha sarılmış bir halde geçirmiştir. Büyük bir orduyu hergün göreve hazır bir halde ayakta tutmak, hem büyük masraflara katlanmak, hem de yüzbinlerce üretim kolunun verimli işlerin dışında kullanılmayan bir halde tutulması ile sonuçlanmıştır (9). Millî gelir tahminlerine göre 1939 yılında, 1938 fiyatları ile 104 olan millî gelir indeksi , 1945 yılında 86'ya inmiştir. Böylelikle bu altı yıllık sürede millî gelir % 20 'ye yakın bir oranda azalmıştır (10).

(5) Nuran Dağlı - Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları (1920 , 1960), c. I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1988, s. 125.

(6) Ulus, 22 Ağustos 1946.

(7) Ulus, 2 Eylül 1946. Bugünkü adıyla Emlâk Bankası.

(8) Zeyyat Hatipoğlu, Gelişme İktisadı ve Türkiye' nin İktisadî Gelişimi, İ.T.Ü. Matbaası, İstanbul 1981, s. 62.

(9) Targan Hacim Çarıklı, Bretton Woods Antlaşması ve Türkiye, Ankara 1946, s. III.

(10) Hatipoğlu, a. g. e., s. 62.

Bu dönemde artan savunma ihtiyacı ve devletin gerekli malî imkânlarâ sahip olmaması Merkez Bankası'ndan borçlanma zorunluluğu doğurmuş ve bu borçları karşılayabilmek için Merkez Bankası emisyonu büyük ölçüde artarak ülkede önemli bir fiyat artışı başgöstermiştir (11).

Döviz rezervi açısından da , 1946' da olumsuz sinyaller görölmeye başlamıştır. Savaş döneminde ise Türk ekonomisi geniş ölçüde fazlalık veren , döviz ve altın stokları bulunan bir ekonomi özelliğinde idi. Zamanın istatistikleri incelendiğinde şu manzara ortaya çıkmaktadır ; Yeni dönemin başladığı 1946 yılı sonunda ülkenin toplam 65. 1 milyon sterlin rezervi ve 14 . 3 milyon sterlin dış borcu vardır. Dış ticarete cari işlemler dengesi savaş içinde sürekli olarak leyhte bakiyeler vermiştir. Fakat 1946' da başlayan dönem içinde ülkenin toplam dış ticaret hacminin daralmakta olduğu görölmektedir. Savaş sonrasındaki bu görünümü sadece savaş koşulları ile açıklamak mümkün değildir. Rezevlerde ve cari işlemler dengesinde sağlanan olumlu gelişmeler gerçekte yüksek maliyetler ile sağlanmıştır. Dış ticaret hacminde daralma , gelişmeye karşılık cari işlemler dengesinin olumlu bakiyeler vermesi ise savaş koşullarının zorunlu bi sonucudur (12).

Bu ekonomik göstergeler içinde, Türk ekonomisi Peker Hükümeti'nin kurulduğu günlerde, oldukça güç iktisadî sorunlarla karşı karşıya gelmiştir. Yaşanan büyük ekonomik bunalım , Peker Hükümeti'nin 7 Eylül 1946 kararları diye anılan tedbirleri alınmasında bir etken olmuştur. Bakanlar Kurulu bu tedbirleri 8 Eylül 1946 'da bir bildiri ile kamuoyuna doyumuştur :

- 1- İthalâta geniş mikyasta döviz tahsisi kararlaştırılmıştır.
- 2- Bu sebeple serbest dövizle ithal edilecek malların ithalindeki bütün sınırlamalar (plafon kontejyan miktarı gibi) kaldırılmıştır.
- 3- İthalâtçı birlikleri tarafından yapılan cins, vasıf ve fiyat kontrolleri kaldırılmıştır.
- 4- Rücû (geri dönme, vazgeçme) imkânı olan akreditiflerin serbest dövize ithal listesine dahil öteki mallara çevrilmesine müsaade edilecektir.
- 5- İthal talepleri ithalatçı birliklerin buldukları merkezlerde bulundurulacak bakanlık memurları tarafından hızla bakanlığa ulaştırılacaktır.
- 6- Siparişlerin halk ihtiyaçlarına göre ayarlanması tamamen ihracatçılarımızın takdirlerine bırakılmıştır.
- 7- İlgililer istedikleri bilgileri bakanlıktan ve İstanbul, İzmir, Mersin müracaat bürolarından alabilirler.

Aynı gün, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nda aşağıdaki bildireyi yayınlamıştır. Bankamız , hükümet 'le mutabık kalarak ve yasamızın 37 . maddesinin verdiği yetkiye dayanarak türlü yabancı dövizleri için yeniden aşağıdaki alım ve satım rayiçlerini (sürüm değerlerini) tespit etmiştir :

(11) a. g. e., s. 63.

(12) Nazif Ekzan, 1946 - 1958 - 1970 Devalüasyonları, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Yayınları, Ankara 1980, s. 8.

Paranın Adı	Alış Fiyatı	Satış Fiyatı
1 Dolar	280 Krş.	282, 80 Krş.
1 Sterlin	1128,40 "	1139,68 "
1 İsveç Frangı	77,88 "	78,66 "
1 İsviçre Frangı	67,20 "	67,87 "
1 Mısır Lirası	1157,33 "	11,74,69 " (13).

Görüldüğü gibi Türk parasının değeri yeniden ayarlanmıştır. Yapılan bu devalüasyonda gerçek anlamda iki sebep etken olmuştur ;

1- Kazanmak zorunda olduğumuz Anglo - Amerikan dünyası fiatlarıyla millî fiyatlarımız arasındaki önemli ayrılığın ihtiyacımızı zorlaştırarak bizi iktisadî buhranlara karşı karşıya getirmesi.

2- Bretton Woods Para ve Maliye Antlaşması ile ilgili sebepler (14).

Yukarıda açıkladığımız gibi 1939 - 1946 yılları içinde fiatlar dört misline yakın bir seviyede artmış, buna karşılık 1939 yılında 100 kabul edilen fiyatlar, A.B.D.'nde 148'e, İngiltere'de 178 seviyesine çıkmıştır. Savaşın önceki fiyatlara göre saptanan döviz kurları ile dış ticareti yürütmenin imkânsız olacağı meydandadır (15).

Bununla beraber 7 Eylül 1946 kararları salt paranın değerinin yeniden ayarlanması şeklinde ele alınamaz. Bu kararlar Türkiye'nin 1946'da başlayan yeni dönemdeki tercihlerin somuta indirgenmiş bir örneğidir (16). 7 Eylül 1946 devalüasyonu, Birleşmiş Milletler'in kuruluşu ve Bretton Woods Milletlerarası Para Sandığı gibi olgularla birlikte değerlendirilmesi gereken , ekonomik olması yanında siyasî amaçlar da taşıyan bir olaydır. Türkiye Bretton Woods Milletlerarası Para Sandığı (daha sonraları I.M.F.) sistemine katılırken , parasının yeni değerlerini kaçınılmaz olarak saptamak zorunda kalmıştır. Bretton Woods Para ve Maliye Antlaşmasının, I.M.F.'ye ilişkin hükümlerinden 20. maddenin 4. kısmının (j) bendinde aynen şu hüküm yer almaktadır ; " 31 Aralık 1945' den sonra âzâ olmak arzusunun izhar eden hükümetlerin paralarının başabaş kıymetleri 11. maddenin ikinci kısmının hükümleri mucibinden tayin edilecektir " 11. maddenin , 2. kısmında bulunan hüküm ise şöyledir ; " âzâlık, sandığı tayin edeceği zaman ve şartlar dahilinde diğer memleketlerin hükümetlerine de açık olacaktır. " Bu durumda Türkiye, T.L.'nin değerini yeniden tespit etmeden I.M.F.'ye başvurmuş olduğu takdirde , parasının yeni değerinin tayini işi I.M.F.'ye bırakılmış olacaktır. Bu nedenle Peker Hükümeti 7 Eylül 1946 günü T.L.'nin değerini 1 Dolar = 1.31 T.L.'den, 1 Dolar = 2.80 T.L.'ye düşürerek ve parasının değerini kendisi belirlemiş olarak sandığa (I.M.F.) giriş işlemlerini " *tekemmül* " ettirmiştir (17).

(13) Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950), Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s. 95.

(14) Ulus, 9 Eylül 1946.

(15) Hatipoğlu, a. g. e., s. 64.

(16) Ekzan, a. g. e., s. 7.

(17) Ekzan, a. g. e., s. 8.

Başbakan Reçep Peker bu zorunluluğu şöyle açıklamıştır , “ sistemi değiştirmemiş olsaydık dünya ticaret nizamı içinde ister istemez tecrit edilmiş bulunacaktık ” (18).

Bretton Woods para sistemine sağlam bir para ile katılmak ve aynı zamanda ihracatı teşvik etmek amacıyla , paramızın iç ve dış değerleri arasındaki farkı kaldıran Peker Hükûmeti, bu para ayarlanması sonucunda beklenen bazı olumsuz gelişmelere karşı bir takım tedbirler almıştır.

Kambiyo rayicini değiştirmekle beklenen T.L. 'nın değerini düşürme olayının (devalüasyonun) , ülkede yolaçabileceği en büyük tehlike , çok yüksek bir durumda olan fiyatların iç piyasa bakımından tekrar yükselmeğe başlaması idi. Bu ihtimâli önlemek için birçok önlem alınması gerekmiştir. Bu önlemlerin başında ithalâtı sınırlandıran tedbirlerin kaldırılması gelmiştir. Savaş nedeniyle konulan bu sınırlamaların kaldırılması ile beraber ülkeye büyük miktarda malın girmesi ve ithalâtçılar arasında rekabetin başlamasıyla fiyat artışlarının giderilmesi amaçlanmıştır (19).

Para ve fiyat konularında psikolojik etkenlerin önemini gözardı etmeyen Peker Hükûmeti , fiyatların kitle psikolojisi üzerinde yapacağı kötü tepkileri önlemek için de önemli kararlar almıştır. Altın fiyatlarında başgöstermesi mümkün olan yükselmeyi önlemek amacıyla Ziraat Bankası' nın serbest altın alım- satım yapması sağlanmış (20), bundan başka sanayi mamülleri ve tekel maddeleri satış fiyatlarında indirimler yapılmıştır (21). Ayrıca beklenen fiyat artışlarına karşı hükûmet memur maaşlarına zam yapmıştır (22). Ancak bu zamlar , fiyatlar üzerine yansımış ve maliyet fiyatlarına binmiştir. Hükûmet hayatı ucuzlatmayı samimi olarak isterken iki önemli şartı yerine getirememiştir. Bunlardan biri mal bolluğu sağlanması , diğeri de halkın hükûmete güvenidir (23).

Yetersiz olarak nitelendirebileceğimiz tedbirlerle , olumsuz sonuçları giderilmeye çalışılan 7 Eylül kararlarından kısa dönem içinde fazlasıyla olumlu sonuçlar beklemek imkânsızdır. Recep Peker bunu o günlerde “ 7 Eylül kararları denilen konu imanımın tam bir ifadesidir. Bu kararlar Türkiye' yi yakın bir İstikbalde güneşli ve ferahlı günlere muhakkak götürecektir. Bu bir hokkabaz bastonu veya mucizeli bir tertip değildir ” şeklinde ifade etmiştir (24). Ancak hükûmetin fiyat artışlarına , yani hayat pahalılığına karşı aldığı önlemler olumlu sonuçlar vermemiştir.

(18) Vatan, 12 Eylül 1946.

(19) Çarıklı, a. g. e, s. 206

(20) Ulus, 9 Eylül 1946.

(21) Örneğin Zeytinyağı Fiyatları 15 kuruş indirilmiştir. Bak ; Vatan, 25 Ekim 1946.

(22) Vatan, 1 Ekim 1946.

(23) Goloğlu, a. g. e, s. 97.

(24) Ulus, 2 Aralık 1946.

Hükümet kontrolünden kurtulan esas tüketim maddelerinin satışı birden yükselmiş, hayat pahalılığı artmış ve Temmuz 1946' da 2.805 olan geçim indeksi , aynı yılın sonunda 2.923 e yükselerek , daha da artmaya devam etmiştir (25).

O günlerde Ticaret Odası da hazırladığı bir raporda , hayatın pahalandığını, son iktisadî tedbirlerin tamamen halkın aleyhine netice vermeye başladığını , gıda maddelerinin fiyatının gün geçtikçe kabarmakta ve sabit gelirliler ile fakir halkın bundan en fazla müteessir olduğunu bildirmiştir. Ticaret Odası' nın meslek gruplarından aldığı raporlara göre , o zamana kadar elde edilen sonuçlara bakılarak , 7 Eylül kararları % 50 halkın aleyhine olmuş ve bütün mal fiyatlarında bir artış görülmüştür. Böylece 7 Eylül' e nazaran hayat pahalılığı % 20' ye yakın bir oranda artış göstermiştir (26).

7 Eylül kararlarının bir amacı da ihracatı arttırmaktı. Ülke kalkınması için uzun dönemli bir kaynak arama uğraşına girilmişti. Fakat devalüasyonun ertesinde yani 1947' de, 1930 yılından bu yana ilk kez dış ticaret açığı ile karşılaşılmıştır. 1947' de, bir önceki yıla oranla ihracatta sadece % 5 oranında bir artış olurken , ithalatta % 100 ' ün üzerinde artış olmuştur. Bu gelişmeye bağlı olarak dış ticaret dengesi 21 milyon dolar açık vermiştir. Bu eğilim ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Dış ticaretin 7 Eylül kararlarına uygun olarak giderek serbestleştirilmesi ile artan ithalat nedeniyle döviz rezervleri hızla erimeye , döviz taahütleri ise artmaya başlamıştır. Teknik anlamda devalüasyondan beklenen ihracatı geliştirme, gereksiz ithalatı, maliyetler nedeniyle kısma yönündeki beklentinin gerçekleşmediğini, ileriki yıllarda görülmüştür (27).

Bu kararlar yayımlanmadan önce piyasa tarafından duyulduğu söylentileri ise 7 Eylül' ün getirdiği bir başka eleştiri rüzgârıdır. Zamanın Ticaret Bakanı Atf İnan' ın bazı dostlarına kararı önceden duyurduğu ileri sürülmüştür (28).

Muhalefet olarak D.P., başından beri bu kararları birkaç açıdan eleştirmiştir. İddialarına göre , dünya piyasalarında ihraç mallarımıza karşı talep hızla artarken , paranın değerini düşürmek zararlıydı. İddiaların bir başkası ve daha önemli olanı , bu kararların fiyatların yükselmesine neden olacağı idi (29).

(25) Kemal Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul 1967, s. 152

(26) Vatan, 27 Ekim 1946.

(27) Ekzan, a. g. e., s. 43.

(28) Celal Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, İstanbul 19, s. 63.

(29) Vatan, 27 Ekim 1946, Celal Bayar' ın Kırklareli nutkundan.

D.P. adına Eskişehir milletvekili Ahmet Oğuz , T.B.M.M.' nde, 13 Kasım 1946' da, bir soru önergesi ile 7 Eylül kararlarını gündeme getirmiştir. Ahmet Oğuz'un hükûmetin almış olduğu kararları özellikle eleştirdiği noktalar ; paranın dış değerini ilgilendiren bu kararın geniş ve ciddi tetkikler yapılmadan girilmiş olduğu , kararların iç ve dış iktisadî şartlar gözönünde tutulursa zamanında alınmış sayılmayacağı , tedbirlerin memlekette hayat pahalılığını teşvik eder nitelikte olduğu ve bu girişimde ülke ekonomisinin elde edeceği kazancın , katlandığı ve katlanacağı külfetlerin yanında pek zayıf kalacağıdır (30).

D.P.' liler bu eleştirilerini , haklı gerekçeler de bularak Peker Hükûmeti iş başında kaldıkça devam ettirmiş , artan hayat pahalılığını, C.H.P. iktidarını yıpratmak için kullanmıştır.

2. Sendikalar kanunu

Recep Peker Hükûmeti'nin önemli icraatlarından biri de 20 Şubat 1947' de kabul edilen 5018 sayılı " *Sendikalar Kanunu* " dur. Daha önce , Cemiyetler Kanunu'nda sınıf menfaatine dayanan derneklerin kurulabilmesini öngören değişikliğin yapılması üzerine 1946 yılı başında serbestçe sendikalar kurulmuş ancak, altı ay sonra solcuların nüfuzu altına girdikleri gerekçesiyle bu sendikaların çoğu kapatılmıştı (31). Peker Hükûmeti ise , çıkardığı kanunla , sınırlı da olsa sendikaların ekonominin bir denge unsuru olarak tekrar açılmasını sağlamıştır.

Sendikalar kanunu tasarısı 25 Ocak 1947' de T.B.M.M'. ne sunulmuş, meclisin 20 Şubat 1947 tarihli toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir (32).

Meclis'teki görüşmelerde önce Diyarbakır milletvekili Vedat Dicleli sözalmiş , Avrupa' da kurulan sendikaların üç özelliğinin; yani kanunî, eşitlik hürriyet esaslarının yanına bu kanunla dördüncü bir vasıf olarak " *gayri siyasi* " olmasını eklediklerini söylemiştir (33). Gaziantep milletvekili Cemil Said Barlas, kanun tasarısının zamanından önce gelmiş daha olgunlaşmamış bir kanun olduğunu , acele hazırlandığını ama bununla beraber sendikaların siyasetle uğraşmasının yasaklanmasını memnunlukla karşıladığını açıklamıştır (34). D.P.'li Çanakkale milletvekili Suphi Batur, tasarıda işçi sendikalarına grev hakkı tanınmadığını , " bu hakkın tanınmamış olmasına rağmen grevin sağlayacağı imkânı temine mâtuf hiç bir ahkâmı da ihtiva etmediğini " ayrıca , sendikalar çalışma bakanlığının denetimine tâbi olacağından bu gibi sınırlamaların sendikaların gelişimini engelleyeceğinden dolayı sendikalar kurulması amacına ters düşüldüğünü söylemiştir. Tasarının olumlu yanının ise verilmek istenen " *milliyetçi ruh* " un olduğunu belirtmiştir (35).

(30) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, cilt 2, s. 29 - 32.

(31) Karpat, a. g. e., s. 267.

(32) Ulus, 26 Ocak 1947, 21 Şubat 1947.

(33) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, cilt 4, s. 295 - 297.

(34) a. g. d., s. 298.

(35) a. g. d., s. 300.

Bu eleştiriler üzerinde Çalışma Bakanı Sadi Irmak sözalmiş , dünyada sendikaların devlete karşı , devlet emrinde ve devletle beraber olmak üzere üç tip olduğunu , Türkiye' ye yakışacak olanın bu üçüncü tip olduğunu söyleyerek kanun tasarısının prensiplerini açıklamıştır. Bunlar ;

- 1- Hürriyet,
- 2- Meslekten olmayanların sendikaya girmemesi,
- 3- Sendikaalrın gayrî siyasî olması,
- 4- Sendikaların millî karakterde olmasıdır.

İşverenlerin tasarıya dahil edilmesinin sebebi de , devletin işveren ve işçi sınıfları arasında adaletli bir denge rolü oynaması içindir. Bakan , grevin yasaklanmasının ise bu tasarı ile değil , iş kanunu ile ilgili olduğunu , zira iş kanununun grev ve lokavtı yasakladığını açıklamıştır. Zaten grev ve lokavtın , " bir bakıma bir sınıfın kendi vasıtasıyla ihkaki hak etmesi demek olduğunu , bunun liberal ekonomi rejimlerinde belki yerinde bir tedbir olabileceğini fakat Türkiye' de devletçi bir rejim olduğundan bunun imkânsızlığını vurgulamıştır. Yine de bütün bunları sabit kararlar olarak arzetmediğini , iş kanununda değişiklikler yapılırsa , bunun görüşülebileceğini aksi halde grevden bahsetmenin bu aşamada bilvesile olacağını söylemiştir (36).

D.P. Grup Başkanvekili Fuad Köprülü bu kanun tasarısının Birleşmiş Milletler Anayasası ile bir taahhüt altına girmiş olmağımızın bir gereği olarak hazırlandığını , oysa meclise bir kanun getirirken bunun herşeyden önce ülke ihtiyaçlarından kaynaklanması gerektiğini , grev hakkının bulunmamasının da yanlış olduğunu belirtmiş , " eğer grev hakkı tanımıyorsak , kabul etmiyorsak sendika kanununun hikmeti vücudu o almaz " demiştir. Kanunun millî bir ruhla yapılması ve siyasî gayelerin sendikaya girmesinin yasaklanmasını ise doğru ve yerinde bulmuştur (37).

Nerticede işçileri, adelet ve çalışma komisyonlarının çalışmalarıyla hazırlanan 13 maddelik tasarının tümü , T.B.M.M.' nde 20 Şubat 1947' de kabul edilmiş (38) ve 26 Şubat ' ta Resmi Gazete' de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir (39).

Bu kanunla sendikalar için gerekli görülen bazı sınırlamalar getirilmiştir. Sendikalara üyeleri adına " *umumî mukaveleler* " aktedebilme hakkı öngörüldüğünden toplu sözleşme hakkı doğmuş gibi görünmekte ise de , gerçekte grev yasağının devam etmekte olması nedeniyle, bu hakka ilişkin hükmün fiilî bir önem taşımadığını

(36) a. g. d., s. 300 - 303.

(37) a. g. d., s. 305 - 306.

(38) a. g. d., s. 324.

(39) T.C. Resmi Gazete, 26 Şubat 1947.

söyleyebiliriz. Öte yandan kanunun beşinci maddesi ile sendikaların siyasetle uğraşmasının yasaklanmış olması genel olarak sendikaların faaliyet alanının sınırlanmasından ciddi olarak işlev görev bir unsur oluşturmuştur. Ayrıca aidatların toplanmasında kaynaktan kesme yönteminin öngörülmesi olmaması , sendikaların malî bakımdan güçlenmede yararlanabilecekleri bir kolaylıktan yoksun kalmaları sonucunu doğurmuştur. Bu kanunun kabul edilmesi sırasında dikkati çeken bir nokta da , Peker hükûmeti ile D.P muhalefetinin " *siyasetle uğraşma* " yasağının kabul edilmesinde görüşbirliği halinde olmalarıdır. (40)

(40) Alpaslan Işık, " Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı " C.D.T.A., c. VII, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s. 1829.

D – Eğitim ve kültür alanındaki gelişmeler

Recep Peker' in Başbakanlığı döneminde eğitim ve kültür alanına , ülkenin içinde bulunduğu değişime açık şartların yansımaları olmuştur. Dönemin özelliği gereği , birbiriyle sürekli çatışan , birbirinin silahlarını elinden almaya çalışan iki büyük parti , eleştiri konusu olan eğitim kurumlarını ve prensiplerini halka hoşgörünebilecek şekilde ele almışlardır. En çok tartışılan konular " *köy enstitüleri* " ve " *din öğretimi* " dir. C.H.P. bu konularda D.P.' nin eleştirilerini belki haklı bulduğundan , belki de halk isteği için " ıslah " formüllerini uygulamaya geçirmiştir.

1. " Hükûmet programı " nda eğitim ve uygulamalar

Recep Peker 14 Ağustos 1946' da T.B.M.M.' nde okuduğu hükümet programının " *milli eğitim* " kısmında, öğretimin her kademe ve nevindeki ve gençlerimize Türk İnkılâbının ana fikirlerinin benimsetilmesi , Türk mefahirinin öğretilmesi öğretim ve eğitim çalışmalarının esası olacaktır. " demiştir (1).

Gerçekten Recep Peker icraatı boyunca , eğitim ve kültür konularında tıpkı Atatürk gibi " *millî duygu* " yu ön plana çıkaran konuşmalar yapmıştır.

" Hükûmet programında " *öğretmen yetiştirme* " meselesine de değinilmiştir ; öğretimin her derecesi için ihtiyacı karşılayacak sayıda ve ehliyetinde öğretmen yetiştirme işini dikkatle gözönünde bulunduracağız. Bu maksatla öğretmen okullarımızın teşkilât ve programlarında ihtiyacın bugünkü şekline uygun düzenlemeler yapılacaktır " (2).

Recep Peker Hükûmeti bu konu üzerinde çalışmış, öğretmen okullarını " eğitim enstitüsü " haline getirmeyi, ilk olarak İstanbul, Balıkesir ve Ankara' da üç enstitü kurmayı kararlaştırmıştır. Buna göre, enstitülerin İstanbul' da " *Öğretmen Okulu* " , Balıkesir' de " *Necatibey Öğretmen Okulu* " , Ankara' da da " *Gazi Terbiye Enstitüsü* " adlarıyla kurulması öngörülmüştür (3).

Yine hükûmet programında yer alan " Liseleri bitirip olgunluk imtihanlarını vermiş olan gençlerin , burslu veya yatılı alanlara ait müsabaka dışında , Üniversite fakültelerine ve yüksek okullara girebilmelerini önleyen kayıtlar ve imtihanlar kaldırılacaktır" (4). cümlesi hayata geçirilmiş, 23 Eylül 1946' da, toplam 4950 öğrencinin gireceği üniversitelere olgunluğu başarı ile vermiş olan gençlerin imtihansız kabul edilmeleri esası kabul edilmiştir (5).

(1) Nuran Dağlı - Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları, (1920 - 1960), c.I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988, s. 130.

(2) a. g. e., s. 131.

(3) Ulus , 19 Eylül 1946.

(4) Dağlı - Aktürk , a. g. e., s. 131.

(5) Ulus, 24 Eylül 1946.

Programda " üniversitelerimize verilmiş olan özerklik içinde gelişmelerine dikkat edeceğiz " (6) denilmesine rağmen, Recep Peker hükûmeti " *komünist faaliyetlere karşı önlemler* " çerçevesi içinde buna uygun düşmeyen girişimlerde bulunmuştur. Ankara Üniversitesi' nin Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi'nde halk bilimcisi Profesör Pertev Naili Boratav, sosyolog Doçent Dr. Behice Boran ve Profesör Niyazi Berkes' in de aralarında bulunduğu sol eğilimli öğretim üyeleri Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer tarafından görevden alınmışlardır. Üniversitelerarası Kurul' un bu kararları bozması dahi sonucu değiştirememiş, bakan Sirer, adı geçen öğretim üyelerini, bu defa bütçe yasasındaki kadrolarını kaldırarak üniversite dışı bırakmıştır (7).

Millî Eğitim Bakanı' nin bu kararları almasında Ankara' da milliyetçi üniversite öğrencileri tarafından yapılan sol aleyhtarı gösterilerin de etkisi olmuştur. 6 Mart 1947 ' de Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi' nde toplanan gençler, Ulus Meydanı' na gelerek " Kahrolsun kızıklar , kahrolsun komünistler " diye bağırılmışlar, üniversite rektöründen bazı isteklerde bulunmuşlardır ; mukaddes kürsüden mukaddesat aleyhine konuşulmaması, okullara aldırılan Yurt ve Dünya dergisinin toplattırılması ve bunu çıkarıcıların yapılacak muhakeme sonuna kadar nezaret altında bulundurulması bunlar arasındadır (8). Burada da görüldüğü gibi , o dönemde üniversite gençliği arasında " *milliyetçilik* " olgusu yükselen bir değerdir.

2. III. Millî eğitim şûrası

Recep Peker Hükûmeti döneminde, 2- 10 Aralık 1946 tarihleri arasında 3. Millî Eğitim Şûrası toplanmıştır.

Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, şûranın gündeminde altı madde bulunduğunu , " bunlardan ilk dördünün doğrudan doğruya meslekî ve teknik öğretim kurumlarının teşkilâtına , programına ve yönetmeliklerine müteallik bulunduğunu , yani III. Millî Şûrasının çalışmalarında ağırlık merkezini meslekî ve teknik öğretim meselelerinin teşkil edeceğini " açıklamıştır (9).

Şûra' da, Millî Eğitim Bakanı' nin açıklamalarına paralel olarak sanat ve ticaret okulları programlarının iş hayatına uyucak biçimde düzenlemesi, bu okullarda atölye ders saatlerinin artırılıp, kültür derslerinin azaltılması temel konular olarak ele alınmıştır (10).

(6) Dağlı - Aktürk , *a. g. e.*, s. 131.

(7) Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş , Altın Kitaplar Yayınevi , İstanbul 1981 , s. 349.

(8) Vatan , 7 Mart 1947.

(9) Ulus , 3 Aralık 1946.

(10) Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul 1993, s. 349.

Bunun yanında Şûra' da, daha önce kararlaştırılan ilköğretmen okullarının iki yıllık öğretim veren yüksek dereceleri eğitim enstitüleri haline dönüştürülmesi plânı, ittifakla kabul edilmiştir (11).

Ayrıca öğretmen ve öğrencilerle ilgili mevzuatın o günün şartlarına uyarlanması ve aile ile okulun işbirliği yapması konuları da incelemiştir. Bu şûradan sonra, Türkiye' de ilk olarak okul - aile birlikleri Recep Peker Hükûmeti döneminden itibaren kurulmaya başlanmıştır (12).

3. Din öğretimi sorunu

Çok partili dönemin ilk yıllarında en çok tartışılan konulardan biri, Türkiye' de dinin ihmâl edilmiş olduğudur. C.H.P. içinde de, muhalefetin daha çok propaganda ettiği, bu düşünceyi taşıyanlar vardır. Bunların başında Hamdullah Suphi Tanrıöver gelmiştir. Recep Peker, başbakanlığı süresince, C.H.P.' nin kuruluşundan itibaren ortaya koyduğu klasik laiklik anlayışını savunmuş, her defasında Hamdullah Suphi Tanrıöver' e bu anlayışla karşılık vermiştir. Denilebilir ki hem C.H.P. grubunda ve C.H.P. Divan' ında, hem de T.B.M.M. Genel Kurul' unda " *din öğretimi* " söz konusu olunca Peker ve Tanrıöver' in fikirlerinin çatışması izlenmiştir.

T.B.M.M.' nde 1947 yılı bütçe görüşmelerinde , 23 - 24 Aralık 1946 ' da Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi görüşülürken " *okullarda din öğretimi* " meselesi gündeme gelmiştir. D.P. milletvekilleri o günlerde " *psikopat suçlaması* " nedeniyle toplantıları boykot ettiklerinden, görüşmeler sadece C.H.P.' liler arasında olmuştur.

Millî Eğitim Bakanlığı bütçesi hakkında ondört milletvekili sözalmiş, bunlardan Muhittin Baha Pars (Bursa) ve Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul) dinî öğretim konusuna değinmişlerdir. Muhittin Baha Pars, " ... Bir cemiyetin selâmeti için bazı mukaddesata daha çocukken alışmak ve onu hurafelerden mütecerrit olarak bilmek lazımdır. Yeni solcu dinler belirdi. Vicdanları boş bulurlarsa bu dinler girerler. Vicdanlar , kalpler de vatandaşlar gibidir. Eğer boş bırakılırlarsa onları düşman işgal eder. Biz bu yeni dinlerden korkmuyoruz da, kendi dinimizden korkuyoruz... Fakat dinlerin ahlâk kısımları vardır, her çocuk, her genç, bunu yakından bilmeli ve bir mukayese yapmak imkanını bulmalıdır " (13). diyerek konunun tartışma zeminini oluşturmuştur. Muhittin Baha Pars' ın bu yumuşak girişinden sonra , Hamdullah Suphi, birkaç milletvekilinin konuşmasının ardından kürsüye gelerek bu konuda daha bir cesaretle ve açıklıkla konuşmuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver, cumhuriyet Türkiye' sinde millî eğitim sahasındaki Türk terbiyesinin kendi gençliğine hangi terbiyeyi vermek istediği konusunda kolay cevap vermenin mümkün olmadığını belirterek konuşmasına başlamıştır. Türk gençliğine biri milliyet, biri din hürmeti,

(11) Ulus , 11 Aralık 1946.

(12) Ulus , 15 Şubat 1947.

(13) T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c.III, s. 428.

diğeri de mümkün olmasa da, komünizm gibi içtimâî ve siyasî imanın telkin edilebileceğini söylemiştir. O zamana kadar milliyet imanının verilmeye çalışıldığını ama bunun da çok karmaşık olarak yapıldığını anlatarak "zavallı Türk gençliği benim karşıma gelir de , bu seksen türlü tarif arasında ben bunlardan ne anlayayım derse vereceğim cevap yoktur." şeklinde konuşmuştur. Hamdullah Suphi Tanrıöver şöyle devam etmiştir ; "arkadaşlar mazinin , ecdadın hürmetini tekrar çocuklarına telkin etmeğe başlamak lazımdır... O halde Türk milletinin gençliği terbiye edilirken manevî esaslara el uzatmamız lüzûmu aşıkardır. Bazı müesseselerin bir müddet ihmal edilmesi , ilanihaye ihmal edilmesi için bir hak teşkil etmez... Memlekette komünizm cereyanları vardır... Yanımızda Yunanistan topraklarında aynı facianın şahidi olduk. Birgün Türk vatanı üzerinde aynı felakete düşmemesi için, yeni yetişecek çocukların ruhuna dikkat etmeliyiz. Bizi en müşkil zamanlarda ayakta tutmuş olan dinimiz, milliyetimiz ve tarihî şuurumuzdur. Bu kuvvetlerle... komünizm yollarını tıkamış oluruz " (14).

Hamdullah Suphi Tanrıöver' den sonra bir milletvekili konuşmuş, daha sonra Başbakan Recep Peker, dinî öğretimin gündeme getirilmesi üzerine söz almıştır. Başbakan , çok veciz bir şekilde bu konudaki görüşlerini ifade etmiştir. Konunun "Türk inkilâbının temel taşlarına dayanan mefkûrevî bir takım esasların birlikte icabettirecek önemde " olduğunu söyleyerek öncelikle "Türkiye ' de dinin birçok yerlerde hâlâ mevcut olduğu gibi cemiyeti tahrip edici mahiyetten temizlenerek , cemiyet için zarar verici halden çıkarak dünyevî sefil hesaplara alet olmaktan çıkmış ulvî ve semavî mevkiini almış " olduğunu belirtmiştir. Devletin vicdan hürriyetini inkilâbın en önemli eseri olarak savunduğunu söyleyen Recep Peker, komünizm gibi sosyal zehirlere karşı korunma vasıtasının sadece ve sadece millet duygusunda ibaret olduğunu vurgulamıştır. Başbakan şöyle devam etmiştir ; "Komünizm denen bir içtimâî zehirden bünyeyi korumak için onun yanından yavaş yavaş genişleyecek bir şariat hayatının ikâmesi ihtimalini bir tedbir diye düşünmek aşağı yukarı bir öldürücü zehirin laakâl onun kadar öldürücü olan başka bir zehirle tedavi edileceğini zannetmekten ibarettir... Türkiye'de gizli din tedrisatının yasak oluşu , sadece iznin fesada alet edilmesini önlemek içindir... Bizi kaçınmak istediğimiz tehlikeli cereyanlara karşı koruyacak esaslı manevî kuvvet milliyet anlayışdır" (15).

Görüldüğü gibi Recep Peker, Türkiye Cumhuriyeti' nin din anlayışı konusunda vereceği en küçük bir tavize dahi karşıdır. Onun için çözüm yolu mevcut milliyetçilik anlayışdır.

Okullarda din öğretimi konusu , D.P. I. Büyük Kongresi'nden sonra toplanan C.H.P. Büyük Divanı' nda da gündeme gelmiştir. 26 Ocak 1947 ' de C.H.P. Divanı , bu konunun daha fazla aleyhte propaganda aracı olmaması için , gerekli düzenlemeleri yapması için hükûmete yetki vermiştir. C.H.P Divanı' nda okullarda din öğretiminin

(14) a. g. d., s. 437 - 440.

(15) a. g. d., s. 444 - 446.

tartışılması ülke içinde fazla bir tepki uyandırmamıştır. Yalnız o günler Zincirli Hürriyet adlı bir dergi çıkaran Mehmet Ali Aybar, C.H.P ' lilerin liberal olmakla D.P' yi çözmeye çalışırken, siyasî amaçla dine de dönmekte olduklarını belirterek , " bu ana kadar inkılâpçılığı ve laikliğiyle övünen bu parti politik yaşamının en kritik döneminde , kurtuluşunu dine sarılmakta buldu " diye yazmıştır (16).

1947 kış aylarında konu tartışılmaya devam edilmiştir. 7 Mart 1947'de İstanbul' da, Marmara Lokali' nde, " *Okullarda din öğretimi kabul edilmeli mi ?* " konulu bir panel düzenlenmiştir (17).

13 Mayıs 1947 ' de C.H.P. Meclis Grubu toplantısında , Seyhan milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir' in " *dinî neşriyatın siyasete alet edilmekte olduğu* " hakkındaki önergesi üzerine görüşmeler yapılmıştır. Söz alan Hamdullah Suphi Tanrıöver bir süre önce Parti Divan' ında atınan kararların henüz tatbik sahasında eseri görülmediğini belirtmiştir. Ayrıca Hamdullah Suphi Tanrıöver , imam - hatipleri yetiştiren bir kurum olmadığını, bunlar yetiştirilirse hem halkın dinî duygusunun takviye edileceğini, komünizm karşısında yegâne dayanağımızın millîyet olduğuna göre, böylece millî varlığın da takviye edilmiş olacağını , bunlardan başka bir de, İlahiyat Fakültesi' ne ihtiyaç olduğunu söylemiştir.

Recep Peker cevabında, üniversite ' de bir İlahiyat Fakültesi bulunmamasının bir eksiklik olduğunu kabul ettiğini, fakat bu eksikliğin söz konusu fakülteye öğrenci bulunamamasından ileri geldiğini, daha önceleri böyle bir fakültenin olduğunu, buradan çıkanların sağlam bir meslek bulamadıklarından kapandığını, bu bakımdan böyle bir fakülte kurup çıkanları devlet bütçesinden beslemek imkânının bulunmadığını açıklamıştır. Ayrıca eski şeriat an'anelerini tekrar memlekete getirecek abide ve din yaratamayacaklarını , imam - hatip yetiştirmek için de okul açıldığını ve yine öğrenci bulunamadığını, birgün imamlık ve hatiplik bir meslek haline gelirse bunları yetiştirecek kurumun da meydana geleceğini , fakat bunun için bir " *cemiyet - i islamiye* " kurmayı da kabul edemeyeceklerini belirtmiştir. Zira cemiyet - i İslamiye' nin yine şeriat isteklerini ortaya çıkaran ve inkılâp esaslarını tehlikeye koyan bir yol olduğunu söylemiştir. Recep Peker, hükümetinin kararını ise şöyle açıklamıştır ; " Dinî tedrisat mekteplerde olamaz . Hariçte devletin kontrolü altında olur . Gizli tedrisat yapmağa da müsaade olunamaz. "

Recep Peker, okul dışında ve kontrollü bir dinî öğretime evet, okul içinde kesinlikle hayır derken , aynı zamanda yaptığı açıklamalardan, Hamdullah Suphi Tanrıöver' le arasında dine ve milliyete bakışları açısından farkların olduğu görülmektedir.

(16) Feroz Ahmad , Demokrasi Sürecinde Türkiye, Türkçeye çeviren : Ahmet Fethi, Hil Yayın , Ağustos 1994 , s. 38.

(17) Ulus , 8 Mart 1947.

Recep Peker, dini milliyet unsurlarından biri saymamakta ve müslümanlıktaki din anlayışının şeriat anlayışından ayrılmasının imkânsız olduğunu düşünmektedir. Hamdullah Suphi Tanrıöver ise, tam tersine, dini milliyet unsurlarından biri olarak anlamakta, teamül halinde olan ve şeriatı bir tarafa bırakan bir islâm anlayışını savunmuştur (18).

C.H.P. içinde " muhafazakar - liberal " diye nitelendirebileceğimiz kişilerin ısrarı, Recep Peker' in icraatın başı olarak direnmesi neticesinde , dinî öğretim konusunun , Başbakan' ın sınırlarını çizdiği formülle resmîyet kazandığı görülmüştür. Yani, dinî öğretim ancak okul dışında ve devletin kontrolü altında yapılabilecektir.

Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı , 2 Temmuz 1947' de aşağıdaki tebliği yayınlamıştır ;

" Medenî haklara sahip yurttaşlar 789 sayılı Maarif Teşkilâtı Kanunu' nun 4. maddesi gereğince M.E.B.' dan izin almak şartıyla islâm dininin akidelerini ve ibadetinin esaslarını öğrenmek isteyen çocuklara , bunları öğretmek maksadıyla din bilgileri dersaneleri açabileceklerdir.

... Din bilgileri dersaneleri yurdun ancak ilkokulu bulunan yerlerinde açılabilir ve bu dersanelere devam edecek çocuklarda ilkokulu bitirmiş olmak şartı aranacaktır. Bu dersanelere yazılmak, devam etmek tamamiyle yurttaşların kendi arzu ve isteklerine bırakılmıştır.

Din bilgileri dersanelerinde ancak hükümetçe onaylanmış program tatbik olunacak , bu program dışında öğretim yapılmayacak ve Türkçe' den gayri bir dil öğretilmeyecektir... Öğrencilere belletilecek Kur'an sûreleriyle, dualar Türk harfleriyle yazılmış bulunacaktır.

Din bilgileri dersanelerinde tatbik edilecek programlarla okutulacak kitapların, İslâm dininin mezhep ve tarikatlar üstünde müşterek olan akidelerini tanıtır ve telkin eder mahiyette olmasına dikkat olunacaktır.

Dershane, siyasî maksatların elde edilmesi için alet olarak kullanılmak istendiği veya öğretimde islâm dininin akidelerini ve ibadetin usûl ve şekillerini öğretmek amacı dışında herhangi bir faaliyete sapıldığı takdirde, derhal kapatılacak ve sorumluları hakkında kanun kovuşturması yapılacaktır.

(18) Asım Us , Asım Us' un Hatıra Notları , (1930 - 1950) , Vakit Matbaası , İstanbul 1966 , s. 708 - 709.

Din bilgileri dershanelerine öğretmen yetiştirmek ve imam - hatiplik hizmetleri için eleman hazırlamak maksadıyla yurttaşlar din seminerleri dahi açabilirler.

Seminerler ortaokul öğretimine dayanacak ve ortaokul mezunlarına 5 , lise mezunlarına ise 2 yıllık öğretim verecektir. Dershanelerdeki kurallar seminerler için de geçerli olacaktır.

Yukarıda esasları içeren yönetmelik önümüzdeki ders yılından itibaren geçerli olacak, ayrıca kitap ve program da hazırlanacaktır " (19).

Anlaşılacağı üzere C.H.P.' nin vermeğe hazır olduğu tavizler , Recep Peker' in müdahalesiyle önlenmiş, devletin laiklik prensibi zedelenmeden dinî öğretim yapılması konusunda hassas davranılmıştır.

4. Köy enstitülerinde " ıslah " ın başlaması

Köy enstitüleri, köy kökenli, sadece köye yararlı olabilecek, teorik öğretimle beraber, ondan daha çok pratiğe önem veren öğretmenler yetiştirmek ve böylece köylerimizin eğitim sorununu çözmek amacıyla 17 Nisan 1940 tarihli ve 30803 sayılı kanunla kurulmuştur. Kurulmalarında Millî Eğitim Bakanlarından Hasan Ali Yücel ve dönemin İlköğretim Genel Müdürü İsmail Hakkı Tonguç' un rolleri önemlidir. Çoğu şehirlerden uzakta ve kırsal kesimlerde bulunan bu okulların sayısı incelediğimiz Recep Peker döneminde yirmidir (20).

Recep Peker' in Başbakanlığı ve Reşat Şemsettin Sırer' in Millî Eğitim Bakanlığı, köy enstitülerinin " ıslah " ının başlangıcıdır. 1950 - 1954 yılları da kapanış evresi olacaktır (21).

Çok partili yaşama geçildikten sonra köy enstitülerinin adeta " dramı " başlamıştır. Artık bu okullara hayranlık duyulan devre kapanmış , enstitülerin birer umacı gibi görülmesi devri açılmıştır. Başta muhalefet partisi olmak üzere , iktidar içinde de karşıtları belirlemiştir (22).

C.H.P.' nde, kırsal kesimle bağlantısı olan güçler bile köy enstitüleri karşısında tavır koymuşlardır (23). Köy enstitülerine ilişkin, 1946 ' dan önce olumsuz yazılara

(19) Ulus , 3 Temmuz 1947.

(20) Akyüz , a. g. e., s. 339.

(21) Şevket Gedikoğlu , Evreleri Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri , İş Matbaası ve Ticaret , Ankara 1971 , s. 3 - 4.

(22) Hıfzırahman Raşit Öymen , " Köy Enstitülerinin Kuruluşunun Tarihi ve Problemleri " yy. dt. 1980 , s. 45 - 46.

(23) Murat Katoğlu , " Cumhuriyet Türkiye' sinde Eğitim, Kültür, Sanat " , Çağdaş Türkiye (1908 - 1980) , c.IV, Cem Yayınevi , İstanbul 1990, s. 407.

rastlanmaması ilginçtir. 1946 seçim propagandası ve seçimlerden sonra bu kurumlarda millî duygu eksikliği ve ülküsüzlüğün varolduğu , kitaplıklarında aşırı sol kitapların bulunduğu , din düşmanlığı yapıldığı yolunda eleştiriler yapılmıştır (24).

Seçimlerden sonra kurulan Recep Peker Hükûmeti'nin programında bu eleştirilerin dikkate alındığının ve bu konuda çalışmalara başlanacağıın işaretleri verilmiştir. Programda "Köy enstitülerinden çıkan gençlerin kendilerinden beklenen hizmeti başaracak surette bilgi ve tam bir milli duygu içinde yetişmelerine dikkat edilecektir." denilmiştir (25).

Recep Peker kabinesinde, Hasan Ali Yücel' e köy enstitüleri nedeniyle yapılan solculuk suçlamaları dolayısıyla Millî Eğitim Bakanlığı görevinin tekrar verilmediği, onun yerine muhalefetin bu kurumlar aleyhine yönelttikleri hücumları etkisiz bırakacak önlemler alması için Reşat Şemsettin Sirer' in getirildiği söylenmektedir (26). Gerçekten onun bakanlığı süresince, eleştirilen noktaların birer birer ıslahına girişildiği görülmüştür.

28 Kasım 1946' da, Ankara' da Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi' nde , Reşat Şemsettin Sirer' in başkanlığında bir " köy eğitimi konferansı " toplanmıştır. Bu konferansta köy okullarının inşaatı meselesi ve öğretmenlerin geçimi için arazi tahsis edilmesi konusu gündeme alınmış , bu konuda yapılması düşünülen değişiklikler görüşülmüştür (27).

T.B.M.M.' nde 1947 yılı Millî Eğitim bütçesi görüşülürken, köy enstitülerinden sözaçıldığında önemli tartışmalar olmuştur. 23 Aralık 1946 ' taki bu görüşmelerde eleştirilerin çok yönlü olduğu görülmektedir. İsmail Hakkı Baltacıoğlu (Kırşehir), köy enstitüsü davasının doğru, realist, yerli ve parlak olduğunu ancak amacına ulaşamadığını , gezdiği köylerde ilçelerde köy enstitülü çocukların ziraat tekniği, demircilik tekniği , marangozluk tekniği bakımından köydeki ustalardan daha geri olduğunu gördüğünü söylemiştir (28).

Nurettin Ünen (Çanakkale), köy enstitü' lerinden mezun olanların okullarda idareci olmasını eleştirmiş , "... Köy enstitüsünden mezun olan talebe müdür oluyor, faraza ben bir köyde öğretmendirim, bir talebemi köy enstitüsüne gönderdim. Bu zat

(24) Gedikoğlu , a. g. e., s. 265.

(25) Dağlı - Aktürk , a. g. e., s. 131.

(26) Fiy Kirby , Türkiye' de Köy Enstitüleri , Ankara 1962 , s. 337 ; Mahmut Goloğlu , Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950) , Kaynak Yayınları , İstanbul 1982 , s. 177.

(27) Ulus , 29 Kasım 1946.

(28) T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c.III, s. 391 - 392.

beş sene sonra çıkıyor geliyor bana , hocam mühürü ver diyor , ben başöğretmen oldum... Hülâsa köy enstitülerinin programları baştan aşağı yeniden incelenmelidir ve köy enstitülerine daha yetkili öğretmenler tayin edilmelidir. " demiştir (29).

Muhsin Adil Binal (Konya), enstitülere öğretmen yetiştirmek için açılan ve solcuların sokulduğu iddia edilen Hasanoğlan köy enstitüsünün, bu okullara öğretmen bulmak imkânı mevcut iken fazladan kurulan bir kurum olduğu söylemiştir (30). Eminittin Çekiöz (Balıkesir) , " ... Köy enstitüleri seçim esnasında maalesef siyasete vasıta olmuşlardır... Köy enstitüleri memleketin hayat damarıdır. Ama işin başlangıcında bazı hatalar yapılmış... talebe alınırken iyi seçilmemiş, binalar yapmağa zorlanmış " demiştir (31). Köy enstitülerine en sert eleştiriler Emin Soysal (Maraş) ' dan gelmiştir ; " Köy enstitülerinin bugünkü arızaları ve birçok masraflara ve emeklere rağmen ıslaha muhtaç tarafları bulunması acelecilikten ileri gelmiştir... İş terbiyesi prensibinin Köy enstitülerine tatbikâtında Eğitim Bakanlığı büyük hatalar yapmıştır ve bu işle ilgili daire iş terbiyesi prensibini tamamen amelelik şeklinde gayri pedagojik manada olarak binlerce çocuğu ve hatta öğretmeni sakat yetiştirmişlerdir. İşte köylerde gördüğümüz sakatlıkların başlıca sebeplerinden birisi de budur " (32). Gezdiği Enstitülerdeki tespitlerini de anlatmıştır ; " Savaştepe köy enstitüsü'nde ... bir çocuk önünde bir paket duruyor. Bu nedir oğlum , aç şunu bakalım dedim (Ne ilginç tesadüftür ki tam Emin Soysal oradayken postadan paket geliyor) Açtı , içinden beş adet sosyalist Mücadele ve Marksizm adlı kitap çıktı. Paketi aldım. Kitap mektebin kooperatif namına gönderiliyor... Bu kitabın gittiği mektepte talebeleri imtihan ettim. İnönü Muharebesi nerde olmuştur dedim bilemediler... Meselâ Arifiye köy enstitüsünde, Savaştepe köy enstitüsünde talebeler, analarından babalarından izin bile almadan, mektepte ders görülürken nişan merasimi yapılıyor. Kanunu Medenimizde aile nedir ? ... Arkadaşlar mülkiyeti yıkmak istiyorlar. Mülkiyet bizim köylünün can damarıdır... bunların yapmak istedikleri diğer bir meselede proleterya sınıfı teşkil ederek şehirliyi ve köylüyü , şehirli ameleyi ihtilâlê sevkedecek gayeler taşımaktadırlar " (33).

Milletvekillerinden sonra kürsüye gelen Reşat Şemsettin Sirer Köy Enstitülerinin hangi ihtiyaçlardan doğduğunu anlattıktan sonra, hükümet programındaki, enstitülerin daha millî hale getirileceği cümlesinin süs olsun diye konmadığını söylemiştir (34).

(29) a. g. d., s. 397 - 396

(30) a. g. d., s. 401.

(31) a. g. d., s. 434.

(32) a. g. d., s. 441.

(33) a. g. d., s. 449 - 450.

(34) a. g. d., s. 457 - 458.

Reşat Şemsettin Sirer " Köy enstitüleri büyük , derdimizi , davamızı halledecek olan müesseselerdir ve bütün ümitlerimizin bağlandığı müesseselerdir. " (35) demekle beraber , onun devam ettirmek istediği bir isim , bina olarak köy enstitüleri olmuştur. " İslah " ın içeriğinin ne olacağı bilinmeden birçok kimseler ıslah fikrini alkışlamışlardır. Enstitülere saldırıların başlamasıyla birlikte C.H.P.' nin fırsatçıları da hemen " ıslahatçı " tavrını almışlardır (36).

Reşat Şemsettin Sirer' in ıslahatının ilk aşaması olarak İsmail Hakkı Tonguç İlköğretim Genel Müdürlüğü'nden, Talim Terbiye Kurulu üyeliğine atanmıştır. Enstitü direktörleri ve öğretmenlerinin bir çoğu görevlerinden alınarak, yerlerine o zamana kadar süregelen yöntemlerin dışında, merkezden atanan kimseler görevlendirilmiştir (37).

Bakan' ın çıkardığı yönetmelik ve genelgeler köy enstitülerine yapılan suçlamaları doğrulayan , köylüde böyle bir intibanın uyanmasına neden olan bir özellik göstermektedir.

19 Şubat 1947 tarihli ve 5012 sayılı kanunla kadınlar eğitim seferberliği mükellefiyetinden istisna edilmiştir (38). Bu dönemde köy enstitüleri hakkında resmen hazırlanmış ve işlenmiş yönetmelik mahiyetindeki ilk belge 29 Nisan 1947 tarihli toplam 184 maddelik yönetmeliktir. Bu yönetmeliğin 2. ve 4. maddelerinde " eğitim yolu ile değişecek olanın köy toplumu değil , köy toplumuna kendini uydurmak üzere değişecek olan eğitimin olduğu " vurgulanmıştır. Bu yönetmeliğin uygulanması hakkında gönderilen 9 Mayıs 1947 tarih ve 11161 sayılı genelgede de erkek ve kız öğrencilerin ders çalışma yerlerinin ve öyle bir durum söz konusu olmadığı halde yatakhaneleri'nin ayrılması istenmiş, böylece erkek ve kız öğrencilerin birbirinden ayrılması isteği yerine getirilmiştir (39).

20 Mayıs 1947 genelgesiyle serbest okumalar güdüm altına alınmış , kitaplıklar komisyonlarca taranmıştır. Yine mayıs ayı içinde enstitülerde çalışan yüksek kısım çıkışlı öğretmenler, buralardan uzaklaştırılmak amacıyla topluca askere alınmışlardır (40).

18 Haziran 1947 ' te 441 sayılı Tebliğiler Dergisi'nde yayınlanan 6/14382 sayılı genelge ile birden fazla öğretmenli köy okullarında başöğretmen olarak tayin edilmiş,

(35) a. g. d., s. 461.

(36) Gedikoğlu , a. g. e., s. 320.

(37) Kirby , a. g. e., s. 344.

(38) a. g. e., s. 352.

(39) a. g. e., s. 354 - 356.

(40) Mehmet Başaran , Köy Enstitüleri , Çağdaş Yayınları , İstanbul 1990 , s. 76.

enstitü mezunlarının , başöğretmenlikten çıkarılıp, yerlerine " muallim mektebi " mezunu öğretmenlerin tayin edilmesi emredilmiştir (41).

1947 Ağustos ayı içinde konu yine T.B.M.M.' nde gündeme getirilmiş, 29 Ağustos 1947' de Maraş Milletvekili Emin Soysal' ın , 19 maddeden oluşan önergesi dolayısıyla görüşmeler yapılmıştır. Önergede köy enstitüsü mezunu öğretmenlerin maaş durumları, onlara verilen araziler, öğrenci sayısı , öğretmen durumu , köylerdeki inşaat vaziyeti, " manevi durum " kız ve erkek , müdür - öğretmen ve talebe münasebetleri gibi konular yer almıştır (42).

Aslında Emin Soysal' ın öğrenmek istediği, köy enstitüsü mezunu öğretmenlerin geçimlerini sağlamaları hakkında bakanlıkça hazırlanan yeni ıslah projesinin olduğu anlaşılmaktadır. Zira Reşat Şemsettin Sirer soru önergesini cevaplandırmak üzere söz olarak bu konuda yapılması düşünülen değişiklikleri anlatmıştır. Hazırlanmakta olan tasarı kanunlaştıktan sonra , köy enstitüleri mezunlarına verilmesi gereken arazi istimlak meselesi diye bir mesele kalmayacağını, köyde okulun binası ve onun avlusu , tatbikat bahçesi için yapılacak istimlakların bundan ayrı olduğunu , bunun dışında geçim arazisi diye bir arazinin sözkonusu olmayacağı için , herhangi bir vatandaşın bu amaçla toprağının istimlakı yoluna gidilmeyeceğini açıklamıştır (43). Böylece sistemin en önemli özelliklerinden birinin değiştirilmesi yoluna gidilmiştir.

Önergedeki sorulardan 18. cisi solcu Markopaşa gazetesinin köy enstitülerinin medreselere çevrildiğini yazdığını , enstitülerde değişenin ne olup da , Markopaşa' nın bu değişikliği böyle yazdığı ile ilgilidir. Bakanın buna verdiği cevap ise ilginçtir ; " Markopaşa' yı kimlerin çıkarttıklarını bilirsiniz. Markopaşa' yı çıkaranların köy enstitülerimizle diğer tahsil müesseselerimizin nasıl bir hava iktisap etmesini istediklerini bilirsiniz. Onun için biz Markopaşa' nın muharrirleri ve onlar gibi düşünenlerin ve duyanların canını sıkan bir şeyler yapıyorsak bundan ferahlık duyabiliriz " (44).

Yapılan ıslah çalışmaları sonunda 1947' de çıkarılan 5117 ve 51129 sayılı kanunlar ile köylerdeki öğretmenlerin, enstitülerle bağlantıları kesilmiş, verilen tarım, ziraat araç gereçleri geri alınarak yüz lira aylıklı memur duruma getirilmişlerdir. Bunu takiben enstitüleri ilk bitirenler kültür bakımından yetişmemiş sayılarak yetiştirme kurslarından geçirilmişler , enstitülere öğretmen yetiştirmek üzere açılan ve solcularla dolduğu iddia edilen Hasanoğlan köy enstitüsü kapatılmıştır (45).

(41) Kirby , a. g. e., s. 349.

(42) T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c. VI, s. 536 - 537.

(43) a. g. d., s. 538.

(44) a. g. d., s. 542.

(45) Başaran , a. g. e., s. 76.

Burada dikkati çeken nokta , kurumların açılması onun zamanına rastlamasına rağmen, İnönü' nün, bu ıslah girişimlerine sessiz kalışdır. İnönü' nün "Hayatımda sonuna kadar takip edeceğim tek kuruluşur" şeklinde söylediği söz, köy enstitüler' nin giriş kapılarında levhalara yazılıp asılmış veya okula giriş panosu şeklinde konmuştur (46). Onun Başbakanı Recep Peker de Adana' da yaptığı bir konuşmada, köy enstitülerini demokrasiye geçişle beraber rejimin iki büyük başarısından biri olarak göstermiştir (47).

Öyle ise ne olmuştur ki , bu inkılâp adamları enstitülerin orjinalliğini kaybetmesine tepkisiz kalmışlardır ? " İslah " ın millî duyguyu kuvvetlendirmek adı altında yapılması Recep Peker' i tepkisizliğe itmiş olabilir. Ancak bu sorunun asıl cevabını, çok partili hayata geçiş sürecinin polemikleri arasında, toplumun iç yapısında , demogojik politikada ve eğitim felsefesinde aramak mümkündür. İnönü' nün kayıtsızlığını açıklayabilecek bir ihtimal daha vardır ki , bu daha kuvvetlidir. İnönü , savaş yıllarında enstitülerin ve öğrencilerin sayısının artması için çalışarak ve böylece köye önderlik edebilecek öğretmenler yetiştirerek planlanmakta olan toprak reformuna destek olacak bir kitleyi oluşturmak istemiştir. Ama savaşın sona ermesi ve 1946 ' da çok partili demokrasiye geçişle beraber köy enstitüsü hareketinin durması, bunların esasen tek - parti dönemi şartlarından oluşturulmuş ve bu dönemin süreceği düşüncesi ile uygulanmış bir deneme olduğu izlenimini vermektedir (48). Bir de bu kurumlar 1946' dan sonra muhalefetin siyasal eleştiri konusu haline gelince, bunu ortadan kaldırmak için İnönü ve Peker ıslahı bizzat istemiş olabilirler.

Muhalefet cephesinde, hem tek - parti döneminde, hem de çok partili dönemde, köy enstitülerinin değerini ve önemini kavrayan gerçekçi isimler de vardır. Ahmet Emin Yalman, D.P.' yi desteklemesine rağmen, Peker Hükûmeti' nin Millî Eğitim Bakanı' nın giriştiği ıslaha karşı çıkmıştır. Yalman, daha önce 1944 ' te ülke çapındaki bütün enstitüleri gezmiş , sistemi ve uygulamaları incelemiş ve sonunda Yarının Türkiye' sine Seyahat adında bir kitap yazmış ve bu kitabında enstitülerden hayranlıkla bahsetmiştir (49).

Hatta Arifiye köy enstitüsünden Bolu'lu Muhittin (Yalman) ' ı evlât edinmiştir (50). Ahmet Emin Yalman, 1947 yazında Reşat Şemsettin Sırer' in ıslah girişimlerini Vatan ' da şu şekilde eleştirmiştir ; "...Köy enstitüleri gibi geniş ve ileri bir hareket kızıl

(46) Öymen , a. g. e. s. 29.

(47) Şevket Süreyya Aydemir , İkinci Adam (1938 - 1950) , c. II, 2. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991 , s. 384.

(48) Cemil Koçak , " Siyasal Tarih (1923 - 1950) " Çağdaş Türkiye (1908 - 1980) , c. IV, Cem Yayınevi , İstanbul 1990 , s. 128 - 129.

(49) Ahmet Emin Yalman , Yarının Türkiye' sine Seyahat, Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

(50) a. g. e., s. 192.

solcular için elbette cazip bir saha teşkil eder. Buraya sokulmak yolunu hiç şüphesiz aramışlar , kısmen bulmuşlar ve mahdut miktarda genci zehirlemişlerdir. Fakat bu da köy enstitüsü teşebbüsüne umumî bir kızılık damgası vurmağa sebep teşkil etmez. Hüceyre varsa keşfedilir, dağıtılır ve zehirlenen gençler vatanî perhizlerle tedavi olunur. Ne yazık ki bugün yapılmakta olan iş bu değildir. Bakir zekâlara tam inkişâf imkanları veren bütün memleket kalkınması hesabına yeni ve geniş ufuklar açan bu hür ve ileri alem , klasik terbiyeciliğin , tek kitap zihniyetinin, Prusya usûlü disiplinin cenderesi altına alınmıştır. Teşebbüsün ilerlemesinde ve yeni ruhun inkişâfında en çok kendilerini gösteren terbiyeciler ve akıncılar , bütün o şerefli ve başarılı vatanseverler belirttikleri yüksek istidat ve meziyetlerden istifade imkanı bırakmayan kısır idari vazifelere atanmışlardır... Yıllarca köy enstitüsü hareketine candan takdir gösterenler birdenbire susmuşlardır, alkışlayan eller durmuştur. Ortalıkta hepimizin hesabına utanılacak bir mazara vardır. Yıllarca müddet hep birden alkışladığımız bir teşebbüs ikbalden düşünce her birimiz ona derhal yabancı olursak bu memlekette bir kıymet istikrarına , hakiki inkılâpçılığa nasıl gidilir ? " (51).

Recep Peker Hükümeti' nin Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer' in, politik şartlara uyarak enstitüleri yıkım sürecini başlatması , bunun da bizzat kurucu parti içinde gelişmesi, Türkiye' de ilkelerin, siyasi çıkarlar uğruna nasıl feda edildiğinin anlamlı bir örneğidir.

5. Kültürel gelişmeler

Recep Peker Hükümeti' nin programında " Ankara' da büyük bir millî kütüphanenin kurulması için gereken çalışmalara hemen başlanacak ve memlekette artan okuma alakasını karşılayıcı kitaplıklar açılması ve mevcutların geliştirilmesi plânlanacaktır. Devlet opera ve tiyatrosu kanun tasarısı hazırlanacak Ankara Devlet Tiyatrosu binası yapılacak; güzel sanatların türlü dallarında yeni kurumlar vücuda getirilecektir. " denilmiştir (52).

Recep Peker Hükümeti " Millî Kütüphane " nin kuruluş çalışmalarına gerçekten hemen başlamış , ancak geliştirilmesine büyük önem vermesine rağmen Recep Peker, kütüphanenin 1948 ' de açıldığı tarihte, başbakanlık görevinden bir yıl önce istifa etmiş bulunmaktadır.

Recep Peker döneminde tartışılan bir kültür kurumu da " halkevleri " dir. Muhalefet çok partili rejimde bu kurumların hâlâ C.H.P.' nin malı olarak kalmasını

(51) Yalman, " Yarının Türkiye' sine Giden Yol " , Vatan , 16 Temmuz 1947.

(52) Dağlı - Aktürk , a. g. e., s. 131.

eleştirmiştir. C.H.P. bu durumu ortadan kaldırmak için Genel Sekreter Hilmi Uran imzalı bir tamimi bölge müfettişlerine göndermiştir. Tamimde "Halkevleri hangi partiye mensup olursa olsun herkese açık bulundurulacak" denilmiştir (53).

C.H.P. içindeki " liberal - muhafazakâr " kesim de tıpkı muhalefet gibi, halkevlerinin artık partiden ayrılmasını istemişlerdir. Bunların öncülüğünü de yine Hamdullah Suphi Tanrıöver yapmıştır. Hamdullah Suphi Tanrıöver bu yöndeki isteğini 20 Ağustos 1947' de, yanında İstanbul Üniversitesi Rektörü Profesör Sıddık Sami Onar' la birlikte bir yemekte Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' ye de bildirilmiştir. İnönü bu isteğe, kendisine yakın olan C.H.P. Genel sekreteri Hilmi Uran' la büyük oranda katılmış ancak Başbakan Recep Peker' e sorduğunda olumsuz cevap almıştır (54).

Recep Peker o dönemde sadece hükûmet başkanı olduğu , yani parti işlerinden sorumlu olmadığı için bu konuda fazla etkin olmamakla beraber, görüşünü de açıkça söylemekten kaçınmamıştır. 26 Ağustos 1947 tarihindeki C.H.P. Meclis Grubu toplantısında "Halkevleri için birşey söylemeyeceğim. Bu parti işidir, kurultayda görüşülür. Benim şahsi fikrim Halkevleri C.H.P.' nin malı olarak kalmalıdır. Başka partiler de, bütün vatandaşlar da girmelidirler" demiştir (55). Halkevleri konusu C.H.P.1947 kurultayında çok tartışılmış, bütün halkın yararlanabileceği kültür kurumları haline getirilmeleri kararı verilmişse de, bu karar uygulanmamıştır (56).

Recep Peker' in Başbakanlığı döneminde çokça görülen çatışma noktalarından diğeri , kültürel yankılarını da beraberinde getiren "*milliyetçilik*" anlayışdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Türk milliyetçiliği rasyonalist ve laik yönleriyle sadece belli bir aydınlar zümresinin benimseyebileceği bir niteliğe sahip olmuştur. Kültürel cephesinin etkisi altında kalmakla birlikte , halk milliyetçiliği dinle bir sayarak kabul etmiştir. Ancak 1946' dan sonra her alanda liberalleşmenin başlaması ile beraber bu iki milliyetçilik anlayışının çatıştığı görülmüştür. Bu çatışmada, saflardan biri , din ile milliyeti aynı tarih görüşüne dayandıran , daha önce belirttiğimiz gibi Hamdullah Suphi Tanrıöver olmuştur. Daha önceleri Türk ocaklarında din aleyhtarlığını savunan, bunu "her minare bir mezar taşıdır , altında bir Türk köyü gömülü yatar" (57) şeklinde ifade eden Tanrıöver' in 1946' dan sonraki tutum ve anlayış değişikliği komünizm tehlikesi nedeniyle olsa gerektir.

(53) Ulus , 19 Kasım 1946.

(54) Gevgilili , a. g. e. s. 56.

(55) Ulus , 29 Ağustos 1947.

(56) Kemal H. Karpat, Türk Demokrasi Tarihi, Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller, İstanbul Matbaası, İstanbul 1967, s . 323.

(57) a. g. e., s. 217 - 219.

Hamdullah Suphi Tanrıöver' in yeni bir milliyetçilik anlayışını benimsetmeye çalıştığı bu dönemde , Türk inkılâbı' nın önemli birkaç isminden Recep Peker, bu defa Başbakan olarak kendisinin ve hükûmetin " *milliyetçilik* " görüşünü 28 Mart 1947' de yine veciz bir şekilde açıklamıştır. Bu tarihte İstanbul Üniversitesi' nin yeni konferans binasının açılışında " *milliyetçilik* " konulu bir konuşma yapmıştır. Peker' e göre " ... Komünizm inkâr yoluyla , ırkçılık ifrat yoluyla milliyetçiliğin soysuzlaşmasıdır... En önce inanmak lazımdır ki insan cemiyetlerini devlet sınırları içinde ayakta tutan en tesirli manevî kuvvet olarak milliyetçilik ayakta kalmıştır... Beynelmillelci ideolojilere kapılarak sapıtmış olanlardan başka hepimiz bütün Türkler, devletin ana yollarında millî birlik ve millî beraberlik istiyoruz. Dil birliği, ülkü birliği ve kader birliği ile bölünmez bir bütün teşkil eden bu yığın her ferdi hak, vazife ve şeref bakımından tamamen eşittir... Hristiyanlara reaya gözüyle bakan ümmetçi bir milliyet anlayışı artık eski hatıralar arasına gömülmüştür... Türk milleti kabuğunun içine büzülmüş , başka milletlere arka çevirip hor bakan hodgam bir varlık değildir... İnsanlık tarihi antisemitizmi 20. asır için ayıp olarak kaydedecektir... Medenî bir Türk Milliyetçiliği anlayışı sınır dışındaki Türkler' in idaresi altında buldukları yabancı memleketlerin hak ve vazifelerine sahip vatandaşlar olarak yaşamalarını ister... Milliyetçi mefkûreyi teperek ve beynelmillelçilik sınırlarına giren ideolojilere saparak, yabancı devletlerin unsurlarıyla iş ve ben birliği yapan insanlara dikkat etmeliyiz... Sizin karşınıza Başbakan olarak değil, Türk İnkılâp Tarihini cismi ve ruhu ile yaşamış , ömrünün son yarısını Osmanlı İmparatorluğu' nun yıkılışı ve yeni Türkiye' nin doğuşu ve ilerleyişi hadiseleri arasında geçirmiş ve nihayet uzun yıllar üniversitede kürsüsünde devrim tarihi dersleri vermiş bir adam sıfatıyla bulunuyorum... Tarihi mefahire dayanan aile duygusundan hararet ve vatan sevgisinden kuvvet alan, din, mezhep ve ırkçılık gayreti gütmeyen medenî bir milliyetçilik anlayışı şuurularımıza hakim olmalıdır... Alevilik ve kızılbaşlık gibi vicdan telakkilerinin umumî millî vicdan için hiçbir tesir yapmayan küçük pürüzlerini büsbütün yoketmek ve Türkiye' de en geniş bir anlayış sahası bulunan vicdan serbestliği icabı olarak bu farkları birbirimize bağışlamak hepimiz için vazifedir. Yurdumuzun bazı parçalarında oturan ve kürtçe konuşan vatandaşlarımızı da sevgi ile göğsümüze basıyoruz. Bu bölgenin yeni okullara devam eden taze çocukları Türk dilini pek güzel öğrenerek ve aynı bölgenin genç evlatları bilgilerini arttırarak temiz Türk milliyeti duyguları içinde Türk milletinin iyi unsurları olarak yetişiyorlar. Bazı güneydoğu illerimizde oturan bu halkın zor günlerde civar memleketlerdeki türlü Kürt kaynaşmalarını ve tahriklerini en küçük bir vatandaş kusuru yapmadan kayıtsızlıkla seyrederek rahatlık ve güven içinde yaşamalarını taktirle kayda değerli buluyorum " (58).

Recep Peker, böylece oldukça ılımlı cümlelerle 1946' dan sonraki Türk milliyetçiliğinin yeni tanımlamalarına bir boyut kazandırmıştır.

(58) Ulus , 29 Mart 1947.

E – Dış politika

Türkiye II. Dünya Savaşının son günlerinden itibaren iç politikasında batı demokrasisini yerleştirmeyi yakın bir hedef olarak belirlediği gibi , dış politikasında da batı taraftarı bir politika güdümü yürütmeye karar vermiştir. Recep Peker ve hükûmeti de, kendinden önceki hükûmetlerin belirlediği bu politikanın takipçisi olmuştur. Hükûmet programında , " ...Türkiye - İngiltere ittifakı mazide olduğu gibi istikbalde de dış politikamızın başlıca temeli olarak kalacaktır. " denilmiştir (1).

Recep Peker, başbakanlığının ilk haftalarında yabancı bir muhabire verdiği demeçte " Evvelki hükûmetin dış siyasetini aynen takip edeceğiz, çünkü bu bir kabine siyaseti değil, millî bir mahiyet olan partimizin siyasetidir " demiştir (2). İngiltere' nin yanında A.B.D. ile birlikte hareket etme arzusunda, Amerikan dostluğunu ve İngiliz ittifakını kesin bir tercih olarak belirlemede en büyük faktör " Sovyet tehdidi " dir.

1. Türk - Sovyet ilişkileri

Türk - Sovyet ilişkilerinde harb dönemindeki soğukluk, savaşın sonlarında yerini gergin bir havaya bırakmıştır Türkiye' nin San Francisco Konferansı (1945)'na katılmak ve Birleşmiş Milletler' in kurucu üyesi olmak için Almanya ve Japonya' ya savaş ilân ettiği 23 Şubat 1945 tarihinden hemen sonra Sovyet Rusya 19 Mart 1945 ' te iki ülke arasındaki " Dostluk ve Saldırmazlık Antlaşması " nı feshetmek istediğini bildirmiştir. Bilindiği gibi bu antlaşma 17 Aralık 1925 ' te imzalanmış ve daha sonraki yıllarda da devam ettirilmişti. Sovyetler Birliği, bu antlaşmanın, II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen askerî ve siyasi değişimleri gerekçe göstererek, 7 Kasım 1935 tarihli protokol gereğince yeniden gözden geçirilmesini ve değerlendirilerek yeni bir antlaşma imzalanmasını istemiştir. Türkiye bu isteği 7 Nisan 1945 ' te kabul etmiş ve görüşmelere hazır olduğunu bildirmiştir (3). Ancak bu tarihten sonra iki devlet arasındaki gerginlik giderek tırmanmıştır. 21 Aralık 1945' te Sovyetler, bir Gürcü profesörün görüşlerine dayanarak Giresun, Gümüşhane ve Bayburt' a kadar olan Doğu Anadolu' nun, Gürcistan toprakları olduğunu iddia ederek Türk toprakları üzerinde istekler ileri sürmesi, bunun Türk basınında tepkiler uyandırması gerginliği daha da arttırmıştır (4).

(1) Nuran Dağlı - Belma Aktürk, Hükûmetler ve Programları (1920 - 1960), c. I, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1988, s. 121.

(2) Ulus, 17 Ağustos 1946.

(3) Cemil Koçak, Siyasal Tarih (1923 - 1950), Çağdaş Türkiye (1908 - 1980), c. IV, Cem yayınevi, İstanbul 1992, s. 172.

(4) Fahir Armanoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914 - 1990), c. I, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 427.

Bu gergin ortam, 1946 yaz aylarına kadar devam etmiş ve Recep Peker Hükümeti'nin kurulduğu gün Sovyetler'in bir notası ile bunalıma dönüşmüştür. 8 Ağustos 1946 'da Sovyet maslahatgüzarı Türk Dışişleri Bakanlığı' na, hükümetinin Boğazlar rejiminin değiştirilmesini isteyen ilk notasını vermiştir (5).

Recep Peker, bu notanın içeriğini 14 Ağustos 1946' da T.B.M.M.'nde okuduğu hükümet programında açıklamıştır. Sovyet notasında, "Türkiye'nin Alman yardımcı savaş gemilerinin savaş içinde Boğazlar 'dan geçmesini önlemediği belirtildikten sonra Boğazlarla ilgili şu teklifler ileri sürülmüştür ;

1- Boğazlar bütün memleketlerin ticaret gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

2- Boğazlar Karadeniz Devletleri' nin savaş gemilerinin geçişine daima açık olmalıdır.

3- Karadeniz' de sahili bulunmayan devletlere ait harp gemilerinin boğazlardan geçmesi , hususî surette derpiş edilen haller müstesna, memnudur.

4- Karadeniz' e girmek ve Karadeniz' den çıkmak için tabii su yolu olan boğazlara müteallik rejimin tesisi Türkiye' nin ve Karadeniz' de sahili bulunan diğer devletlerin selahiyeti dahilinde olmalıdır.

5- Boğazlarda ticarî seyrüseferin serbestîsini ve boğazların güvenliğini temin hususunda en fazla alâkadar ve bunu icraya en kadir olmaları sıfatıyla Türkiye ve Sovyetler Birliği , iş bu aleyhine diğer devletler tarafından kullanılmasının önüne geçmek için bunların müdafasını müşterek vasıtalarıyla temin ederler.

Notanın birer sureti de İngiltere ile A.B.D. ne verilmiştir." Recep Peker bunları açıkladıktan sonra , "...bu meselede milletlerarası mukavelelerin hükümlerine de bağlıyız ve herşeyin üstünde olarak kendi toprak bütünlüğümüzü ve hükümlerlik haklarımızı mahfuz tutmağa mecburuz. Bu bizim için değişmez esastır " demiştir (6).

Sovyetler' in bu isteklerinin anlamı, boğazlarda üsler kurarak önce boğazlara sonra da Türkiye' ye hakim olmaktır (7).

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında o günkü psikolojik havayı yansıtmaları açısından, Sovyet isteklerinin çeşitli yayın organları ve Kafkasya ile Bulgaristan sınırları civarında askerî harekât ile teyid edilmiş olduğunu belirtmek gerekmektedir (8).

(5) Feridun Cemal Erkin, Türk - Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi, Ankara 1968, s. 295.

(6) Dağlı - Aktürk, a. g. e., s. 122 - 123.

(7) Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950), Kaynak Yayınları, İstanbul 1982, s. 127.

(8) Erkin, a. g. e., s. 296.

Sovyet istekleri karşısında iktidar ve muhalefet tam bir görüş birliği içerisinde olmuşlardır. C.H.P. milletvekili Behçet Kemal Çağlar, mecliste yaptığı konuşmada bunu " Notayı verenlere bir bakıma teşekkür ederim. Türk partilerini ve düşüncelerini bir noktada birleştirmiş oldular " şeklinde ifade etmiştir. D.P. bir bildiri yayınlayarak Hükümet' le aynı düşüncede olduğunu açıklamıştır (9).

Sovyetler Birliği' ne verilecek Türk cevabı Dış İşleri Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin tarafından hazırlanmış, onun oluşturduğu metin, Bakanlar Kurulu' nda aynen kabul edildikten sonra, birer sureti Amerikan, İngiliz ve Fransız elçiliklerine verilmiştir. 20 Ağustos 1946' da Amerikan ve İngiliz hükümetleri Sovyetler Birliği' ne vereceğimiz cevap projesiyle tamamıyla mutabık olduklarını şifahi bildirmişlerdir. Rus notasına A.B.D. 19 Ağustos, İngiltere 21 Ağustos ve Türkiye de 22 Ağustos' ta cevap vermiştir (10).

A.B.D. cevabında dördüncü ve beşinci Sovyet isteklerine itiraz ederek kendisinin bunları kabul edemeyeceğini bildirmiştir. İngiltere de, yine dördüncü ve beşinci istekleri kabul etmeyerek, " Boğazlar daki yegâne kara kuvveti olması dolayısıyla Türkiye, Boğazlar' ın kontrol ve savunmasının sorumlusu olarak kalmakta devam etmeli " demiştir (11).

Sovyet notasına verilecek Türk cevabı ise 20 Ağustos 1946' da C.H.P. Meclis Grubu'nda oybirliği ile kabul edilmiş, D.P. Genel Başkanı Celâl Bayar' a bilgi verildikten sonra, 22 Ağustos' ta Sovyetler' e bildirilmiştir (12).

Recep Peker Hükümeti notasında, Ruslar'ın savaş içinde Montreaux' yü gereği gibi uygulamadığı yolunda, Türkiye' ye yönelik suçlamaları ayrıntılı şekilde cevaplayıp çürütmüş ve Montreaux sözleşmesinin gözden geçirilebileceğini, Rus tekliflerinin ilk üçünün bazı şartlarla toplanacak bir konferansta müzakere konusu olabileceğini, dördüncü ve beşinci tekliflerin kabul edilmesinin ise kesinlikle mümkün olmadığını belirtmiştir (13).

Sovyetler Birliği' nin buna ilk cevabı, bir süredir uygulamaya çalıştığı, Türkiye üzerindeki askerî baskısını arttırması olmuştur. Tahminlere göre Kafkaslar' a 190.000 ve Bulgaristan' a da 90.000 asker yığılmıştır. Türk genelkurmayı da Ruslar'ın fiilî bir taaruz ihtimaline karşı manevra adı altında yedekleri silah altına çağırması ve Pasinler mevkiinde yığınak yapmıştır (14).

(9) Goloğlu, a. g. e., s. 128.

(10) a. g. e., s. 297.

(11) Fahir Armaoğlu, Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri (Açıklamalı), T.T.K. Basımevi, Ankara 1991, s. 148 - 149 ; Erkin, a. g. e, s. 297 - 298 ; Ulus, 21 - 22 Ağustos 1946 ; Armaoğlu, 20. y.y. Siyasî Tarihi, s. 48.

(12) Ulus, 21 Ağustos 1946.

(13) Kamuran Gürün, Türk - Sovyet İlişkileri (1920 - 1953), T.T.K. Basımevi, Ankara 1991, s. 306.

(14) Erkin, a. g. e., s. 304 - 305.

Bu arada bir güç gösterisi olarak Amerikan Rousvelt uçak gemisinin, Ağustos ayı ortalarından itibaren Akdeniz' de dolaşması dikkat çekicidir. Bu olay Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle karşılanmıştır (15).

Bu tepkiler yatışmadan Sovyetler Birliği 14 Eylül 1946' da Türkiye' ye ikinci bir nota daha vermiştir. Notada , bir önceki notalardaki iddia ve görüşler tekrarlandıktan sonra, boğazlarla ilgili rejimin yalnız Türkiye ile Karadeniz' e sahili olan diğer devletler tarafından kararlaştırılması ve boğazların Türkiye ile Sovyetler Birliği tarafından ortak savunulması konusundaki istekler yinelenmiştir. Notada, ayrıca, Türk Hükümetinin boğazların ortak savunulmasının egemenlik haklarına aykırı olduğunu, güvenliğini tehlikeye düşürdüğünü söylemesinin , Sovyetler Birliği' nin haysiyetiyle bağdaşmayan bir şüphe olduğu ve Sovyet tekliflerini reddettikten sonra Türkiye' nin Boğazlardan Karadeniz'e sahili olmayan bazı devletlerle birlikte askerî tedbirler alarak Karadeniz devletlerinin güvenliğine ters düşen girişimlerde bulunduğu ileri sürülmüştür. Sovyetler Birliği İngiltere ve A.B.D.' nin bu işe karışmasını istemediğini göstermek için ilk notada izlediği usûle aykırı olarak , bu ikinci notanın birer örneğini İngiliz ve Amerikan hükümetlerine vermemiştir. Buna rağmen Türk hükümeti ikinci Sovyet notasını alır almaz İngiltere ve A.B.D.' ni durum hakkında bilgilendirmiştir (16).

İkinci Rus notasının alındığı ilk günlerden itibaren Ankara' da yeni belgenin genel tutumundan çok, doğrudan doğruya ikili görüşmelere çağırın son kısmı itibariyle tepkiler meydana gelmiştir. Bu konuda iki farklı görüş ortaya çıkmıştır. Başbakan Recep Peker , herhangi bir şekilde Ruslarla ikili görüşmenin kesinlikle reddedilmesini, bunun greksizliğini ve Ruslar' a kısa ve çok kat' i bir cevap verilmesini savunmuştur. Recep Peker, Dışişleri Genel Sekreteri Feridun Cemal Erkin' e, Türk notasının bu talimat gereğince hazırlanmasını söylemiştir. Recep Peker' in bu görüşünün yanında, ortaya atılan ikinci görüş, ikili görüşmelerin prensip olarak kabul edilmesidir. İngiltere de, Sovyetlerle ikili görüşmelerin olmasını önermiştir. A.B.D. ise buna karşıdır. Feridun Cemal Erkin' in çabalarıyla İngiltere hükümeti yumuşatılarak, Türk görüşüne katılmaları sağlanmış ve İngiltere Dış İşleri Bakanlığı görüşmelerin gereksizliğini kendi basınına bildirmiştir (17).

Bu arada Türk tarafındaki görüş ayrılıkları, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' nün müdahalesiyle giderilmiş, onun benimsediği ve Feridun Cemal Erkin' in konuyla ilgili tezi olan " *istenilen karşılıklı konuşmaların, olayların gelişmesindeki mantık ile beliren lüzumsuzluğunu, çürütülmesi imkansız delillerle ispat etmek* " görüşü kabul edilmiştir. Böylece ikinci Türk cevabını da Feridun Cemal Erkin hazırlamıştır. Recep Peker' in kısa ve kat' i red cevabı verilmesi isteğinin aksine, oldukça ayrıntılı bir şekilde

(15) Ulus, 16 Ağustos 1946.

(16) Mehmet Gönübol - Haluk Ülman, Olaylarla Türk Dış Politikası (1919 - 1973), c. I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1977, s. 216 217.

(17) Erkin, a. g. e., s. 304 - 305 ; Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, c.IV, Tekin Yayınevi, İstanbul 1991, s. 1596 - 1597.

kaleme alınan metnin bir örneği İngiltere ve A.B.D. hükûmetlerine verilmiştir. Türk tezine kayıtsız şartsız katılan İngiltere ve A.B.D. kendi notalarını 9 Ekim 1946' da Sovyetler'e bildirmişlerdir. İngiltere notasında , ikili görüşmeler daha önce meydana gelen görüş ve teatileriyle gerçekleştiği için bunlara devamı gereksiz bulunduğunu belirtmekle yetinmiştir. Amerikan notasının özü ise; Rus iddialarını reddetmek, kendi görüşünde kuvvetle ısrarlı olmak, uluslararası bir konferansın toplanmasına isteksizliğini ima etmek ve Boğazlara saldırmaktan kaçınması için Sovyetler Birliği' ni uyarmak idi (18).

Sovyetler Birliği'ne, isteklerine destek olarak ileri sürülen sebepleri birer birer incelemek ve çürütmek için özel bir itina gösterilen, ikinci Türk cevabî notası ise 18 Ekim 1946' da verilmiştir. Bu notada ilk notadaki görüşler tekrarlanmış ve Boğazlar'ın Sovyetlerle Batı dünyasını bağlayan bir halka durumunda olduğu ve Karadeniz devletlerine Boğazlar konusunda özel bir ayrıcalık tanınmayacağı vurgulanmıştır. Türk notasının son kısmı şöyledir ;

"Türk hükûmetinin fikrinde Potsdam Konferansının temenni ettiği hazırlayıcı çalışmalar, ilk önce A.B.D. ve İngiltere hükûmetlerinin Ankara' ya yaptığı tebliğler ve sonra da aynı konu hakkında Türkiye ile Rusya arasında vukûbulan nota teatisyle bugün fiilen tamamlanmıştır. Onun için Cumhuriyet hükûmeti, bu suretle yapılmış temasların Türkiye ile üç devletten her birinin Boğazlar meselesi karşısındaki durumlarını sarahatle ve yeter derecede açıklamış olduğu kanaatindedir. Bu şartlar içinde Türk hükûmeti, yazışma yoluyla görüş teatisi usûlüne devamın faydalı ve uygun olup olmadığı hususunda şüphe eder. Bu hükûmet, tadil usulünün verimli bir şekilde harekete getirilmesi için zeminin yeter derecede hazırlanmış bulunduğu kanaatindedir" (19). Sovyetler Birliği bu notaya cevap vermemiştir.

Böylece Recep Peker hükûmeti döneminde boğazlar konusundaki tartışma sona ermiştir. Sorunun bir konferansta görüşülmesi neticesi ortaya çıkmış, fakat Sovyetler konferans toplanmasını talep etmediği gibi Montreaux sözleşmesi' ni feshedeceğini de bildirmiştir (20).

2. Türk - Amerikan ilişkileri

Sovyetler Birliği' nin Postdam Konferansı (1945) sırasında Türk - Sovyet sınırında kendisi yararına değişiklik yapılmasını istemesi karşısında A.B.D., bunun iki devlet arasındaki bir konu olduğunu belirtmiş ve o zaman için Türkiye' nin toprak bütünlüğü ile ilgilenmemiştir. Ancak Postdam Konferansı'nı izleyen aylarda A.B.D.

(18) Erkin, a. g. e., s. 310 - 311 ; Armaoğlu Türk - Amerikan Münasebetleri, s. 150 - 151.

(19) Gürün, a. g. e., s. 308 ; Asaf Suat Bilge, Güç Komşuluk (1920 - 1964), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1992, s. 330 - 331 ; Ulus, 21 Ekim 1946.

(20) Gürün, a. g. e., s. 308 ; Armaoğlu, 20.y.y. Siyasî Tarihi, s. 439.

hem Türk Boğazları konusundaki görüşünü yeniden ele almış, hem de Türkiye' nin toprak bütünlüğü konusunda daha hassas davranmaya başlamıştır. A.B.D. Başkanı Truman, Ocak 1946' da Dışişleri Bakanı Byrnes 'e verdiği muhtırada şunları belirtmişti; "Sovyetler Birliği' nin Türkiye' yi istilâ ederek Boğazlar bölegesini ele geçirmek istediğine artık şüphem kalmadı. Eğer bu gidişe demirden bir yumruk uzatılıp - dur - demezsek yeni bir savaş çıkaracaktır " (21).

A.B.D.' ni, Sovyetler Birliği karşısında önlem almaya iten başlıca iki olay Sovyetler' in 1945 Aralık ayında Türkiye' nin doğusundaki bazı toprakların kendisinin olduğunu iddia etmesi ve 1945 - 1946 kışı boyunca dünya siyaset sahnesinde ilk sırayı işgal eden İran' da nüfuz sağlamaya çalışması olayıdır. Bu durumlar karşısında Türkiye' nin toprak bütünlüğü konusundaki Amerikan tutumu yavaş yavaş değişmeye başlamıştır (22).

Türkiye - A.B.D. arasında başlayan yakınlaşma 1946 yaz aylarına kadar devam etmiştir. Boğazlarla ilgili birinci Sovyet notasının verildiği gün kralan Recep Peker Hükûmeti, ilk günden itibaren A.B.D. ile görüş birliği içinde hareket etmeğe özen göstermiştir. Recep Peker hükûmetinin programında ; "Birleşik Amerika Devletleri ile olan münasebetlerimiz karşılıklı sevgi, saygı ve işbirliği sayesinde müttemadi bir gelişme seyri takip etmektedir. Bütün gayretlerini aynı necip ideallere vakfetmiş olan her iki millet arasındaki tanışma imkânları arttığı nispette bugünkü mesut neticeleri daha müspet gelişmelerin takip etmesi de muhakkaktır. Hükûmetimiz bu yolda bütün gayretleri sarfetmektedir. " denilmiştir (23).

Başbakan Recep Peker, bir Amerikan muhabirine verdiği demeçte de şunları söylemiştir ; "... Bir Türk vatandaşı sıfatıyla ben Amerika' yı fen, kültür ve teknik önderlik sahasında başlıca örnek telakki ederdim ve şimdi Başbakan olarak da şuna kaniim ki Amerika, evvelce Batı Avrupa' nın yaptığı gibi dünyayı hizmetleriyle zenginleştirmektedir. Amerika' nın bugün bütün dünyayı bir milletler ailesi sayması dünyada barış ve emniyetin en kuvvetli amilidir. Bütün dünya ümidini Amerika' ya bağlamıştır " (24).

Recep Peker' in bu demecinden birkaç gün sonra Amerika' nın birinci Sovyet notasına cevabı Dışişleri Bakanı vekili Acheson tarafından Washington' daki Sovyet elçiliği maslahâtçuları Federorekov' a tevdi edilmiştir (25).

A.B.D.'nin, Sovyet istekleri konusundaki görüşü oldukça kesindir. Amerikan Donanma Bakanı Forrestal'in anılarında belirtildiğine göre, Sovyet notası karşısında Amerika, kararlı bir tutum takınarak, sonuçları ne olursa olsun Türkiye'yi desteklemeğe

(21) Gönlübol - Ülman..., a. g. e., s. 209.

(22) a. g. e., s. 210.

(23) Dağlı - Aktürk, a. g. e., s. 121.

(24) Ulus, 17 Ağustos 1946.

(25) Ulus, 22 Ağustos 1946.

karar vermiştir. Başkan Truman ve Dışişleri Bakan vekili Acheson' a göre, Sovyetler'in amacı Türkiye' ye yerleşmektir ki, bu da Amerikan çıkarlarına zararlıdır (26).

İkinci Sovyet notası karşısında da A.B.D., Sovyetler' in Boğazları sadece kendi savaş ve ticaret gemilerine açmak değil, aynı zamanda Amerikan ve İngiliz deniz ve hava kuvvetlerine de kapamak istediğine inandığı için, Amerikan hükûmeti Türkiye' yi desteklemiş ve Boğazlar' ın savunmasında başlıca sorumlu devlet olarak Türkiye' nin kalması gerektiğini bildirmiştir (27).

A.B.D. Dış işleri Bakanlığı, Sovyet tehlikesi karşısında, Türkiye hakkında 21 Ekim 1946' da bir memorandum hazırlamıştır. Bu iç çalışma kağıdında Sovyetler'in Türkiye' yi hem güvenliği için, hem de Ortadoğu ve Akdeniz' de siyasi ve askerî yayılması için sıçrama tahtası olarak, kullanabileceğine, Türkiye' nin, bu boğazı ele geçirirse Sovyetler'in Arap yarımadasına kadar yayılabileceğine, bu durumun Yunanistan ve İran için çok büyük tehlikeler yaratabileceğine, Türkiye'nin Sovyetler Birliği baskısına karşı direnmekte ve halkının arkasında olduğuna, saldırganı güç durumda bırakacak askerî bir kuvveti bulduğuna, Türkiye 'nin yalnız bırakılmaması gerektiğine ve Amerika politikasının Türkiye' ye destek sağlamasına yer verilmiştir.

Bunun için ;

- 1- Diplomatik alanda Boğazlar ve doğu illeri konusunda Amerika azimli olmalıdır,
- 2- Moral alanında durum Amerikan kamuoyuna anlatılmalıdır,
- 3- Ekonomik alanda İhracat - İthalat Bankası' nın verdiği 25 milyon dolarlık kredi artırılmalıdır,
- 4- Askerî alanda ittifak nedeni ile İngiltere' nin askerî malzeme vermesi tercih edilmeli, İngiltere vermezse Amerika vermeğe hazırlanmalıdır. Gerekirse Amerika askerî uzman da göndermelidir, denilmiştir (28).

İşte bütün bu gelişmeler Truman Doktrini' nin ilânına kadar varmıştır. A.B.D.'nin Türkiye' yi desteklemesinin yanısıra, Ortadoğu' da güvenliğin kurulması için Türkiye ve Yunanistan' a yardım sağlanması düşüncesinin ardında, İngiltere' nin teşebbüslerinin rolü de olmuştur (29). Aslında Casablanca Antlaşması'na göre Türkiye' nin İngiltere' nin nüfûz bölgesinde olduğunu A.B.D. kabul etmiştir. Zira İkinci dünya Savaşı sona erince, kiralama ve borç verme kanununa göre yapılan askerî yardım durdurulmuş, Türkiye sadece İngiliz askerî yardımına bağımlı bırakılmıştır. İngiltere 'nin ise kendisinin de yardıma ihtiyaç vardır. O sıralarda büyük bir ekonomik bunalım içinde bulunmaktadır. İngiliz Hükûmeti, 21 Şubat 1947 tarihinde A.B.D. Dış işleri

(26) Gönlübol - Ülman..., a. g. e., s. 214.

(27) a. g. e., s. 217.

(28) Bilge, a. g. e., s. 331.

(29) Erkin, a. g. e., s. 316.

Bakanlığı' na bir muhtıra vererek Yunanistan ve Türkiye 'ye savaşın sona ermesinden beri yapılan askerî ve ekonomik İngiliz yardımının, 1947 Mart' ından sonra kesileceğini, fakat İngiltere , batı savunması açısından önemli gördüğünden, Türkiye' ye mutlak ekonomik ve askerî yardımın yapılması gerektiğini düşündüğünü belirtmiştir. Ancak İngiltere' nin içinde bulunduğu güç durum, bu yardımı yapmasına engel olmaktaydı. İngiltere bundan böyle Türkiye' nin ekonomik kalkınmasını sağlamak ve askerî gücünü arttırmak görevinin A.B.D. ne düştüğünü bildirmiştir. (30).

A.B.D.' de bölgeye karşı sorumluluğu üstlenmede fazla tereddüt etmemiştir. Başkan Truman Dışişleri ve Savunma Bakanlıkları yetkilileri ile yaptığı uzun görüşmelerden sonra Türkiye' ye ve Yunanistan' a yardım edilmesi kararını almış ve bu amaçla Senato ve Temsilciler Meclisi 'nin 12 Mart 1947' de yaptığı ortak oturumda sonradan " Truman Doktrini " adıyla ün kazanan bir mesaj okumuştur. Truman bu mesajında A.B.D.' nin Sovyetler Birliği' ne karşı evrensel boyutlarda savaşını verdiğini ilân etmiş ve bir anlamda soğuk savaş başlatmıştır. A.B.D. Başkanı bu mesajında ayrıca kongreden Türkiye' ye 100 milyon dolarlık bir yardım onaylamasını da istemiştir (31).

Truman' ın bu girişimi Türkiye' de memnunlukla karşılanmıştır. Başbakan Recep Peker Associated Presse ve New York Times muhabirlerine verdiği demeçte şunları söylemiştir ; " Başkan Truman , tam realist ve tam insanî bir görüşten mühlhem almıştır... Bu sözlerin ifade ettiği fikirlerin derin tesiri Akdeniz' i yakın ve Orta Şark' ı aşacaktır. Bu görüş dünya emniyetinin tecenni kabul etmez bir kül olduğu itkadını kuvvetlendirecek ve sulha , hürriyete bağlı bütün milletlere hudutları içinde müstakil , rahat ve şerefli insanlar olarak yaşamak teminâtını telkin edecektir. Müttfikimiz İngiltere' nin takâtini aşan yardımlar için Amerika' yı imdada çağırmasında halin icaplarından mühlhem zarureti pek güzel anlıyoruz ve bu hareketin asil dürüstlüğünü takdir ediyoruz " (32).

Türk basını da Truman ' ın mesajın taktirle karşılamıştır. Nihat Erim, ".... yirminci yüzyılın insanlığın müşterek kaderine inanmış ve bu ülkeye en çok hizmet etmiş olarak anılacak milletlerin başında, Birleşik Amerika' nın geleceğini söyleyenlerin yanılmadıklarına biz de inanmaktayız " derken (33), Falih Rıfkı Atay Amerika' yı " barış kurucusu " olarak nitelendirmiştir (34).

(30) Avcıoğlu, a. g. e., s. 1599 - 1600 ; Armaoğlu, Türk - Amerikan Münasebetleri, s. 152.

(31) Gönlübol - Ülman..., a. g. e., s. 222 - 223.

(32) Ulus, 14 Mart 1947.

(33) Ulus, 13 Mart 1947.

(34) Ulus, 15 Mart 1947.

Başbakan Recep Peker, 1 Nisan 1947' de İzmir 'de yaptığı konuşmada dış politika gelişmelerini değerlendirmek gereğini duymuştur ; " Dış politikamız dürüst, metin, kararlı halini devam ettirmektedir. Dostlukların kadrini bilen, kimsenin varlığında gözü olmayan, bizim varlığımıza göz koymamış şartı dışında komşularımızdan hiç bir şey istemeyen ve herkesin hakkına saygı gösteren bir zihniyet ve Birleşmiş Milletler' in sadık bir uzvu olmayı daima esas tutuyoruz.

İngilizler'le ittifak bağımız her zamanki samimiyeti içinde kuvvetlidir. Bu ittifakın geçirdiğimiz günlerde varlığımız için yaptığı tesirlerin değerini hiç unutmuyoruz. Büyük Britanya krallığının takâtini aşan geniş yardım sahasında ağır yüklerden bir kısmını Amerika' ya bırakmaktaki ızdırarını , halden anlar bir düşünce ile taktir ediyoruz. Bu harekette hakikâtleri zamanın da olduğu gibi ifade etmenin dürüstlüğünü görüyoruz.

Amerika' nın dünya politikası giderken, Türkiye 'ye ayırdığı derin dostluk payının değeri büyüktür. Bu dostluğun fiili yardıma doğru açılıp genişlemesine de yalnız Türkiye' nin kuvvetlenmesi fikrinin değil, dünya sulhüne hizmet edecek asil bir anlayışın hakim olduğu manasını anlıyoruz... memleketimizde bu yardımın Türkiye istiklâlîne zarar vereceği hakkındaki fikirlerin yurdumuzun menfaatlerine aykırı maksatlar güden, görünmez propaganda kaynakalarının tesiri olduğunu zannediyorum... Türkiye' nin tutacağı ana politika yolları artık kesin hatları ile belirmiştir. İç rejimimizde tuttuğumuz yolla, dış politikada girdiğimiz yol, kaderin mesut bir tesadüfü olarak, garp demokrasisi istikametinde birleşmiştir. " (35)

Bu arada A.B.D. Başkanı Truman' in okuduğu mesajın ana çizgilerine uygun olarak hazırlanan " Yunanistan ve Türkiye' ye Yardım Kanunu " 22 Nisan 1947' de Senato, 9 Mayıs 1947' de Temsilciler Meclisi tarafından kabul edilmiş ve 22 mayıs 1947' de Truman tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir (36).

Bu kanun A.B.D. Başkanı'na, Türkiye ve Yunanistan' a ekonomik yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardım da yapmak, bu arada askerî ve teknik uzmanlar göndermek yetkisini de vermiş ve bunun için 400 milyon dolarlık bir tahsisat ayırmıştır.

Bu yardım Başkanın bigi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılmayacaktır. Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan' a yapılan yardımın kesilmesini isterse, Türk ya da Yunan hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirlerse, A.B.D. Başkanı bu kanunun amaçlarının gerektiği gibi gerçekleştiğine, ya da gerçekleşmek imkânı kalmadığına karar verirse Amerikan yardımına son verilecektir (37).

(35) Vatan, 2 Nisan 1947.

(36) Gönlübol - Ülman..., a. g. e., s. 225 ; Armaoğlu, Türk - Amerikan Münasebetleri, s. 158.

(37) Gönlübol - Ülman..., a. g. e., s. 224.

" Yunanistan ve Türkiye' ye Yardım Kanunu " nun yürürlüğe girmesi Sovyetler Birliği' nde şiddetli tepkilere yol açarken, Türk Hükûmeti tarafından memnunlukla karşılanmıştır. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, Amerikan yardımının askerî maksatlar için sarfedileceğini açıklamış, ekonomik gelişmeler için, milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası ' ndan borç isteneceğini açıklamıştır (38).

12 Temmuz 1947' de, Türkiye ile A.B.D. arasında, 12 Mart 1947 tarihli Truman Doktrini ve 22 Mayıs 1947 tarihli Yunanistan ve Türkiye' ye yardım yapılmasına dair kanun çerçevesinde bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma T.B.M.M. tarafından 1 Eylül 1947 tarihinde 5123 sayılı kanunla onaylanmış ve 5 Eylül 1947 tarih ve 6999 sayılı Resmi Gazete' de yayınlanmıştır. Antlaşma imza tarihinden itibaren yürürlüğe girmiştir (39).

Türkiye' nin Truman Doktrini'nden yararlanmasının kolay olmadığını belirtmek gerekmektedir. A.B.D.' nde önemli bir muhalefet Türkiye' yi şu nedenlerle eleştirmiştir ;

1- Türkiye, insan hak ve özgürlüklerine önem vermeyen otokratik bir rejimle yönetilmektedir.

2- Türkiye, savaş dışında kalmış, hatta nazilere sevgi ve yardım göstermiştir. Böyle bir devlete yardım etmek, Birleşmiş Milletler davasına ihanet etmek olacaktır.

3- Bazı Amerikalılar da, Ermeni sorununu ileri sürerek Türkiye' ye yardıma karşı çıkmışlardır (40).

Bu eleştiriler Amerikan basınında da yer almış, gazetelerde özellikle Ermeni kuruluşlarının gönderdiği mektuplarda ve başmakalelerde, yardımın baskıya karşı demokrasiyi korumak amacını taşıdığı belirtilmiştir. A.B.D.' ndeki bu durum, Türkiye 'deki iç politika gelişmelerini etkilemiştir. O sıralarda C.H.P. Hükûmeti ile D.P. arasında şiddetli bir gerginlik vardır. Dışarıdan da Recep Peker hükûmeti karşısında hürriyet mücadelesi veriyor görünen D.P. muhalefeti karşısında, demokrasiye engel olduğu intibaları nedeniyle Recep Peker' in konumu zayıflamış, İsmet İnönü bu intibaları ortadan kaldırmak için yavaş yavaş Recep Peker' i safdışı bırakmaya yönelik temaslara başlamıştır. 12 Temmuz Beyannamesi' ne kadar varan bu temaslarda ve o günlerin siyasî psikolojisinde böylece dolaylı da olsa Amerikan tesirini görmek mümkündür.

(38) Ulus, 14 Mayıs 1947.

(39) Antlaşmanın metni için bk; Armaoğlu, Türk - Amerikan Münasebetleri, s. 162.

(40) Avcioğlu, a. g. e., s. 1600.

3. Doğu' lu devletlerle ilişkiler

Recep Peker 'in Başbakanlığı döneminde, özellikle Arap Devletlerine karşı samimi bir yakınlık politikası izlemeye dikkat edilmiştir. Hükûmet programında " Arap komşularımıza sevgimiz ve dostluğumuz mutlakdır. Dünyanın en zengin medeniyetlerinden birinin varisleri olan Arap Birliği devletlerinin her birisi ile her sahada münasabetlerimizi hergün daha ziyade samimileştirmek büyük emelimizdir. Komşumuz İran 'ın bağımsızlık ve huzur içinde gelişmesi samimi arzumuzdur. " denilmiştir (41).

Hükûmetin ilk aylarında, Dışişleri Bakanı Hasan Saka Halep' te yayınlanan Elcumhuriye gazetesini muhabirine " ... Biz bütün Arap memleketlerine bir akrabalık ve din bağı ile bağlı olduğumuz için onların teklif ve ittifaklarını samimiyetle karşılırız. Biliyorsunuz ki biz Irak' la bir ittifak yaptık. Bunun gibi antlaşmaların Suriye, Filistin' e Mısır' la da yapılmasını temenni etmekteyiz. Arap devletleri ile yapılacak bu gibi ittifaklar, akrabalık, din ve menfaat bağı ile bağlanmış olan bizleri bir mütakada tek bir devlet gibi yaşatacaktır. Türkiye bugün komşu Arap devletlerle dostluğu düzeltmek için elini uzatmaktadır. Mektep ve Fakültelerimizin kapısını Arap talebeye açacağız. Lüzûmu olduğu taktirde fen adamlarımızı da Arap hükûmetlerinin emrine vereceğiz. Ordumuzla Arap orduları arasında müşterek menfaatlerimizi müdafaa etmek için bir rabita kuracağız... 20. asırda aramızda çıkan bu suitefehhümün sebebi yabancıların Arapların işine müdalalesinden ileri gelmiştir. Yabancılar Türkiye' yi Arap alemine karşı muhtelif şekillerde tasvir ederek el ile tutulur menfaatler temin etmiştir. Bu ecnebi eller Türkiye' yi islâm alemine dinsiz biri gibi gösterecek kadar ileri gitmişlerdir. Fakat bugün ecnebler Suriye' den çekilmiş ve Suriye kendisini saran her türlü kayıtlardan kurtulmuştur. Müşterek menfaatlerimiz, aramızdaki dostluğun kuvvetli olmasını icap ettiriyor. Bu münasebetle yaz mevsimini ailemle beraber Lübnan dağlarındaki bahçelerde geçirmeğe karar verdim. Ve bu isteğimi Irak ve Lübnan hükümetlerine bildirdim. Aramızdaki dostluğun kuvvetlenmesi için Suriye vekillerinin de bu gibi ziyaretler yapmalarını arzu ederim ... Türkiye kalbini ve memleketimizi size açmağa ve iki memleketin menfaatini icap ettiren ittifakı, imzalamaya , aramızdaki gümrük ve pasaport engellerinin kaldırılmasına hazırdır. Şimdi Türkiye kuvvetli olan eski dost elini elinizi sıkılamak için size uzatıyor. " şeklinde bir demec vermiştir (42). Dışişleri Bakanı' nın bu sözleri Türkiye' nin Suriye' ye ve diğer Arap devletleri' ne yakınlaşmak istediğinin açık bir ifadesi olmuştur.

Bu dönemde Filistin Arapları ile Yahudiler arasındaki sorunlarda devam etmektedir ve konu İngiltere tarafından Birleşmiş Milletler' e götürülmüştür. 2 Nisan 1947' de sorunu ele alan Genel Kurul, büyük devletlerin yer aldığı özel bir komisyon kurmuştur (43).

(41) Dağlı - Aktürk, a. g. e., s. 123.

(42) Vatan, 23 Ekim 1946.

(43) Armaoğlu, 20. y.y. Siyasî Tarihi, s. 484.

Mayıs ayı başında B.M. toplantısında görülecek Filistin meselesi hakkında Türk temsilcisi Nazım Poroy, toplantılara gitmeden önce Türk hükümetinin görüşünü gazetecilere, " Türk milletinin hissiyatı Filistin Araplarının hissiyatına uygundur. Türk milleti Filistin Arapları ile beraberdir " diye açıklamıştır (44). 6 Mayıs 1947' de B.M. toplantısında Araplar lehine sadece Türkiye ve onunla beraber Afganistan oy vermiştir (45).

B.M. Filistin Komisyonu 16 Haziran - 24 Temmuz tarihleri arasında Filistin' de yaptığı incelemelerden sonra Ağustos ayında raporunu hazırlamıştır. Raporda Filistin'in bağımsızlığı teklif edilmekle beraber, iki ayrı görüş ortaya çıkmıştır. Birincisi Kudüs' ün milletlerarası statüye sahip olması ve Filistin' in Araplar ve Yahudiler arasında taksim edilmesidir. İkinci görüş ise Filistin'in, Yahudi ve Arap devletlerinden meydana gelen " federal " bir devlet olması şeklindedir. Araplar, Filistin'in toprak bütünlüğünün korunması açısından bu ikinci teklifi benimsemişlerdir. Komisyonun, bu teklifleri görüştüğü 1947 yılının Kasım ayında Türkiye' de Recep Peker hükümeti yerini Hasan Saka kabinesine bırakmış bulunmaktadır. Türkiye bu toplantılarda Araplar lehine ve " taksim " tezinin aleyhine oy kullanmış, fakat gelişmeler 1948 de Arap - İsrail savaşına kadar varmıştır (46).

Recep Peker Hükümeti'nin son günlerinde 5 Eylül 1947' de Irak 'la " *Dostluk ve iyi Komşuluk* " antlaşması tasdik edilmiştir. Bu antlaşmaya, Dicle ve Fırat kolları sularını düzene konması, güvenlik işlerinde karşılıklı yardımlaşma, eğitim, öğretim kültür birliği, posta, telgraf ve telefon işleri, ekonomi ve sınır meselelerine dair altı protokol eklenmiştir. Suçların geri verilmesi ve nakdi yardımla ilgili de iki sözleşme imzalanmış, bu antlaşmanın devamı hakkında hiçbir süre kabul edilmemiştir. Yalnız taraflardan birinin isteği ile her beş yıl sonunda gözden geçirilmesi öngörülmüştür (47).

4. Türk - Yunan ilişkileri

Recep Peker döneminde Yunanistan' la Batı Trakya'daki karışıklıklara rağmen iyi niyet ve dostluk çerçevesi içinde ilişkiler kurmağa çalışılmıştır. Hükümet Programı'nda, " Komşu ve dost Yunanistan' la münasebetlerimiz karşılıklı sevgi ve saygı duyguları ve müşterek menfaatlerden mülhem dostluk çerçevesi içinde gelişmektedir. Değerli Yunan milletinin ikinci cihan harbi neticesinde maruz kaldığı büyük zarar ve sarsıntılardan yakın zamanda kendisini sıyrıp layık olduğu kalkınmayı gerçekleştirmesi bize derin bir sevinç verecektir. Türk - Yunan dostluk bağlarını yakın şarkın istikrârını sağlayacak şekilde kuvvetlendirmek emelindeyiz " denilmiştir (48).

Başbakanlığının ilk haftalarında T.B.M.M.' nde Yunan gazetecileri kabul eden Recep Peker, " İnsanlık aleminin müşterek saadeti içinde Türkiye ve Yunanistan' ın kavuşacağı iyi günlerin pek uzak olmadığını ümit etmek isterim " demiştir (49).

(44) Ulus, 21 Mayıs 1947.

(45) Ulus, 7 Mayıs 1947.

(46) Armaoğlu, 20. y.y. Siyasî Tarihi, s. 485.

(47) Ulus, 6 Eylül 1947.

(48) Dağlı - Aktürk, a. g. e., s. 123.

(49) Ulus, 17 Eylül 1946.

Truman Doktrini' nin açıklanmasından sonra Recep Peker' in " Türkiye ve Yunanistan' ın derin bir makedderat iştiraki içinde " olduğu şeklinde İstanbul'daki Atina ajansı muhabirine verdiği beyanat Yunan basınında takdirle karşılanmıştır (50).

Bu dönemde, Balkanlar' da Türkler' e zulüm yapıldığı yolunda haberlere basında sık sık rastlanmıştır. Bu haberler yurt içinde özellikle milliyetçiliğin yükselen bir değer olduğu üniversite gençliği arasında heyecan uyandırmıştır. İstanbul Üniversitesi Talebe Birliği adına Hıfzı Timur ve Tıp fakültesi Talebe Derneği Başkanı Rüknettın Tazun adındaki öğrenciler Recep Peker' e bir telgraf çekerek , Balkanlar' da zulüm gören Türkler hakkında Başbakan' dan yol göstermesini istemişlerdir. Recep Peker bu telgrafa cevabında, " varlığımızın en kuvvetli dayanağı olan milliyet duygusu üstündeki hassasiyetinizi takdir ederim. Sınırlarımız dışında yaşayan Türkler' in mukadderatı gibi geniş bir konu üzerinde nümayişler tertibi yurdumuzda nizam bozmak isteyen zararlı unsurları sevinderecek bir hareket olur. Bana müracaat tarzında gördüğüm ve takdir ettiğim ince anlayışın sizlere sükûnet yolunu tercih ettireceğine kaniim " demiştir (51). Böylece Recep Peker, Batı Trakya olaylarının Türkiye' de öğrenci gösterilerine neden olmasını, karşılık ortaya çıkaracak. ve istismar edilebilecek bir konu olduğunu üniversite gençliğine telkin etmiştir.

Bu konu 4 Eylül 1947' de Çanakkale milletvekili İhsan Karasioğlu tarafından T.B.M.M. gündemine getirilmiş, onun Batı Trakya' daki Türkler hakkındaki sözlü sorusuna, Dışişleri Bakanı Hasan Saka cevap vermiştir. Hasan Saka, Batı Trakya' daki Türk azınlığın huzursuzluğunun, Yunanistan' ın o gün içinde bulunduğu karışık durumla (*) ilgili olduğunu, Yunan Hükûmeti'nin, başkentinin kapılarında dahi bastırmakla uğraştığı iç isyan harekâtının kendine yüklediği bütün zorluklar karşısında, Türk azınlığının bulunduğu Batı Trakya' da elinden gelen önlemleri aldığı yapılan incelemelerden anlaşıldığını, bu konuda Yunan Hükûmeti'ne telkin edeceğimiz herhangi bir teşebbüse mahal olmadığını söylemiştir (52).

(50) Ulus, 19 Mart 1947.

(51) Ulus, 13 Aralık 1946.

(*) Yunanistan' da bu dönemde bir iç savaş vardır. Yunanistan II. Dünya Savaşı'nda Alman ordularının işgaline uğramıştır. 1944' de Almanlar Yunanistan' ı terketmişlerdir. Bu tarihten sonra İngilizler bu ülkede sükûneti sağlamaya çalışmışlardır. Bu amaçla İngilizler Mart 1946' da seçimler yapılmasını ve halkoylaması ile kralın Yunanistan' a geri dönmesini sağlamışlardır. Seçimi Halk Partisi (Kralcı Parti) kazanmış ancak, savaş yıllarında kurulan E.A.M. (Yunanistan Komünist Partisine bağlı sendikalar, Sosyalist Parti ve Halk Demokrasi Partisi' nin biraraya gelerek oluşturdukları " Ulusal Kurtuluş Cephesi " taraftarları) onları tanımayarak, dağlara çıkıp örgütlenmeye başlamışlardır. 28 Ekim 1946' da " Hellen Demokrat Ordusu " ve 23 Aralık 1947' de " Bağımsız Yunanistan Geçici Hükûmeti'ni " kumuşlardır ve iç savaş bütün şiddetiyle devam etmiş, 1949 yılında , Amerikan yardımı sayesinde komünistler yenilgiye uğratılmış ve askeri eylem sona ermiştir. (Nikos Svoronos, Çağdaş Hellen Tarihine Bakış, Türkçeye çeviren ; Panayot Abacı, Belge yayınları, İstanbul 1988, s. 103 - 109.)

(52) T.B.M.M. Tutanak Dergisi, Dönem 8, c. VI, s. 630 - 631.

F. Recep Peker neden ne nasıl başbakanlıktan istifa etmiştir ?

Recep Peker' in istifa süreci 12 Temmuz Beyannamesinin yayınlanmasından sonra başlamıştır. Bu tarihten sonra iki parti içinde de görüş ayrılıkları su yüzüne çıkarken, Türkiye' de o dönem tüm muhalefetin ortak hedefi olan Recep Peker' in, çekilmesi için de büyük bir aşama kaydedilmiştir. Öyle ki, Recep Peker' in beyannamenin yayınlanmasından hemen sonra dahi istifa etmesi beklenen bir gelişme olmuştur. İsmet İnönü tarafından muhalefet karşısında yalnız bırakıldığı açıkça belli olan Başbakana karşı, muhalefet süratle ve olanca gücüyle saldırıya geçmiştir.

1947 yılı Temmuz ayının son haftaları Başbakan' in istifa edeceği söylentileri ile geçmiştir. Muhalefet, Celâl Bayar' in daha önce açıkladığı üzere " Recep Peker' le demokrasi yapılamayacağı " düşüncesindedir. 22 Temmuz' da toplanan D.P. Genel İdare Heyeti yayınladığı demeçte, 12 Temmuz Beyannamesi' nin varlığına karşın çok sert çıkmıştır ; " bütün vaatlere rağmen takip edilen siyasette fiilî bir değişiklik olmazsa hürriyet misakına uyularak D.P. milletvekilleri meclisten çekilecektir " (1).

D.P. için o gün beklenen ve istenen fiilî değişiklik Recep Peker' in istifasıdır. Her yayınladıkları demeçte, cumhurbaşkanı kendilerinin Hürriyet Misakı hükümlerini yerine getirmek için çalışıyor , fakat Başbakan bundan kaçıyor izlenimini uyandırmaya çalışmışlardır (2). Ağustos ayındaki gelişmeler Recep Peker' in Başbakanlık zeminini gerçekten kaydırmıştır. Bunlardan biri, ülke çapında ilgi uyandıran, İzmir' deki gazeteciler davasıdır.

Daha önce yayınları durdurulan ikisi İzmir, ikisi İstanbul ve biri Ankara' da çıkan beş gazetenin sekiz sorumlusu, 7 Ağustos' ta başlayıp 9 Ağustos' ta sona eren davada İzmir ağır ceza mahkemesi tarafından yargılanmışlardır. Suçları ise Adnan Menderes' in 18 Nisan' da İzmir' de söylediği nutku yayınlamalarıdır. Mahkeme, gazetecileri suçsuz bulmuştur. Fakat burada önemli nokta Cumhurbaşkanı İsmet İnönü' nün, İstanbul' daki Tasvir gazetesinin açılmasını Recep Peker' e adeta emretmesidir. Nihat Erim' in, " iktidar muhalefete zorluk çıkarmayacaktır. Bunun teminatı bizzat devlet reisidir " (3). şeklindeki açıklamasını doğrularcasına İnönü, Gazeteciler Cemiyeti Başkanı Sedat Simavi' nin, Tasvir gazetesinin yeniden açılmasını isteyen bir mektubunu, sıkıyönetim komutanına, olabirliği konusunda danıştıktan sonra, şu alt yazıyla Başbakan' a göndermiştir ;

(1) Vatan , 26 Temmuz 1947.

(2) Falih Rıfki Atay, " Demokratların Son Demeçleri Karşısında ", Ulus, 28 Temmuz 1947.

(3) Vatan , 27 Temmuz 1947 .

" Başbakan'a takdim

Zannederim ki Sıkıyönetim Komutanlığının bu müracaat mektubunu tetkik etmesinin değeri vardır. Tensip buyurulursa bunun komutanlığa havalesini rica ederim.

5. 8. İ. İ " (4).

Burada beliren bir gerçek şudur ; İnönü, Peker' in görmesi gereken işlerden kendini bir türlü ayıramamıştır. Hatta her bakan ile ayrı ayrı görüşüp, kendince gerekli gördüğü açıklamaları almayınca işlerin istediği gibi yürüdüğüne inanmamıştır (5). Sorumluluk mevkiinde hareket serbestliğini prensip edinmiş Peker' in bu müdahalelere, özellikle 12 Temmuz' dan sonra tahammülü oldukça azalmıştır.

Yukarıda sözü edilen mektubun verilmiş tarihinden bir gün önce 4 Ağustos' ta İnönü' nün notlarında şunlar yazılıdır ; " Başbakan geldi. Benim yeni politikamı takip etmek kudretini kendinde bulamadığını söyledi. Meclisin açılmasına kadar (belki Eylül' e kadar) devam etmesinde mutabık kaldık " (6).

Görüldüğü gibi Recep Peker, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile düştüğü ayrılıklar ve politika yaklaşımları neticesinde 4 Ağustos 1947' de istifa etmek istediğini kendisine bildirmiştir. Ancak Recep Peker' in bu tarihten sonra, görevine devam ettiği görülmüştür. İsmet İnönü için, o tarihte Başbakan' ın istifası yerinde olmayacaktır. Çünkü ayın sonunda meclisin açılmasına yakın , parti grubu toplanacaktır ve o, grupta genç bir hareketi yönlendirmektedir. Bu arada Recep Peker' i istifa etmemesi için iknaya çalışan C.H.P.' liler de olmuştur. Zira muhalif basında sıkça yeralan, C.H.P. içinde siyasî eğilim farklılıkları olduğu haberleri doğrudur. İsmet İnönü' nün parti içinde , kendi kontrolünde genç ve ılımlı bir hareket oluşturmaya çalıştığını gören, "müfrit " diye nitelendirilen bir kısım C.H.P.' li, Recep Peker' in arzusu dışında da olsa onun etrafında toplanmışlardır. Bunlar Recep Peker' i hemen pes etmemeye teşvik etmişlerdir (7).

Recep Peker' i ilk plânda hırpalayarak, sonra da simgelediği eski parti görüşü ile saf dışı bırakmayı (8) düşünen İsmet İnönü' nün yönlendirdiği grubun başında

(4) Haldun Derin , Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933 - 1951) , Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul 1995 , s. 215.

(5) Hilmi Uran , Hatıralarım , Ankara 1959 , s. 466.

(6) Metin Toker , Demokrasimizin İsmet Paşa' lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944 - 1950) , Bilgi Yayınevi Ankara 1990 , s. 195 ; Nihat Erim ; " Bay Peker ve Meselesi " , Ulus , 4 Aralık 1947 ; Ulus , 20 Aralık 1947 .

(7) Bu durum , Recep Peker' in istifasından sonra Kasım ayında toplanan C.H.P.' nin VII. Büyük Kurultayı' nda iyice ortaya çıkmış, Peker' i Genel Başkan adayı yapmak istemişler, eski Başbakan buna yanaşmayarak aday olmamıştır.

(8) Cüneyt Arcayürek , Demokrasinin İlk Yılları (1947 - 1951) , Bilgi yayınevi Ankara 1985 , s. 121.

Nihat Erim vardır. Mayıs ayındaki İngiltere seyahatinden sonra D.P.' li Fuad Köprülü ile dostluk ilişkilerini geliştiren Nihat Erim' in, 12 Temmuz Beyannamesi' nden sonra yazdıkları okunursa, bunlara bir D.P.' nin katılmaması oldukça güçtür. Nihat Erim, Ulus' ta " Bir teklif " başlıklı makalesinde, tek - parti sisteminden çok parti sistemine geçişin bazı esaslı değişiklikleri gerekli kıldığını, 12 Temmuz Beyannamesi ile " intikâl " devrinin sona erip normal devrin başladığını, madem ki liberal bir demokrasinin eşliğinde bulunduğunu, o halde kanunlar üzerinde derin incelemelere girilip, yeni hayatın kabul edemeyeceği hükümlerin birer birer tespit edilmesini, bu konuda çalışmanın yalnız muhalefet partisine bırakılmasının doğru olmadığını, iktidar partisinin de aynı tezi benimseyerek incelemelere başlaması gerektiğini yazmıştır (9).

Nihat Erim' in bu tarzı ile 12 Temmuz' dan önceki tarzı arasında çok belirgin farklar kendini göstermektedir. İnönü' ye yakınlığıyla bilinen bir C.H.P.' li, liberal sisteme geçişte muhalefet partisinin daha aktif çalıştığını kabul etmektedir ve 12 Temmuz Beyannamesi ile geçiş devrinin sona erdiğini ve iktidar partisinde de değişikliklerin olacağını belirtmektedir. Oysa Recep Peker, 12 Temmuz Beyannamesi hakkında aynı düşünceleri paylaşmadığını, beyannameyi basite indirgeyen sözleri ile gösterecektir.

Nihat Erim' in benzer tekliflerini tekrarladığı günlerde, D.P.' li arkadaşı Fuad Köprülü bir makalesinde " Tarih Recep Peker hükümetinin istifasını bu hükümetin ilk ve son hizmeti olarak kaydedecektir " diye yazmıştır (10).

1947 Ağustos ayındaki Ulus gazetesi koleksiyonu incelendiğinde C.H.P.' nde varolduğu söylenip duran mutediller - müfritler gruplarının , aynı gün aynı sayfalarda çıkan yazılarda, açıkça olmasa dahi birbirlerine ters düştükleri görülecektir. Nihat Erim mutediller grubunun, Falih Rıfka Atay da, Recep Peker cephesinin sözcülüğünü yapar gibidir. Atay " ... Artık muhalif gazetelerde baskıdan şikayet yok, Polis ve Jandarma bahsi yok. Doğrusu söylemek lazım, pekiyi manevra çevirdikleri için propaganda kuvvetlerini tek bir nokta üstüne topladılar ; Recep Peker ve hükümeti. " derken eleştirilerin odağında Peker' in olduğu konusunda haklıdır, ancak İnönü - Peker anlaşmazlığından nedense habersiz görünmektedir ; " Nasıl olur da Devlet Başkanı ile tezat halinde bulunan bir hükümet reisi yerinde kalabilir ? " (11). Peker' in yerinde kalamayacağını ise gelişen olaylar göstermiştir.

Muhalefetin anti - Peker propagandası başarılı olmuş, Peker' in artık istifa etmesi ülkenin her yanında beklenen bir haber haline gelmiştir. Vatan gazetesi onun yerini alacak yeni başbakanın ismini bile açıklamıştır; Hasan Saka (12).

(9) Erim, " Bir Teklif ", Ulus , 2 Ağustos 1947.

(10) Mahmut Goloğlu, Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950), Kaynak Yayınları, İstanbul 1982 , s. 174.

(11) Atay , " Hükümet Düşmanlığının İçyüzü " , Ulus, 7 Ağustos 1947.

(12) Vatan , 15 Ağustos 1947 .

Halk, İnönü' ye onun da istediği gibi, Demokratlara anlayışla yaklaşan, demokrasiyi yerleştirmeye çalışan bir devlet adamı gözüyle bakarken, Peker adeta demokrasi düşmanlığının simgesi haline gelmiştir.

19 Ağustos 1947 ' de Peker, Emirgân' da bir kahvede sohbet toplantısında iken, oldukça kalabalık genç bir grup ayağa kalkmış ve tek sıra olarak ikişer adım aralıklarla Peker' in önünden geçerek deniz kenarına inmişler ve " *dağ başını duman almış* " marşını söylemişlerdir. Birgün sonra 20 Ağustos' ta, Haydarpaşa garında, Peker ve İnönü beraberlerken, halktan biri İnönü' ye " *yaşasın milli şef* " diye bağırırken Peker' i görünce de " *kahrolsun Peker kabinesi* " diye haykırmıştır (13).

T.B.M.M. ise yaz tatili nedeniyle verilen aradan yaklaşık iki ay sonra 25 Ağustos 1947' de toplanmıştır (14). Gazeteler meclisin açılışından çok, C.H.P. Grup toplantısı üzerinde durmuşlar, Peker' in bu toplantıda güvenoyuna başvuracağını, veya buna dahi gerek görülmeden istifa edeceğini yazmışlardır (15). Vatan, bu toplantıda olacıklardan haberdar gibidir. Ahmet Emin Yalman, " Halk Partisi' nin İmtihan Günü " başlıklı yazısında bir zamanlar çok eleştirdiği Nihat Erim' i yeni bir ruhun müjdecisi olarak nitelendirmiştir (16).

C.H.P. içinde İnönücüler - Pekerciler ayrımı toplantı öncesi meclis kulislerinde kendini belli etmiştir. Peker aleyhtarı olarak Nihat Erim , Hamdullah Suphi Tanrıöver, Tahsin Banguoğlu, İsmail Rüştü, Said Ödyak, Pekerci milletvekili olarak da Feridun Fikri Düşünsel, Mehmet Canbolat, Behçet Kemal Çağlar, Mehmet Ali Yürükler, Muhittin Baha Pars, Necmeddin Sahir Silan, Süreyya Örguevren gibi isimler basına yansımışlardır (17).

Nihayet İnönü' nün sahneye koyduğu oyun (18) 26 Ağustos 1947 tarihli C.H.P. grup toplantısında sergilenmiştir. Bu toplantıda Seyhan milletvekili Cavit Oral ve arkadaşları tarafından, 12 Temmuz Beyannamesi' nden sonraki durumun görüşülmesi için grup başkanlığına bir önerge verilmiştir (19). Aslında öğrenilmek istenen İnönü ile Peker arasında bir görüş ayrılığının olup olmadığıdır. Başbakan Peker de, toplantıya iç politika güdümü hakkında güvenoyu almak için gitmiştir (20).

(13) Ulus , 29 Ağustos 1947 .

(14) Ulus , 26 Ağustos 1947 .

(15) Vatan , 25 Ağustos 1947 .

(16) Vatan , 26 Ağustos 1947 .

(17) Toker , a. g. e. s. 197.

(18) Uran , a. g. e., s. 476.

(19) Hikmet Bilâ, C.H.P. Tarihi (1919 - 1979), Ankara 1979, s. 219.

(20) Recep Peker' in, İstanbul' daki gazetecilerle yaptığı konuşmanın metninden, Ulus, 20 Aralık 1947.

Peker, uzun tartışmalara neden olacak konuşmasında, hükûmetin iç politikasını açıklarken, otoritercilik suçlamalarını büyük bir şiddetle ve kesin olarak reddetmiştir. Ülkede demokrasi hayatını geliştirmek için her güçlüğe göğüs vermediği vazifesinin en şerefli saydığını, Türkiye' de " hürriyetsizlik buhranının olmadığını, hürriyet anlayışı buhranı daha doğrusu hürriyetsizliğin inhisar altında tutulması gayretkesliği " nin var olduğunu, " totaliter olmayan bir devlet içinde totaliter bir hükûmet tasavvur etmenin ideolojik ve basit bilgilerle telif edilemeyeceğini " belirterek konuşmasını süsdürmüştür. Konuşmasının sonunda güvenoyu isteyeceğini, halkın Recep Peker hükûmetini istemediğine dair bir eğilim varsa bunun oylara yansımını söylemiştir. Peker' in sözlerinin en dikkate değer olanları 12 Temmuz Beyannamesi ve İnönü ile ilgili olanlarıdır ; " Bir defa Devlet reisiyle Hükûmet reisi arasında ihtilâf vardır diye propagandalar işitiyorum. Bu doğru değildir. İhtilâfi bilmem ne demek manasında kullanıyorlar... Her zaman her yerde medenî insanlar arasında ciddi işler görüşülürken tartışmalar olur... Demokratik hayat bir münakaşa hayatıdır ve bugün huzurunuzda böyle bir münakaşa halinde bulunuyoruz... 12 Temmuz Beyannamesi devlet hayatında büyük tecrübeler görmüş, çetin şartlar altında büyük hizmetler etmiş, işler başarmış, çetin davalar içinde fikir idmanları yapmış... bütün bu şartların yekûnu ile beşerî ölçülerle tasavvur edilebilecek olgunluğun üstün derecesine varmış olan bir adamın asil ve ulvî maksadını aksettirmektedir. Beyanname memlekette demokratik hayatı kurma yolunda... havanın zehrini almak, bu havayı yumuşatıp insan grupları içinde anlayışı birbirine yaklaştırmak için yapılmış bir tavsiyedir... Geçmişini umutarak şikayet mevzûlarını ortadan kaldırmış demiş olmaktan ibarettir... Bazı arkadaşlar artık bundan sonra Devlet reisi tarafsız hakem olacaktır, taraflar ona müracaat edeceklerdir meâlinde şeyler yazdılar. Onların yazdıkları bu mütalaada mutabakatım yoktur " (21).

Recep Peker fazla keskin olmayan sözlerle 12 Temmuz Beyannamesi'ni İsmet İnönü ve Nihat Erim gibi algılamadığını açıklarken , İnönü' nün baştan beri soyunduğu " hakem " lik rolünü benimsemediğini ifade etmiştir. Bu ifade tarzı bir anlamda İnönü için Peker' in misyonunu bitiren sözler olmuştur. Nitekim Nihat Erim' in öncülüğündeki grup, Başbakan' la aynı düşüncede olmadıklarını açıkça gündeme getirmişlerdir.

Recep Peker parti grubunda, pek inandırıcı olmasa da, İnönü ile arasında hiç bir fikir ihtilâfi bulunmadığını söylemiştir ama İnönü' nün kontrolündeki grup buna şiddetle itiraz etmiştir.

Peker toplantı sonunda 303 oyla güvenoyu alırken, güvensizlik oyu veren 34 kişi arasında İsmet İnönü' ye yakın isimlerin bulunması, diğer milletvekillerini şüphelendirmiştir (22).

(21) Ulus, 29 Ağustos 1947.

(22) Asım Us , Asım Us' un Hatıra Notları (1930 - 1950) , Vakıf Matbaası , İstanbul 1966, s. 714.

Güvensizlik oylarının sayısı önce 34 ilân edilmiş fakat sonradan gelen Memduh Şevket Esandal'ın da red oyunun eklenmesiyle, ertesi gün 35'e çıkarılarak tashih edilmiştir (23).

C.H.P. içinde 35'ler olarak anılan grup, İnönü ile Peker arasındaki ihtilâfin bir eseridir. Bunlar bizzat İnönü'nün yaratıp, desteklediği topluluktur. 35'ler arasında yer alan kişilerin gerçek kadroları 35 veya 36 gibi sabit bir rakamla ifade edilecek tarzda belli değildir (24). Oylamanın açık olması basına göre güvensizlik oylarının bu sayıda kalmasında etken olmuştur (25). 35'lerin çoğunun Memduh Şevket Esandal'ın özel gayreti ile meclise girmiş olan gençlerden oluşması tesadüf olmasa gerektir (26).

35'ler grubu basında hemen kahraman ilân edilmişlerdir. Ahmet Emin Yalman, Halk Partisi içinde genç bir ruhun uyandığından bahsetmiş (27), "... millî irade karşısında saygı ile boyun eğme yolundaki gidişin mukaddes ateşi Halk Partisi'nin kalbini de çok sarmıştır" diye yazmıştır (28).

Karşı cephede Falih Rıfki Atay ise, güven oyu alınmasından sonra Recep Peker'in istifa edeceği söylentilerinin artık bittiğini, C.H.P. içinde ayrılıklar bulunmadığını, 35'lere hizip mahiyetinin verilmeye çalışılmasının doğru olmadığını yazmıştır (29).

Falih Rıfki Atay ya olup bitenin farkında değildir, ya da Ulus' ta C.H.P.'li vatandaşları yanlış yönlendirmek istemiştir.

C.H.P.'ndeki bu olayların içyüzü ilerleyen aylarda, Peker çekildikten sonra, Ulus' ta Nihat Erim'le Recep Peker'in karşılıklı yazıları ve 1947 Kurultayındaki konuşmalarda ortaya çıkmıştır. Nihat Erim, 4 - 7 Aralık 1947 tarihleri arasında "Bay Recep Peker ve Meselesi" başlığıyla makaleler yayınlamış, Recep Peker bunlara 20 Aralık'ta cevap vermiştir. Bu yazılardan Recep Peker'in neden ve nasıl istifa ettiği ve İsmet İnönü'nün açıkça geleneksel kadroyu sarsarak kendisine bağlı gençlerden oluşan yeni bir yönetici grubunu sahneye sürdüğü anlaşılmaktadır (30). 1947 C.H.P. Kurultayı'nda da Edirne delegesi Sami Tütün'ün sorusu üzerine Peker söz alarak, istifasının nedenlerini açıklamıştır (31).

(23) Tarık Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasî Partiler, İstanbul 1952, s. 563.

(24) Fahir Giritlioğlu, Türk Siyasî Tarihinde C.H.P.'nin Mevkii, Ankara 1965, s. 201.

(25) 35'ler hizbi ve isimleri için bk; Tunaya, a. g. e., s. 563 - 564.

(26) Uran, a. g. e., s. 476.

(27) Vatan, 27 Ağustos 1947.

(28) Vatan, 28 Ağustos 1947.

(29) Atay, "Rivayetler Buhranının Sonu", Ulus, 27 Ağustos 1947; "Şimdi Asıl Meseleye Gelelim", Ulus, 28 Ağustos 1947; "Tertipli Kışkırtma Havası", Ulus, 29 Ağustos 1947.

(30) Ali Gevgilili, Yükseliş ve Düşüş, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 1981, s. 58.

(31) C.H.P. VII. Kurultay Tutanağı, Ankara 1948, s. 526.

Bütün bunlara göre Recep Peker' in 26 Ağustos 1947' deki C.H.P. meclis grubu toplantısında 12 Temmuz Beyannamesi ile ilgili düşüncelerinin Cumhurbaşkanı' na ters düştüğü ortaya çıkmıştır. Recep Peker gruptan güvenoyu almasına rağmen "eleştiriler nedeniyle yıprandıkları" gerekçesiyle altı bakanını değiştirmeyi düşünmüştür (32).

Recep Peker bu değişikliği meclis tatile girdikten sonra yapmak isteyince, İsmet İnönü müdahale ederek, bu değişikliğin önemini vurgulamış, bunun meclis tatile girmeden yapılması gerektiğini, aksi halde meclisi bu iş için yeniden toplantıya çağıracağını başbakana söylemiştir (33). Recep Peker bu konuda Cumhurbaşkanı ile anlaşmazlığa düştüğünü reddetmiştir. Ona göre "meclisin güvenini taşıyan bir hükümette yapılacak değişikliğin tatilden önce meclise arzı kanunî bir zaruret değildir." Peker' in, değişikliği meclis dağıldıktan sonra yapmak istemesinin sebebi, atamayı düşündüğü bakan adaylarının bazılarının Ankara' da bulunmaması ve dolayısıyla bir gecikmenin doğal olduğudur. İnönü, bir iki bakanın yeri açık da kalsa, bunların vekâleten diğer bakanlıklara verilerek eksiklerin sonradan doldurulması yolu ile yeni listenin meclise yetiştirilmesini istemiş ve de bu görüşte Peker' le anlaşmışlardır (34). İnönü' nün bir tavsiyesi de değişikliklerin parti grubunda onaylatılmasıdır. Bu amaçla 4 Eylül 1947' de C.H.P. meclis grubuna gelen Peker, burada da sert eleştirilerle karşılaşmıştır. Eleştiriler ; böyle bir girişimde kabinenin toptan istifası gerektiği yolunda olmuştur. Sekiz saat süren tartışmalardan sonra Peker, kürsüye gelerek, kendisinin vurdum duymaz bir adam olmadığını, görüşmelerin gelişme tarzından gereken sonucu çıkardığını, kabine arkadaşlarını toplayıp kendisine düşeni yapacağını, yani istifası edeceğini açıklamıştır. Akşam yemeği için verilen bir saatlik arada Cumhurbaşkanı' nın nezdine giderek kararını İnönü' ye de bildirmiş, ancak İnönü, grubun kanaatinin oylarla belirlenmesinden önce böyle bir istifayı doğru bulmadığını söylemiştir (35).

Yemekten sonra toplanan grupta, bir önceki toplantıda 35 olan muhaliflerin sayısı 47' ye yükselmiştir (36). Böylece gruptan kabine değişikliği için yetki almasına rağmen, Peker' in konumu biraz daha zayıflamıştır.

Recep Peker, kabinesinde altı önemli bakanlıkta değişiklik yapmıştır. Millî Savunma Bakanlığı' na Cemil Cahit Toydemir (İstanbul)' in yerine, Münir Birsal (İzmir)' i, İçişleri Bakanlığı' na Şükrü Sökmensüer (Gümüşhane)' in yerine Münir Hüsrev Göle (Erzurum)' yi, Ekonomi Bakanlığı' na, Tahsin Bekir Balta (Rize)' nin yerine Cavit Ekin (Diyarbakır)' i, Tarım Bakanlığı' na Faik Kurtoğlu (Manisa)' nun yerine Şevket Adalan (İzmir)' i Çalışma Bakanlığı' na Sadi Irmak (Konya)' in yerine, eski Ekonomi Bakanı Tahsin Bekir Balta (Rize)' yi getirmiştir (37).

(32) Ulus , 5 Eylül 1947.

(33) Ulus , 4 Aralık 1947.

(34) Ulus , 20 Aralık 1947.

(35) Erim , " Bay Peker ve Meselesi -I " , Ulus , 4 Aralık 1947.

(36) Tunaya , a. g. e. , s. 564.

(37) T.C. Resmî Gazete , 6 Eylül 1947.

Recep Peker, Cumhurbaşkanı' na birgün önce istifa kararını açıklamasına rağmen, yakın arkadaşlarının tarafından, hükümetin parti grubu güvenini ikinci kez almış iken istifa edilmesini şiddetle eleştirmeleri karşısında birkaç gün sessiz kalmağı tercih etmiştir (38).

Bu arada 8 Eylül 1947' de C.H.P. Divanı, 1947 kurultayına sunulacak tüzük tasarısını görüşmek üzere toplanmıştır. Nihat Erim, bu toplantıda Peker' in Başbakan ile Parti genel başkanvekilığının aynı kişi olması teklifinin genel bir red ile karşılandığını, en yakın arkadaşlarının bile kendisini bu konuda desteklemediklerini, bu durum üzerine Peker' in bu defa kesin istifa kararını bazı bakan ve parti ileri gelenlerine açıkladığını yazmıştır. Erim' e göre, Peker bu kesin kararını da aynı akşam Çankaya' ya çıkararak İnönü' ye bildirmiştir (39).

Bu olay, Peker' in istifa nedenlerinden biri olarak gösterilmiş ise de, Peker bunu reddetmiştir. Recep Peker, Parti Divanı'nın 8 Eylül' de öğleden sonra toplandığını, oysa kendisinin o günün sabahı Devlet Bakanları arkadaşlarına istifa kararını kat' i olarak bildirmiş olduğundan, "divanda redde uğramak muamelelerinin istifaya tesir olmasının hiç varit olamayacağını" söylemiştir (40).

Peker, 9 Eylül' de istifasını Cumhurbaşkanı' na vermiş ve 10 Eylül 1947 tarihli gazetelerde başbakanın sağlık durumu nedeniyle istifa ettiği haberi yer almıştır (41).

Recep Peker' in neden istifa ettiği o günün gazetelerinde ve çeşitli kaynaklarda değişik sebeplere dayandırılmıştır. İstifayı "*Tek Partiden kalan tahakküm kalesi çöktü*" diye duyuran Vatan ' a göre sebep, sert başbakanın, ılımlı yeni içişleri bakanı Münir Hüsrev Göle ile anlaşamamasıdır. Bu görünen sebep olarak ileri sürülmüştür (42). Asım Us' un Hatıra Not' larında sebep olarak divan toplantısındaki olay gösterilmiştir (43). O dönemde genç bir gazeteci olan Kemal Bağlum' a göre ise - ki çok yanlış bir değerlendirmedir Peker' in, D.P.' nin kapatılması teklifinin C.H.P. grubunda reddedilmesidir (44).

Yukarıda anlatıldığı ve geçen yıllardan sonra aydınlandığı gibi gerçek sebebin İnönü ile anlaşmazlık olduğu artık bilinmektedir. Öyle ki bu anlaşmazlık bürokrasiye dahi yansımıştır (45).

(38) Ulus , 20 Aralık 1947.

(39) Erim , " Bay Peker ve Meselesi-I" , Ulus , 4 Aralık 1947.

(40) Ulus , 20 Aralık 1947.

(41) Ulus , Eylül 1947.

(42) Vatan , Eylül 1947.

(43) Us , a. g. e., s. 716.

(44) Kemal Bağlum, Anıpolitik (1945 - 1960), Bilgi Yayınevi, Ankara 1991, s. 15 -16.

(45) Feridun Cemal Erkin, anılarında Recep Peker'le, İsmet İnönü arasındaki anlaşmazlığın kendisinin Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliğinden, Roma Büyük Elçiliğine atanmasında rolü olduğunu yazmıştır. Bk. Dış İşlerinde 34 Yıl, Anılar - Yorumlar, T.T.K Basımevi , Ankara 1987, s. 191 - 192.

İnönü C.H.P. içinde Pekerci diye bilinenlerin sayısının azımsanmayacak kadar çok olduğunun baştan beri farkında olmuştur. Recep Peker' in tasfiyesi süreci aynı zamanda bunların yerini liberal C.H.P.' lilere bırakması süreci olmuştur. 12 Temmuz Beyannamesinden sonra bu süreç oldukça hızlı işlemiştir.

Recep Peker, 4 Ağustos 1947' de Florya' da Cumhurbaşkanına istifasını açıkladığı ama kabul edilmediği günden, 26 Ağustos 1947' de, 35' ler Grubunun ortaya çıktığı C.H.P. meclis grubu toplantısına kadar olan sürede, mevcut anlaşmazlığı silerek, ortadan kaldırmış ve gruba tam bir anlaşma halinde girmiş olduğunu açıklamıştır ama bu, ya İnönü' ye karşı iyi niyetinden ya da dönemin gerektirdiği politik davranıştan kaynaklanmıştır (46).

İnönü' ye en yakın C.H.P.' li Erim' e göre ise " Bay Peker' in zihniyeti partiler arasında yumuşaklık ve muhalefeti teminat altında çalıştırma fikrine uymamaktadır... Peker, 12 Temmuz Beyannamesi' ne şiddetle itiraz etmiş olan tek zattır. Beyanname' nin bir kitabe olmaya layık ilk metni üzerinde, devlet reisini çok üzerek ve yorarak geniş değişikliği yaptırmış tek insan odur... Devlet reisini beyannameyi ilân etmeye sevkeden çeşitli sebepler arasında Bay Peker' in muhalefete hiçbir hak tanımak istemeyen zihniyet ve politikasının 1947 Haziran' ında çok partili hayatı bir çıkmaza sokması gibi çok mühim bir amil de vardır. 12 Temmuz Beyannamesi çok partili hayatın bay Peker gibi şakaya alınmadığının ve tesamüh zihniyetine dayanan bir demokrasinin behemahal geliştirilmek azminin ifadesidir... Bay Peker' e yalnız ve yalnız belki totaliter idare taraftarı diktatörlük hayranları dayanak olabilirler. Bay Peker' in şampiyonluğunu yapmak isteği tez sonunda tek şahıs veya zümre istibdadına götürür... Bay Peker' in istifasının asıl sebebi Türk halk efkarının şiddetli ve dayanılmaz baskısıdır. Bay Peker' in istifası üzerine geniş vatandaş çevrelerinin adeta bayram yaptığını hatırlatmak lazımdır " (47).

Erim' in bu sözleri İnönü kanadının görüşlerinin açıkça itirafıdır. Peker ise, Demokrat Parti' nin kendisi için söylediklerini , derleyip toparlayıp bir iktidar mensubu olarak, oldukça sert biçimde açıklayan Erim' e verdiği cevapta istifasının nedenini şöyle açıklamıştır ; " ... Her cephesi bir buhran arzeden iç ve dış vaziyetler içinde, Cumhurbaşkanı ile benim aramda mevcut anlaşmazlığı hergün biraz daha derinleştirerek yaşatırken, hükûmet reisi olarak vazîfeye devam etmenin devlet işlerini mühim arzulara uğratması ihtimalinden kaçınarak istifa ettim... Eğer istikbâlin meçhul şartları içinde birgün herhangi bir zümre tek parti sistemini müdafaa ederse onlara karşı ön safha çalışacak vatandaşlar arasında bulunacağım. " Peker İnönü' nün iki parti arasında hakemliği için " Türk Anayasasında buna dair ne sarîh ne de kapalı hiçbir mesnet yoktur... Halk hakimiyetine dayanan modern bir devlette icraada işleyen resmî ve meşru tek kuvvet, yalnız, millî, kanunî murabeke altında bulunan mesul hükümettir" demiştir. Ona göre gerçek hakem, seçim zamanında millettir (48).

(46) Ulus , 20 Aralık 1947.

(47) Erim , " Bay Peker ve Meselesi " , Ulus , 4 - 7 Aralık 1947.

(48) Ulus , 20 Aralık 1947.

Peker' in istifasının nedenlerinin biraz daha aydınlandığı ortam C.H.P.' nin VII. Büyük Kurultay' ın 3 Aralık 1947' deki toplantısı olmuştur. Peker burada yaptığı konuşmada „parti içinde sayıları sonradan 47' ye çıkan, 35' ler hizbine değinmiş, ”bunların muhalif hareketlerinden vazgeçmeyeceklerini kuvvetle sezerek, bu hareketlerin hükûmete zaaf, hatta devlete zarar verici bir sonuca varmasını derpiş ederek hükûmetin elindeki emaneti büyük ve asıl sahibine teslim etmesi kararına vardım ” demiştir (49).

12 Temmuz Beyannamesi ve İnönü için de bu kez daha açık konuşmuştur ; ”Partiler üzerinde yüksek hakemlik gibi bir anlayışa ruhum, bütün vazifemin devam boyunca asla intibak etmedi ” (50).

Recep Peker' in istifasında sağlık durumunun gerçekten iyice bozulmuş olmasının rolü de büyüktür. Zaten bu durum, başbakanlıktan ayrılmasından sonra ömrünün son üç yılını ağır hastalık günleri içinde geçirmesinden belli olmuştur. Peker başbakanlıkta son günlerini şöyle anlatmıştır ; ”vazifemin son zamanlarında hakikâten böyle ağır bir yükü taşımak kabiliyetini muhafaza edebilecek derecede iyi bir sağlık durumuna sahip değildim. İşlerin yorucu ve yıpratıcı tesiri altında, insan bünyesinin tahammül kabiliyetini aşan bir çalışma icab ediyordu... Bütün yakın arkadaşlarımla da malum olduğu üzere, her bir ağır çalışma gününü kuvvetlendirici iki enjeksiyonun tesiri altında geçiriyor ve o yorucu günü takip eden gece iki üç uyutucu ilacın yardımına muhtaç bulunuyordum. Bilhassa vazifeden ayrılışıma yaklaşan son bir iki gün içersinde kendimi sağlık bakımından perişanlık halinde hissediyordum. Bir sabah giyinmeden evvel yıkıldım ” (51).

Recep Peker' in istifasından sonra Ahmet Emin Yalman, ” Hepimize Geçmiş Olsun ” demiştir. Celâl Bayar ” Recep Peker kabinesinin çekilmesi bizim için süpriz olmamıştır... Hadiselerin bizi haklı çıkardığını görmekteyiz ” şeklinde demeç vermiştir (52).

Recep Peker' in istifa ettiği akşam Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ile Çankaya' da, D.P' li Celâl Bayar, Fuad Köprülü, Adnan Menderes ve Refik Koraltan akşam yemeği yemişler, İsmet İnönü, yeni başbakanın ismini resmen açıklamadan önce onların fikrini almıştır. Yeni Başbakan olarak Recep Peker' in Dışişleri Bakanı Hasan Saka ismi, Demokratlarca olumlu karşılanmıştır (53).

Recep Peker' in istifası İsmet İnönü' nün çok partili hayatta üstlendiği rolün ve en son 12 Temmuz beyannamesinin oluşturduğu havanın doğal bir sonucudur. D.P.-nin ilk ve en büyük hedefi haline gelen Recep Peker' in tasfiyesi, İsmet İnönü kontrolündeki C.H.P. ve muhalefet partisi D.P. arasında belirgin bir yumuşamaya yol açmıştır. En kârlı çıkan ise şüphesiz D.P. muhalefeti olmuştur.

(49) C.H.P. VII. Kurultay Tutanağı , s. 528.

(50) a. g. e., s. 529.

(51) a. g. e., s. 527.

(52) Vatan, 10 Eylül 1947.

(53) Toker, a. g. e., s. 207.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SONUÇ

Türk siyasî tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olan Recep Peker 1888 'de doğduğu İstanbul' da, orta ve yüksek öğrenimini tamamlamış, 1907' de Harp Okulu 'nu bitirdikten sonra Yemen' de, Trablusgarb' ta savaşmış, I. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelerde görev almıştır. Daha sonra 1919' da Harp Akademisi' ndeki eğitimini kurmay olarak tamamlamış, bu okulda bir süre Harp Tarihi Muallim Muavinliği yaptıktan sonra, 1920' de Ankara' ya giderek Millî Mücadele'ye katılmıştır. İlk B.M.M.' nde genel sekreterlik yaparken bir yandan da Millî Mücadele' de bir subay olarak yer almıştır. İkinci mecliste Kütahya milletvekilliği ve aynı zamanda C.H.P.' nin genel sekreterliğini yapmıştır. 1924 yılından itibaren zaman zaman maliye , işleri , bayındırlık bakanlığı gibi görevlerde bulunmakla beraber 1936' ya kadar özellikle parti genel sekreteri olarak göze çarpan önemli faaliyetlerde bulunmuştur. 1930' dan itibaren C.H.P.' nin ideolojisini oluşturmak çabası içinde olmuştur. Parti - devlet özdeşliğini savunmuş, devrimcilik ve devletçilik ilkelerinin programa alınmasını sağlamış , altı ilkenin formüle edilmesinde baş rolü oynamıştır. C.H.P.' nin altı oklu sembolü de onun icadıdır. Tek - parti yönetiminin ideolojisi konusunda aşırıya varan görüşleri yüzünden 1936' da Atatürk tarafından genel sekreterlikten azledilmiş , bir daha da bu vazifeye getirilmemiştir. Üniversitelere " *İnkılâp Tarihi* " derslerinin konmasına önayak olmuş, 1942' ye kadar çeşitli fakülte ve yüksekokullar ile Harp Akademisi' nde bu dersin hocalığını yapmıştır. 1942 - 43 yıllarında Şükrü Saraçoğlu Hükûmeti'nde işleri bakanlığı yapmıştır. 1943 Mayıs ' ında bu görevinden istifa etmiştir.

Recep Peker 1945 yılından itibaren Şükrü Saraçoğlu' na muhalefet etmeğe ve başbakanlığa oynamaya başlamıştır. 1946 seçimlerinden sonra İstanbul milletvekili olarak girdiği parlamentoda, 5 Ağustos 1946' da Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından başbakanlığa atanmıştır. Onun isminin tek - parti ile anıldığının ve özdeşleştiğinin farkında olmasına rağmen İnönü, muhalefet karşısında Peker' in cesaretli devlet adamlığı vasfından yararlanmak, sertliği sebebiyle çıkabilecek tartışmalarda iki parti arasında hakem rolünü oynayabilmek ve bir anlamda Peker' in simgelediği eski parti görüşünün ve C.H.P. içindeki taraftarlarının, yeni düzene ayak uydurmadıkları taktirde gerekirse Peker 'le birlikte tasfiye edebilmek düşüncesinde olarak onu hükûmet başkanı yapmıştır.

Recep Peker, Türkiye' nin demokratik süreç açısından çok hassas bir döneminde başbakan olmuştur. Demokrasiye dayanan bir rejimi yerleştirerek, İkinci Dünya Savaşı' ndan sonra Avrupa' da oluşan yeni dünya düzeni içinde yerini alabilmek ve bunun için de gerekli hürriyet ortamını sağlaya bilmek hükûmetin en önemli misyonu durumundadır.

1946' dan sonraki dönemin muhalefet partisi D.P. liberal bir takım isteklerle muhalefet işlevini yürütmeye çalışırken, Peker ve hükûmeti istemeyerek, iç ve dış kamuoyuna, demokrasinin karşısında bir engel olarak görülmüştür. Recep Peker, hürriyetin de bir sınırı olabileceğini, bu sınırın, devlet otoritesinin zedelendiği yerde başladığını, aksi halde ülkede bir ihtilâl havasının hakim olacağını savunmuştur.

Zamanla D.P. muhalefetini de, memlekette iktidarı devralmak hırsı uğruna ihtilâl edebiyatı yapmakla suçlamıştır. Meclisten önce demokrasinin bayraktarlığını ele alan basın, bu dönemde yapılan bazı kanun değişiklikleriyle sıkı bir denetime tâbi tutulmuştur. Komünizm tehlikesi karşısında son derece titizlikte durulmuş ama bu tehlike hem hükûmet hem muhalefet tarafından istismar edilerek, halk nazarında hoş karşılanmak için bir suçlama malzemesi haline getirilmiştir. İnsan Hakları Cemiyeti olayı ile Hasan Ali Yücel davası ve bunların yankıları, "komünistlik" suçlamalarının nasıl istismar edildiğinin örnekleri olmuştur.

Recep Peker, ülkede demokrasinin yerleşmesini şüphesiz istemekle ve bunun devrimin prensiplerinden taviz vermeyerek gerçekleşmesine dikkât etmekle beraber, kişiliği gereği bazı hatalara düşmüştür. En büyük hatası olan fevrî tepkileri, mecliste D.P.'li Adnan Menderes'e "psikopat" diye hitap etmesiyle kendini göstermiş, bu sözü ile Türk siyasî tarihinde haketmediği bir yer almıştır.

Recep Peker' in muhalefetin siyaset tarzı üzerindeki hassasiyeti, Ocak 1947 tarihindeki D.P. I. Kongresinden ve Hürriyet Misakı'nın ilânından sonra daha da artmış, iki parti arasındaki gerginlik aynı yılın yaz aylarına kadar devam etmiştir. D.P.'nin özellikle Ege Bölgesi'nde düzenlediği mitingler, parti liderlerinin ve iktidar muhalefet yanlısı basının karşılıklı polemiklerinin siyasî tansiyonu aşırı derecede yükseltmesi Cumhurbaşkanı İnönü'nün araya girerek "12 Temmuz 1947 Beyannamesi" ni ilân etmesine kadar varmıştır. İnönü'nün böyle bir "hakem"lik rolünü, Peker anayasaya aykırı bulmuş ve hakemin seçim zamanında sadece millet olabileceği gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Peker'in bu tavrı İnönü ile anlaşmazlığa düşmesine ve Cumhurbaşkanı'nın C.H.P. içinde ona karşı bir hizip oluşturmasına neden olmuştur.

Recep Peker Hükûmeti'nin yıpranmasında, D.P. ile girdiği sürtüşmede "demokrasi düşmanı" pozisyonuna düşmesinin yanısıra ekonomideki bunalımın da etkisi olmuştur. 7 Eylül 1946'da cumhuriyet tarihinin ilk devalüasyonu yapılmış ama bununla beraber 7 Eylülde alınan kararlar, kötü sonuçlar vermiş hayat pahalılığı artarak kütleleri C.H.P.'nden biraz daha uzaklaştırmıştır. Bu dönem ekonomisinde dikkati çeken olay, devletçiliği bir parti politikası olarak formüle eden tek - partinin genel sekreteri Peker'in, bu kez başbakan olarak devletçiliğin tasfiye edildiği kararların altında imzası bulunmasıdır. Bu dönemde kabul edilen Sendikalar Kanunu hem demokratik gelişim, hem de ekonomide bir denge unsuru olarak önem taşır. Grev ve lokavtsız bir sendika yapılanmasını içermesine rağmen, kanun, Türk sendikacılığını açısından bir gelişim safhasıdır.

Peker Hükûmeti'nin, kendisini içinde bulduğu liberalizasyon beklentileri, eğitim ve kültür sahasında köy enstitülerinde ıslahın başlamasıyla gerçekleşmiştir. 1946 seçimleri propagandası sırasında oldukça eleştiriler alan bu kurumlar, Peker'in Millî Eğitim Bakanı Reşat Şemsettin Sirer'in çalışmalarıyla orijinelliğini kaybetmiş, klasik öğretim kurumları haline getirilmiştir. Bu ıslah karşısında kayıtsız kalan Peker, okullarda din öğretimi yapılması söz konusu olunca, parti içinde Hamdullah Suphi Tanrıöver'in başını çektiği "din anlayışında liberalizasyon" hareketleri ne karşı çıkmıştır. Okullarda din öğretimi yapılması isteklerine kararlılıkla tepki gösteren Peker, eğitimde "millî duygu"yu ön planda tutan, dini milliyetin bir unsuru saymayan "laiklik" anlayışıyla, din öğretiminin okullar dışında ve hükûmet kontrolünde

yapılmasına izin vermiştir. Dönemin yükselen bir değeri olan milliyetçiliği, bir kültür politikası olarak çağdaş sınırları içinde ve Kemalist anlamda tanımlamış ve savunmuştur. Yine kültür sahasında, Ankara 'da Milli Kütüphane' nin kurulması çalışmalarını hızlandırmıştır.

Dış politikada cumhuriyet hükümetlerinin klasik yaklaşımını devam ettirerek Batı ülkeleri ile birlikte hareket etmek ve Türk - İngiliz ittifakını sürdürmek hedeflenmiştir. Sovyetler'in Boğazlar konusunda istekleri ile karşılaşan Peker hükümeti bunlara ve açıkça ortaya çıkan Sovyet tehdidine karşı Amerikan yardımına sıcak bakmış , İngiltere 'nin yanında, Amerikan ittifakını sevinçle kabul etmiştir. Böylece, II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan soğuk savaşta tercihini belli etmiştir. Arap ülkeleri ile ilişkiler samimi olarak geliştirilmek istenmiş, Filistin davasına destek verilmiş ve Batı Trakya' da Türkler' e zulüm yapıldığı yolundaki haberlere Yunanistan' ın içinde bulunduğu iç savaş dolayısıyla düşmanca olmayan bir anlayışla yaklaşmıştır.

Recep Peker' in ve hükümetin icraatının ömrünü kısaltan en önemli olay, Peker' in İnönü ile 12 Temmuz Beyannamesinin ilânından sonra açıkça anlaşmazlığa düşmesidir. Peker, Cumhurbaşkanı' nın siyaset sahnesinde hakemlik adı altında aktif rol oynamasının, kendi prensipleri ile bağdaşmadığını ona çeşitli defalar bildirmiştir. İnönü 'nün nazarında Peker eski parti anlayışının simgesidir ve onun etrafında toplanmış olan " müfrit " diye nitelendirilen grup C.H.P.' den tasfiye edilmelidir. İnönü bunun için parti içinde 35' ler diye tanınan, Nihat Erim' in lideri olduğu bir hizip yaratmış ve Recep Peker " İnönü' ye rağmen " politika yapamayacağını anlayarak 9 Eylül 1947' de başbakanlıktan istifa etmiştir. İstifasında sağlık durumunun bozulmasının da ciddi bir etken olduğunu belirtmek gerekir.

Recep Peker 'in tasfiyesinden sonra onun etrafında toplanan bazı C.H.P.' liler kendisini 1947 kurultayında genel başkan adayı göstermek istemişlerdir. Fakat Peker buna yanaşmamış kurultayda yaptığı konuşmasında sağlık durumunun gerçekten kötü olduğunu, genel başkanlık gibi bir hevesi olmadığını ve ona oy verilmemesini açıkça ifade etmiştir. Buna rağmen Peker' e kurultayda yirmibeş oy çıkmıştır. Kurultaydan sonra Pekerciler olarak bilinenlerin onun başkanlığında " *Kemalist Parti* " adı ile bir parti kuracakları söylentileri çıkmış, oysa o ömrünün son üç yılını politikadan uzak hastalıklarla başetmeye çalışarak geçirmiştir. Recep Peker, demokrasimizin en kritik döneminde onüç ay başbakanlık yaptıktan sonra, 3 Nisan 1950' de ölüme yenik düşmüştür.

Recep Peker öldüğünde , onunla başlayan siyasî gerginlik havası henüz dağılmamıştı ve sertliğiyle hatırlanmakta idi. Oysa bugün yaşanan onca demokrasi deneyinden sonra, Türk siyasî tarihinde layık olduğu yeri almıştır. Recep Peker gerçek bir Türk inkılâpçısı idi. Demokrasiye geçiş döneminde tüm hassasiyeti, inkılâp prensiplerinin ve ilkelerinin yozlaştırılmaması ve korunması olmuştur. Kendisinin siyasî bir komploya kurban gittiğini, İnönü tarafından tasfiye edildiğini bilmesine rağmen, İnönü ve partisi adına tek kötü söz söylediği duyulmamıştır. Bu bir politikacının sahip olması gereken " *siyasî ahlâka* ", kişisel çıkarların ülke yararına gözdardı edilmesi gerektiğine çok güzel bir örnektir. Onun ardından, demokrasiye geçişe karşı olduğu, hatta Demokrat Parti' nin kapatılmasını istediği dahi yazılmıştır. Hiçbir önyargı ile hareket etmeyen bu tarih araştırmasının sonunda , böyle bir eğilimin kesinlikle söz konusu olmadığını belirtmek zorunluluğunu duyuyorum. Recep Peker,

demokrasinin tüm kurum ve kurallarıyla, ülkemizde yerleşmesini, samimiyetle arzulamıştır. Onu hatalara ve sert görünüme iten, ani çıkışlar ve tepkiler gösteren mizacı ve inkılâp prensiplerine çok sıkı bağlılığıdır.

Recep Peker 'in Başbakanlığı döneminde , en önemli siyasî rakibi D.P. Genel Başkanı Celâl Bayar' dır. Bayar, Peker 'in ölümünden yıllar sonra bir C.H.P.' li milletvekilinin gizli bir toplantıda D.P.' nin kapatılmasını teklif etmesi üzerine, Peker'- in buna şiddetle karşı çıktığını açıklamıştır. Bayar' ın aşağıdaki sözleri çalışmamızın da son sözleridir ;

" Recep Peker, yapacağını açıkça söyleyen mert bir politikacı idi. Başvekilliği sırasında Demokrat Parti'ye karşı güttüğü politika bakımından, ben bir beyanat vermiş ve -- Recep Peker' le Demokrasi yapılamaz -- demiştim. O günkü siyasî tutumu bana bunları söyletmişti. Fakat yıllar sonra bu toplantıda bulunmuş bir zat (Sayın General Refet Bele) bana bu veladetli ve samimi konuşmasını anlattığı zaman bir vakitler söylediğim bu sözden dolayı üzüntü duydum. Bugün ruhundan af dileyerek kendisini rahmetle yadediyorum " (*).

(*) Celâl Bayar, Başvekilim Adnan Menderes, Baha Matbaası, İstanbul 1970., s. 75.

BİBLİYOGRAFYA

I. KİTAP VE MAKALELER

- AĞAOĞLU , AHMET : Serbest Fırka Hatıraları, İstanbul 1969.
- AĞAOĞLU , SAMET : Arkadaşım Menderes , Baha Matbaası, İstanbul 1967.
- Demokrat Parti 'nin Doğuş ve Yükseliş Sebepleri
Bir soru, Baha Matbaası İstanbul 1972.
- AHMAD , FERÖZ : Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945 - 1980),
Türkçeye çeviren : Ahmet Fethi , Hil Yayın , İstanbul 1994.
- " Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri " ,
C. D. T. A , c. VII. İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 1391 - 1998.
- AKTÜRK , BELMA : Bk. Dağlı, Nuran.
- AKYÜZ , YAHYA : Türk Eğitim Tarihi (Başlangıçtan 1993 'e) , Kültür
Koleji Yayınları , Genişletilmiş 4. Baskı , İstanbul 1993.
- ARCAYÜREK , CÜNEYT : Demokrasinin İlk Yılları (1947-1951),
2. Baskı, Bilgi Yayınevi , Ankara 1993.
- ARMAOĞLU , FAHİR : Belgelerle Türk - Amerikan Münasebetleri
(Açıklamalı) , T.T.K. Basımevi , Ankara 1991.
- 20. Yüzyıl Siyasal Tarihi (1914-1980) , c. I, Türkiye İş Bankası
Kültür Yayınları , Ankara 1992.
- ATATÜRK , KEMAL : Nutuk - Söylev, yayınlayanlar : İsmail Arar, Uluğ
İğdemir, Sami N. Özerdim, c. II, T.T.K. Basımevi, Ankara 1989.
- AVCIOĞLU , DOĞAN : Milli Kurtuluş Tarihi , c. IV, Tekin Yayınevi ,
İstanbul 1991.
- Türkiye' nin Düzeni Dün - Bugün - Yarın , c. I,
Tekin Yayınevi , İstanbul 1990.
- AYDEMİR , ŞEVKET SÜREYYA : İkinci Adam : İsmet İnönü , c. II (1938
- 1950), 11. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Menderes' in Dramı (1899 - 1960), 5. Baskı, Remzi Kitabevi,
İstanbul 1993.

————— Tek Adam ; Mustafa Kemal , c. III, Remzi Kitabevi , 11. Baskı , İstanbul 1992.

BABAN , CİHAT : Politika Galerisi Büstler ve Portreler , Remzi Kitabevi , İstanbul 1970.

BAĞLUM , KEMAL : Anıpolitik (1945 - 1960) , Bilgi Yayınevi , Ankara 1991.

BAKOVA , RAİF : " Türkiye' de Kambiyo Rejimi " C.D.T.A , c. V , İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 1145 - 1148.

BALABANLILAR , MÜRŞİT - KANDIR , ŞEBNEM - SÖĞÜT , MİNE : Türkiye' nin 70 Yılı (1923 - 1993) Gün Gün Cumhuriyet Tarihi , c. I, Tempo Kitapları , İstanbul 1994.

BAŞAR , AHMET HAMDİ : Atatürk' le Üç Ay ve 1930 ' dan Sonra Türkiye , İstanbul 1945.

————— Yaşadığımız Devrin İçyüzü , Ayyıldız Matbaası, Ankara 1960.

BAŞARAN , MEHMET : Köy Enstitüleri , Çağdaş Yayınları , İstanbul 1990.

BAYAR , CELÂL : Başvekilim Adnan Menderes , Baha Matbaası, [İstanbul 1970]

BAYRAK , M. ORHAN : Türkiye' yi Kimler Yönetti (1920 - 1992) , Cumhuriyetin 72 Yıllık Üst Düzey Kadroları , Yılmaz Yayınları, İstanbul 1992.

BİLÂ , HİKMET : C.H.P. Tarihi (1919 - 1979) , Ankara 1979.

BİLGE , A. SUAT : Güç Komşuluk - Türkiye Sovyetler Birliği İlişkileri (1920 - 1964) , Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları , Ankara 1992.

BORATAV , KORKUT : " İktisat Tarihi (1908 - 1980) " Çağdaş Türkiye (1908 - 1980) , c. IV, Cem Yayınevi , İstanbul 1992, s. 256 - 353.

————— " Türkiye' de Devletçilik " C.D.T.A , c. II, İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 412 - 418.

BOZKURT , CELÂL : Siyaset Tarihimizde C.H.P. Dünü , Bugünü ve İdeolojisi (Siyaset İlmi Açısından Bir İnceleme) , basım yeri ve yılı yok. C.H.P. VII. Büyük Kurultay Tutanağı , Ankara 1948.

ÇARIKLI , TARGAN HACİM : Bretton Woods Antlaşması ve Türkiye , Ankara 1946.

ÇAVDAR , TEVFIK : " Cumhuriyet Dönemi Türk İktisadî Düşüncesi ",
C.D.T.A , c. IV, İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s . 1074 - 1084 .

———— " Demokrat Parti " , C.D.T.A , c. VIII, İletişim Yayınları , İstanbul
1983, s. 2060 - 2075.

———— " Halkevleri " , C.D.T.A , c. IV, İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s.
878 - 884.

DAĞLI , NURAN - AKTÜRK , BELMA : Hükûmetler ve Programları
(1920 - 1960) , c. I, T.B.M.M. Basımevi , Ankara 1988.

DERİN , HALDUN : Çankaya Özel Kalemimi Anımsarken (1933 - 1951) ,
Tarih Vakfı Yurt Yayınları , İstanbul 1995.

DOĞAN AVNİ : Kurtuluş , Kuruluş ve Sonrası , Dünya Yayınları ,
İstanbul 1964.

EKZAN , NAZİF : 1946 - 1958 - 1970 Devalüasyonları , Maliye Bakanlığı
Tetkik Kurulu Yayınları , Ankara 1980.

ERDİLEK , NEŞE : " Hükûmetler ve Programları " C.D.T.A , c. IV,
İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 968 - 1046.

ERER , TEKİN : Türkiye' de Parti Kavgaları , Tekin Yayınevi , 2. Baskı ,
İstanbul 1966.

ERKİN , FERİDUN CEMAL : Dış İşlerinde 34 Yıl Anılar - Yorumlar , c. I,
T.T.K . Basımevi, Ankara 1987.

———— Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi Ankara 1968.

EROĞUL , CEM : D.P. (Tarihi ve İdeolojisi), Ankara Üniversitesi Siyasal
Bilgiler Fakültesi Yayınları , Ankara 1970.

FERSOY , ORHAN CEMAL : Bir Devre Adını Veren Başbakan Adnan
Menderes , İstanbul 1971.

GEDİKOĞLU , ŞEVKET : Evreleri , Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy
Enstitüleri , Ankara 1971.

GEVGİLİLİ , ALİ : " Türkiye Basını " , C.D.T.A , c. I, İletişim Yayınları ,
İstanbul 1983, s. 202 - 228.

———— Yükseliş ve Düşüş (1945 - 1973) , Altın Kitaplar Yayınevi ,
İstanbul 1981.

- GİRİTLİOĞLU , FAHİR : Türk Siyasal Tarihinde C.H.P.'nin Mevkî , Ankara 1965 .
- GOLOĞLU , MAHMUT : Demokrasiye Geçiş (1945 - 1950) , Kaynak Yayınları , İstanbul 1982.
- GÖNLÜBOL , MEHMET - ÜLMAN , A. HALUK ... : Olaylarla Türk Dış Politikası , c. I, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları , 4. Baskı , Ankara 1977.
- GÜRÜN , KAMURAN : Türk - Sovyet İlişkileri (1920 - 1953) , T.T.K. Basımevi , Ankara 1991.
- HATİPOĞLU , ZEYYAT : Gelişme İktisadı ve Türkiye'nin İktisadi Gelişimi , İ.T.Ü. Yayınları , İstanbul 1981.
- IRMAK , SADİ : Millî Mücadelede Atatürk'ün Çevresi İlk Mücahitler , Genç Yayıncılık , İstanbul 1986.
- İŞIKLI , ALPASLAN : " Cumhuriyet Döneminde Türk Sendikacılığı " C.D.T.A , c. I, İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 1826 - 1838.
- İNSEL , AHMET : " Devletçiliğin Anatomisi " C.D.T.A , c. II, İletişim Yayınları , İstanbul 1983, s. 479 - 425.
- İNÖNÜ , İSMET : Hatıralar , c. II, Bilgi Yayınevi , Ankara 1987.
- KANDIR , ŞEBNEM : Bk. Balabanlılar - Söğüt.
- KARAKUŞ , EMİN : Kırk Yıllık Bir Gazeteci Gözüyle İşte Ankara , Hürriyet Yayınları , İstanbul 1977.
- KARPAT , KEMAL H. : Türk Demokrasi Tarihi Sosyal Ekonomik Kültürel Temeller , İstanbul 1967.
- KATOĞLU , MURAT : " Cumhuriyet Türkiyesi'nde Eğitim , Kültür , Sanat " Çağdaş Türkiye (1908 - 1980) , c. IV, Cem Yayınevi , İstanbul 1992, s. 393 - 469.
- KIRBY , FIY : Türkiye'de Köy Enstitüleri , Ankara 1962.
- KOCATÜRK , UTKAN : Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918 - 1938) , T.T.K.Basımevi , 2. Baskı , Ankara 1988.
- KOÇAK , CEMİL : Siyasal Tarih (1923 - 1950) , Çağdaş Türkiye (1908 - 1980) , c. IV., Cem Yayınevi , İstanbul 1992, s. 85 - 154.
- LEWIS , BERNARD : Modern Türkiye'nin Doğuşu , Türkçeye Çeviren : Metin Kıratlı , T.T.K. Basımevi , 4. Baskı , Ankara 1991.

NUTKU, EMRULLAH : Siyasî Anılarım D.P. Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar (1946 - 1958) , İstanbul 1979.

ÖYMEN , HIFZİRAHMAN RAŞİT : " Köy Enstitülerinin Kuruluşu' nun Tarihi ve Problemleri " , y.y. dt , Ankara 1980.

PEKER , RECEP : " Başbakan Recep Peker' in Cumhuriyet' in 23. Yıl dönümü Bayramını Açış Söylevi " Başbakanlık Devlet Matbaası , Ankara 1946.

———— " B.M.M.'nin 28. 5. 1947 Günkü oturumunda Başbakan Recep Peker' in Dış ve İç Politikamızı Açıklayan Sözleri " , Ankara 1947.

———— " C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker ' in Söylevleri " , Ankara 1935.

———— İnkılâp Dersleri , İletişim Yayınları , 4. Baskı , İstanbul 1983.

SERTEL , M. ZEKERİYA : Hatırladıklarım (1905 - 1950) , İstanbul 1968 .

SÖĞÜT , MİNE : Bk. ; Balabanlılar - Kandır.

SVRONOS , NİKOS : Çağdaş Hellen Tarihine Bakış , Türkçesi : Panoyot Abacı , Belge Yayınları , İstanbul 1988.

TANYELİ , HALİT - TOPSAKALOĞLU ADNAN : İzâhlı Demokrat Parti Kronolojisi (1945 - 1950) , c. I , İstanbul 1958.

TOKER , METİN : Demokrasimizin İsmet Paşa' lı Yılları Tek Partiden Çok Partiye (1944 - 1950) , Bilgi Yayınevi , 3. Baskı , Ankara 1990.

TOPSAKALOĞLU , ADNAN : Bk. Tanyeli, Halit.

TUNAYA , TARIK ZAFER : Türkiye' de Siyasî Partiler , İstanbul 1952.

TUNÇAY , METE : " Cumhuriyet Halk Partisi (1923 - 1950) " , C.D.T.A , c. VIII. , iletişim yayınları , İstanbul 1983 , s. 2019 - 2024.

———— " Siyasal Gelişmenin Evreleri " , C.D.T.A , c. VII , İletişim Yayınları , İstanbul 1983 , s. 1967 - 1990.

———— T.C.' nde Tek - Parti Yönetiminin Kurulması (1923 - 1931) , Cem Yayınevi , 3. Baskı , İstanbul 1992.

TURGUT , NÜKHET : " Türkiye' de Siyasal Muhalefet Olgusu ve Anlayışı " Türk Siyasal Hayatının Gelişimi , Beta Yayınları , İstanbul 1986 , s. 413 - 453.

URAN , HİLMİ : Hatıralarım , Ankara 1959.

US , ASIM : Asım Us' un Hatıra Notları , İstanbul 1966.

ÜLMAN , A. HALUK : Bk. ; Gönübol, Mehmet .

YALMAN , AHMET EMİN : Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,
c. IV., İstanbul 1971.

———— Yarının Türkiyesine Seyahat , Cem Yayınevi, İstanbul 1990.

YETKİN , ÇETİN : " II. Dünya Savaşı Bitiminde Çok Partili Düzene Geçişte
Temeldeki Bozukluk ", Atatürkçü Bilinç Akdeniz Üniversitesi Atatürk
İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi ,
sayı I, c. I, Ocak (1994), s. 4 - 15.

———— Türkiye' de Tek Parti Yönetimi (1930 - 1945) , Altın Kitaplar
Yayınevi, İstanbul 1983.

ZELYUT , RIZA : " Millî Eğitim Şûraları " C.D.T.A , c. III. İletişim
Yayınları , İstanbul 1983, s. 676 - 679.

ZÜRCHER , ERIK JAN : Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası , Türkçesi : Gül
Çağalı Güven , Bağlam Yayınları , İstanbul 1992.

II. GAZETE VE DERGİLER

Cumhuriyet , 18 Aralık 1946 - 28 Aralık 1946.

Tanin , 18 Aralık 1946 - 28 Aralık 1946.

T.B.M.M. Tutanak Dergisi , Dönem 8 , c. I - VI. (1946 - 1947) .

T.C. Resmî Gazete .

Ulus , 5 Ağustos 1946 - 31 Aralık 1947 .

Vatan , 5 Ağustos 1946 - 31 Aralık 1947 .